

**BİLECİK'TE TÜRK DÖNEMİ HANLARI
(13.-19. YÜZYILLAR)**

Ali GERENGİ
Yüksek Lisans Tezi
Eskişehir 2004

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

BİLECİK’TE TÜRK DÖNEMİ HANLARI (13. 19. Yüzyıllar)

Ali GERENGİ
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak 2004

Danışman: Doç. Dr. Erol ALTINSAPAN

Anadolu coğrafi konumuyla tarihin çok erken dönemlerinden itibaren Doğu ile Batı arasında önemli bir yere sahiptir. Anadolu’da tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan yolların oluşmasında arazinin topografik yapısının çok daha belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan ana yol güzergahlarının zaman içerisinde politik ve ekonomik koşullara göre değişim göstermekle birlikte bazı güzergahlar önemlerini korumuşlardır.

Anadolu Selçuklu döneminden itibaren Anadolu’da ki önemli kentleri birbirine bağlayan ana ticaret yolları üzerinde çok sayıda kervansaray inşa edilmiştir. Bu imar faaliyeti Osmanlı Döneminde de devam etmiştir.

Bilecik Marmara Bölgesi, İç Anadolu, Karadeniz ve Batı Anadolu’ya devam eden önemli yolların kavşağında yer alır. Araştırma konumuzu oluşturan Vezir Han, Taş Han ve Büyük Kervansaray Osmanlı Döneminde İmparatorluğun sahip olduğu topraklarda inşa edilen çok sayadaki hanlardan bazılarıdır.

Araştırma konumuz içerisinde ele aldığımız bu yapılar bölgede canlı bir ticaret yaşamına işaret etmektedir. Tespit edilen yapılar Osmanlı döneminde inşa edilen diğer hanlarla plan, mekan organizasyonu ve malzeme teknik açıdan paralellik göstermektedir.

ABSTRACT

Geographical position of Anatolia has an important place between East and West from the early period of history. In Anatolia, main roads which had been emerged within history seemed more dependent to the topographical structures of landscape than the other factors. Although the importance of the most of major high-way routes fluctuated according to the changing conditions of political and economical structures of their eras, some of them have kept their status.

From the beginning of Anatolian Seljuk period, many monumental caravanserais had been erected on the major commercial roads that linking important cities in Anatolia. This process continued to Ottoman period.

Bilecik province had been centered on the junction of the main arter from Marmara to inner Anatolia, Black Sea Region and Western Anatolia. Vezirhan, Taşhan and han in Bilecik, as the focus of this study, are some of the commercial buildings had been constructed during Ottoman periods in the territory of the Emperium.

These bulding as the indicators of a vivid commercial life shows the similarities with the other buildings of the same era as in plan details, spatial organizations and material-tecniqies.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Ali GERENĐİ'nin "Bicik'te Türk Dönemi Hanları (13.-19.Yüzyıllar)" başlıklı tezi 28 Ocak 2004 tarihinde, aŖağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Sanat Tarihi Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiŖtir.

Üye (Tez DanıŖmanı) : DoÇ.Dr.Erol ALTINSAPAN

Üye : Prof.Dr.Halime DOĞRU

Üye : Prof.Dr.Ebru PARMAN

Prof.Dr.Nurhan AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Bilecik bölgesinde bulunan Türk Dönemine ait hanları ele aldığımız bu çalışmada öncelikle Anadolu'nun ticaret yolları açısından gösterdiği değişimler ile bu yolların bölge açısından ortaya koyduğu özellikler ışığında han mimarisinin genel gelişim çizgisi ile birlikte Bilecik'te günümüze ulaşmış olan yapılar mimari açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bölgenin tarihsel önemine karşın araştırmacılar tarafından bugüne kadar çok fazla ilgi görmemiş olması dikkat çekici bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada değerli yardımlarını esirgemeyen danışmanın Doç. Dr. Erol ALTINSAPAN'a bölüm başkanımız Prof. Dr. Ebru PARMAN'a arşiv belgelerinden yararlanmamı sağlayan Prof. Dr. Halime DOĞRU'ya ve çizimler konusundaki yardımlarından dolayı Yard. Doç. Dr. Canan PARLA'ya çalışmam sırasında gösterdikleri ilgi ve yardımlarından dolayı Öğr. Gör. Aptullah DEVECİ ve Öğr. Gör. Oğuz ALP'e rölöve çalışmalarında ve bilgisayarda bana yardım eden arkadaşlarım Yusuf DEMİRDAŞ ve Mustafa GERENGİ'ye teşekkür borçluyum.

Çalışmam boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme teşekkür borçluyum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZGEÇMİŞ.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YAYINLAR

1.YAYINLAR.....	39
-----------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

BİLECİK

1.BİLECİK.....	42
1.1.Coğrafi Konum.....	42
1.2.Tarihçe.....	46
1.2.1. Bilecik'te Türk Dönemi Yerleşimi ve Demografik Yapı....	50
1.2.2. Bilecik Kentinin Tarihi Fiziki Yapısı.....	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KATALOG

1.KATALOG.....	62
1.1. Bilecik Merkez.....	62
1.1.1. Bilecik Büyük Kervansaray.....	62
1.1.2. Vezirhan (Köprülü Mehmet Paşa Kervansarayı).....	67
1.2. Gölpazarı.....	76
1.2.1. Taş Han (Mihal Gazi Hanı).....	76

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEVCUT OLMAYAN YAPILAR

1.MEVCUT OLMAYAN YAPILAR.....	86
2. KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRME.....	88
SONUÇ.....	98
EKLER.....	99
KAYNAKÇA.....	169

T
J
PK 2004
m.36.
Selma manoliz

KISALTMALAR LİSTESİ

a. g. e.	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
C.	: Cilt
çev	: Çeviren
D.V.İ.A	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Anadolu, coğrafi konumu, Asya ile Avrupa arasında bir köprü durumunda olması nedeniyle tarihin ilk dönemlerinden günümüze kadar jeopolitik bir öneme sahip olmuştur.

Anadolu bütün devirlerde sahip olduğu bu coğrafi konumundan dolayı bir geçit alanı olmuştur. Bu özelliklerinden dolayı, ticari ve kültürel bir buluşma noktası haline gelmiştir.¹ Anadolu yarımadasının bu özelliği tarihte gerek doğuda gerekse batıda kurulmuş olan bir çok uygarlığı askeri, ticari ve sosyal yönden etkilemiştir.

Anadolu doğu ve batı dünyaları arasındaki bu eşsiz konumuna uygun olarak eski çağlardan günümüze kadar yoğun bir karayolu trafiğine sahne olmuştur.²

Bu çalışmamızda Anadolu'nun tarihi yollar bakımından ortaya koyduğu bu özelliğini göz önüne alarak, ilk dönemlerden itibaren Osmanlı devrine kadar yolların önemini kısaca ortaya koymaya çalışacağız. Esas konumuz olan ve Anadolu'da yol ağının gelişmesinin bir belgesi olarak günümüze kadar bir çok örneği gelmiş olan hanların genel gelişme çizgisi incelenmeye çalışılarak, bütün bu veriler ışığında Bilecik'te Türk Dönemine ait tespit edilen hanlar mimari açıdan değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Yol, insanlar arasında çeşitli ilişkileri sağlayan, insanların ve ihtiyaç maddelerinin bir yerden başka bir yere taşınmasına olanak sağlayan, nakil araçlarının hareketlerine uygun yüzeyli, dönemine göre değişen malzeme ile donatılmış arazi

¹ M. Kemal Özergin; *Anadolu Selçuklu Çağında Anadolu Yolları*, İ. Ü. E. F. Tarih Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1959, s. 3

² Veli Sevin; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 4

şerididir. Ulaşım kavramı ise insan, hayvan ve ihtiyaç maddelerinin bir sistem dahilinde gideceği yere nakledilmesidir.³

Yol şebekesi günümüzde olduğu gibi tarihsel süreç içerisinde de her devlet için daima büyük önem taşımıştır. Askeri, ticari ve ekonomik faaliyetler, hac seyahatları ve haberleşme işleri ancak düzenli bir yol sistemi ile gerçekleştirilmesi mümkündür.⁴

Yol şebekesinin gelişmiş olması aynı zamanda devletin merkezi otoritesinin sağlamlığı ve devamlılığı açısından da büyük bir öneme sahiptir. Yollar ve ulaşım şebekesi ne kadar gelişmiş olursa, başkent ve önemli merkezlerin birbirleri ve diğer yerlerle bağlantısı o denli daha iyi olacaktır.⁵

Devletler açısından bu denli öneme sahip olan yollar tarihsel açıdan da büyük öneme sahiptir. Tarihi açıdan yolların önemini üç ana başlık altında toplamak mümkündür.⁶

a- Kültürel

b- Ticari

c- Siyasi ve Askeri

Tarihsel açıdan bu öneme sahip olan yollar, karakterleri bakımından da üç guruba ayrılmaktadır.

a- Göç Yolları

b- Ticaret Yolları

³ Fatih Müderisoğlu; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve Yol Şebekesi", **Ortaçağ'da Anadolu. Prof. Dr. Aynur Durukan'a Armağan**, Hacetepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2002, s. 376

⁴ Yusuf Hallaçoğlu; **XIV. – XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 164

⁵ Müderisoğlu; **a. g. m.**, s. 373

⁶ Özergin; **a. g. e.**; s. 1-2

c- Askeri yollar

Tarih boyunca mevcut olan yollar, zaman ve mekan değişimine bağlı olarak bu üç fonksiyonu, bazen ayrı ayrı, bazen bir arada ortaya koymuşlardır. Çünkü bir bölgenin yolları, orada hüküm süren devletin ihtiyaç ve temayüllerine göre, yukarda belirtilen üç fonksiyonu da taşımakla beraber, çoğu zaman bir tanesi ön plana çıkararak esas fonksiyon halini almıştır.⁷

Ulaşımın bu denli öneme sahip olması Anadolu gibi coğrafî ve stratejik açıdan önemli bir noktada bulunan bir bölge için yolların önemini bir kat daha artırmaktadır. Bu durum, bu topraklarda kurulan bir çok uygarlık tarafından da görülmüştür. Bundan ötürüdür ki tarihin ilk dönemlerinden bu yana Anadolu’da hakimiyet kuran bir çok devletin bu yönde çalışma yapmasına tanık oluyoruz.

Anadolu’nun engebeli coğrafyası nedeniyle tarihin ilk dönemlerinden itibaren oluşan karayolları hep bu topografyaya uymak zorunda kalmıştır. Binlerce yıldır uluslar, ordular ve kültürler hep bu yolları izlemişlerdir. Bu yollar da zaman içerisinde, daha çok siyasal gelişmelerle ilgili olarak ya daha fazla önem kazanmış ya da önemlerini yitirmişlerdir.⁸

Anadolu, tarih öncesinden günümüze, çeşitli uygarlıkların bulunduğu çatıştığı bir yer olmuş, bugüne kadar bu özelliğini sürdürerek Doğu ile Batı arasında alışılan deyimiyile köprü niteliğini korumuştur. Bu bağlamda farklı zamanlarda çeşitli yol ağlarına sahne olmuştur. Tarihi yollar içerisinde en fazla bilinenleri, Anadolu’yu Doğu-Batı doğrultusunda kateden Perslerin inşa ettiği “Kral Yolu” ile Bizans İmparatorluğu zamanında Constantinapolis (İstanbul) ile Kilikya (Doğu Akdeniz) birbirine bağlayan “Diagonal Yol”dur.⁹

⁷ Özergin; a. g. e., s. 2

⁸ Sevin; a. g. e., s. 4

⁹ Müderisoğlu; a. g. m., s. 379

Strabon Antik çağda Doğu – Batı ticaret yolu, Ephesos'dan başlayıp Fırat'a kadar giden ve büyük bir öneme sahip olan bir yoldan bahsetmektedir.¹⁰

Orta Anadolu'da kurulmuş olan Hititlerin hakim oldukları dönemde Anadolu'da kurdukları Yol ağı; batıya Anadolu sahillerine yaptıkları askeri seferler ve bu seferlere ait çivi yazılı toprak tabletler yolların tespitinde yardımcı olmaktadır. Buna göre Hitit yollarının başlangıç noktası başkent Hatusaş olarak kabul edilmektedir. Bu dönem yolları:

a) Hatusaş'dan kuzeye doğru olan yol güzergahı: Bu yol Çorum - Amasya üzerinden Samsun'a ulaşmaktaydı. Ayrıca bu yoldan Karaburun'dan ayrılan bir başka kol Karaburun - İskilip - Boyabat üzerinden Sinop'a ulaşmaktaydı.

b) Hatusaş'tan Doğuya doğru uzanan yollar: Bu yol Zile- Turhal- Akdağmadeni üzerinden Sivas'a ulaşmaktaydı.

c) Hatusaş'tan Batıya doğru giden yollar: Ankara'ya kadar devam eden yol burada iki ayrı kola ayrılmaktadır. Birinci kol; Ankara'dan Eskişehir'e ulaşırken Diğer kol Gordion üzerinden Afyon güzergahını takip etmiştir.¹¹

Yunan ve Roma döneminde ticari aktivitenin büyük bir bölümü doğudan batıya doğru giden yollar üzerinde gerçekleşmiştir. Zira bu yollar üzerinden Anadolu'ya ulaşan ticari mallar Karadeniz ve Akdeniz'de bulunan limanlardan batıya ulaştırılmıştır.¹²

M.S. I.-II. yüzyıllarda Roma İmparatorluğu, bütün Akdeniz havzasını içine alarak bir barış ortamı yaratarak ticari bir gelişme devresinin yaşanmasını sağlamıştır. Bu yüzyıllar içinde Roma İmparatorluğu bir iç deniz haline gelmiş olan Akdeniz ve çevresinde deniz yollarının da sağladığı kolay nakliyat imkanlarıyla en uzak bölgeler arasında bile ticari faaliyetlerin oluşmasını sağlamıştır. Bu dönemde ticari faaliyetlerin

¹⁰ Ebru Parman; **Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002, s. 85

¹¹ Özergin; a. g. e.; s. 27-29

¹² W.M. Ramsey; **Küçük Asya'nın Tarihi Coğrafyası**, (Çev. Mihri Pektaş), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, s. 59

merkezi Roma idi. Doğu ticareti açısından ise özellikle Akdeniz’de bulunan iki şehir, Antiochia (Antakya) ve Alexandria (İskenderiye) birer merkez konumunda idiler.¹³

Roma İmparatorluğu döneminde Anadolu’da yapılan yolların ilk amacı Anadolu vilayetlerini başkent Roma’ya bağlamaktı. Bu amaçla çoğunlukla en tabii ve kolay olan güzergahlar takip edilmiştir.¹⁴ M.S. 395 yılında Roma İmparatoru Theodosius I’in ölümü ve imparatorluğu iki oğlu arasında paylaşılması ile Doğu Roma (Bizans) imparatorluğunun merkezinin İstanbul olması ayrıca iki önemli denizin geçit noktasında bulunması V. yüzyıldan itibaren İstanbul’u uluslararası ticaretin büyük bir merkezi haline getirmiştir.¹⁵ Doğu Roma imparatorluğunun kuruluşu ve başkentini Kostantinopolis (İstanbul) oluşuyla yol sistemlerinin yer yer yeniden düzenlendiği de bilinmektedir. Bu dönemde en önemli yollar Anadolu’yu başkente ve limana bağlayan ve başkentten Anadolu’ya yayılan yollar olmuştur.¹⁶ VI. yüzyıl, Bizans imparatorluğunun yükselme devri olduğu gibi, doğu ticaretinin de en parlak dönemi olmuştur. İmparatorluk ve bilhassa İstanbul doğu ile batı arasında bir ticaret merkezi haline gelmiştir.¹⁷

Geç Roma ve Erken Bizans döneminde Hacı yolu olarak bilinen bu yol; Ankara üzerinden Tuz gölünün batı ve güneyinden geçip Kilikya geçitlerine ulaşmaktaydı. Ayrıca Erken Bizans döneminde Suriye ve Kilikya bölgesinin önemli üretim merkezlerini başkente bağlayan bu yolların bir kısmı aynı zamanda orta Bizans döneminde, orta ve batı Anadolu’da Arap akınlarının geçtiği yollardı.¹⁸ Doğu – Batı yönünden uzanan önemli yolların yanı sıra, Anadolu’yu boydan boya kateden Kuzeybatı – Güneydoğu; Kuzeydoğu – Güneybatı yönlerinde diagonal bağlantılar oluşturan diğer yollar ise başkent ile Suriye ve Kilikya geçitleri arasında önemli bağlantıları oluşturmaktadır.¹⁹

¹³ Özergin; a. g. e., s. 38

¹⁴ Ramsey; a. g. e., s. 48

¹⁵ Özergin; a. g. e., s. 38-39

¹⁶ Parman; a. g. e., s. 85

¹⁷ Özergin; a. g. e., s. 39

¹⁸ Parman; a. g. e., s. 85

¹⁹ Aynı., s. 85

Bizans Döneminde İstanbul'un (Kostantinapolis) ticaret merkezi haline gelmesi Anadolu'nun da ticari hayatında önemli değişimlere yol açmıştır. Anadolu doğu ile batı arasında bir güzergah haline gelmiştir.²⁰

Bu dönemde ticaret yollarının izlediği belirli güzergahlar bulunmaktaydı. "İpek Yolu" Hazar denizine kadar Türkistan içinden geçer ve buradan ya daha kuzeyden Volga Nehri'ne ve Kherson limanından Karadeniz'e ulaşır, veya güneyden Kuzey İran içinden geçerek Bizans İmparatorluğu sınırındaki Nusaybin'e ulaşırdı. Bu yol, bazen de doğrudan Anadolu içinden geçerdi. Bir başka yol ise Hindistan'dan ve Afganistan topraklarından ve İran'ın merkezinden geçerek Nusaybin'e veya Suriye sahillerine ulaşırdı. Üçüncü bir yol ise deniz yolu ile Basra Körfezine gelir ve buradan Suriye sahillerine ulaşırdı. Bütün yolların Karedeniz ve Akdeniz limanlarına ulaştıktan sonra buradan gemilerle İstanbul'a bağlanırdı.²¹

VII. yüzyıl başlarında Bizans İmparatorluğu ile Sasaniler arasında uzun süre devam eden savaşlar yüzünden Uzakdoğu ve Orta Asya ticaret yollarının İran, Basra Körfezi ve Suriye üzerinden geçen bölümlerinin kapanmasına, buna karşılık Hindistan üzerinden Kızıl deniz yolu ile Mısır'a ulaşan güzergahın önem kazanmasına yol açmıştır.²²

Bu yüzyılın ortalarında başlayan Arap akınları Anadolu'da ticaret hayatını olumsuz yönden etkilemiştir. Bu akınlar yüzünden güneydoğuyu İstanbul'a bağlayan yol ile doğu – batı yönündeki ticaret yollarındaki faaliyetler durma noktasına gelmiştir. Doğu – Batı güzergahındaki yol üzerindeki faaliyetler ancak IX. Yüzyılın ortalarında Anadolu'nun içinden geçmeden Karadeniz'de Trabzon limanına ulaşacak şekilde yeniden işlerlik kazanmıştır.²³

Bununla birlikte IX. yüzyılda Bizans'ın ticari faaliyetleri tekrar gelişmeye başlamışsa da bu durum küçük çapta kalmış ve Anadolu'nun tamamında etkisini

²⁰ Özergin; a. g. e., s. 40

²¹ Aynı., s. 39

²² Aynı., s. 40

²³ Aynı., s. 41

göstermemiştir. Çünkü bu dönemde doğudan gelen ticaret kervanlarının izlediği başlıca iki güzergah bulunmaktaydı ki, bu güzergahlar Anadolu'da yalnızca belirli merkezlere uğramaktaydı. Bu dönem yolarından ilki İran Azerbaycan üzerinden geçerek Erzurum'a oradan da Zigana geçidi ile Trabzon limanına bağlanmaktaydı. Diğer güzergahta ise kervanlar önce deniz yolu ile Basra körfezine geliyor buradan da Bağdat'a ulaşıyordu. Bağdattan kuzeye yönelerek Malatya, Sivas üzerinden Trabzon limanına ulaşmaktaydı.²⁴

X. yüzyılda dünya ticaretinin faaliyette bulunduğu ticaret yollarının büyük bir kısmı Müslümanlara ait merkezlerden geçmiştir. Bu merkezler, Anadolu'yu büyük bir yay şeklinde kuşatan Azerbaycan, Irak, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'da bulunmaktaydı.²⁵

X. yüzyılda İstanbul İslam ülkeleri ile batı dünyası arasında devam eden ticaret faaliyetlerinin buluşma noktasını oluşturuyordu. Yine bu dönemde Antakya'nın Bizanslılar tarafından tekrar alınmasından (986) sonra doğu ticaretinin bir kısmı Halep üzerinden Antakya'ya doğru yönelmeye başlamıştır.²⁶

Anadolu'da her devirde yoğun bir ticaretin mevcut olduğu, ancak 12. yüzyılda ticaretin çoğunlukla transit olduğu ve Anadolu'da Konya, Sinop ve Sivas gibi merkezlerde toplandığı ve bu dönemde ticaretin büyük bir bölümünün Ermeni ve Rum tüccarların elinde olduğu bilinmektedir.²⁷

XI. yüzyıl'da Anadolu'da siyasi açıdan meydana gelen değişiklikler, ticari hayatı ve bununla birlikte Anadolu'dan geçen ticaret yollarını olumsuz yönden etkilemiştir. Yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya başlayan Selçuklu akınları ve 1095 yılında başlayan Haçlı seferleri Anadolu'da emniyetin azalmasına yol açmıştır. Bu dönemde doğudan gelen kervanlar Anadolu'dan geçen yolları tercih etmemiş ve doğrudan Suriye

²⁴ Özergin; a. g. e., s. 42

²⁵ Aynı., s. 42

²⁶ Aynı., s. 42-43

²⁷ Gönül Güreşsever; **Anadoluda Osmanlı Devri Kervansaraylarının Gelişmesi**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1975, s. 7

içlerinden geçerek Latinlerin ellerinde bulunan Suriye limanlarından mallarını batıya sefk etmişlerdir.²⁸

Selçukluların Anadolu'da hakimiyet kurmaları ile birlikte aldıkları tedbirler sonucunda oluşmaya başlayan güvenlik ortamı neticesinde doğu – batı ve kuzey – güney istikametlerindeki ticaret yollarının yeniden işlerlik kazandığı görülmüştür. Anadoluda Selçuklu hakimiyetinden sonra XIII. Yüzyılın ilk yarısında Anadoluda kullanılan başlıca ticaret yolları ve bu yolların izledikleri güzergahlar şunlardır:

a) Kuzey – Güney İstikametindeki Yol: Karadenizde Samsun, Sinop ve Trabzon limanlarından başlayan yol; Ankara – Konya üzerinden geçerek Antalya veya Alanya limanlarına ulaşmaktadır.

b) Doğu – Batı İstikametindeki Yol: İran üzerinden Anadolu'ya giren yol Erzurum'da iki kola ayrılmaktadır. Kuzeye doğru yönelen ilk bölüm; Erzurum, Bayburt üzerinden geçerek Trabzon limanına ulaşmaktadır. Yolun diğer bölümü ise Erzurum'dan sonra Erzincan, Sivas, Kayseri, Aksaray üzerinden konya'ya ulaşmaktadır. Konaya'dan iki kola ayrılan yolun bir kolu batıya devam ederken diğer kol güneye doğru yönelerek iki farklı yol izleyerek Akdeniz limanlarına ulaşmaktadır. Yolun Güneye doğru devam eden bölümü Ereğli, külek geçidi üzerinden Ayas'a veya Beyşehir üzerinden Antalya veya Alanya limanlarına ulaşmaktadır. Batıya doğru devam eden bölümü ise Konya'dan sonra Beyşehir gölünün kuzeyinden geçerek Eğridir, Burdur, Denizli üzerinden Ege limanlarına ulaşmıştır.²⁹

Anadolu'ya Moğollar tarafından getirilen posta teşkilatı sayesinde ana yollar tali yollara bağlanmış, sonraları İlhanlı hakimiyetinde ise bu durum devam etmekle birlikte Gazan Han (1294-1304) zamanında posta teşkilatı daha da geliştirilerek posta yolları gibi seyahat yollarının da tali yollara bağlantıları sağlanmıştır.³⁰

²⁸ Özergin; a. g. e., s. 43-44

²⁹ Aynı., s. 50-51

³⁰ Güreşsever; a. g. e., s. 6

Anadolu Selçuklu Döneminden sonra Beylikler zamanında da muhtemelen Selçuklu dönemi yoları kullanılmaktaydı³¹

Osmanlı döneminde kullanılan yollar; daha önceki yüzyıllardan devralınan kervan yolları ve bu yolar üzerinde bulunan yapıların korunması, onarılması ile kullanılmaya devam edilmiştir.³²

15. yüzyılın sonundan itibaren özellikle Coğrafi Keşiflerle yeni bir ticari devre açılmış ve bu döneme kadar kullanılan ticaret yollarının güzergahlarında meydana gelen değişimler bu güzergahlar üzerinde bulunan bir çok şehri ve devleti olumsuz yönden etkilemiştir. Bu durum Osmanlı maliyesinde olumsuz yönden etkilenmesine yol açmıştır.³³

Çok geniş bir coğrafi sahaya yayılan Osmanlı İmparatorluğu'nda ulaşım ve yol şebekesi, Rumeli ve Anadolu Yol Şebekesi olmak üzere iki alt bölüm halinde incelenir.³⁴ Osmanlı Döneminde kurulan bu yol ağı Anadolu'da ve Rumelide üç kol halinde düzenlenmiştir. Genellikle şehir ve kasabalardan geçerek ülkeyi baştan başa kateden uzun mesafeli güzergahlara "kol" adı verilmektedir.³⁵

İstanbul, Osmanlı yol sisteminin başlangıç noktasını yani merkezini teşkil etmiştir. Anadolu, Suriye, Mısır, Arabistan, Rumeli ve diğer Balkan ülkelerine giden yolların başlangıç yerini İstanbul teşkil etmekte idi. Yollar İstanbul'dan Anadolu ve Rumeli'ye üçer kol halinde yayılmakta idi. Anadolu'nun yol ayırımları buna göre Anadolu'nun sağ kolu, Anadolu'nun orta kolu, Anadolu'nun sol kolu diye belirtilmiştir.

Yollar ve ulaşım şebekesi ne kadar gelişmiş olursa, başkent ve önemli merkezlerinin birbirleri ve diğer yerlere bağlantısı ve devletin idaresi ülkenin gelişmesi açısından da mükemmeliyetlik söz konusu olur. Bu bağlamda, kurumsallaştırılan

³¹ Güreşsever; a. g. e., s. 8

³² Aynı., s. 8

³³ Özergin ; a. g. e., s. 38

³⁴ Müderisoğlu; a. g. m., s. 373-374

³⁵ M.Hüdaî Şentürk; "Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilatı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış", **Türkler**, C. 10, Ankara 2002, s. 908

sistemlerden biri de ulaşım sistemi ve haberleşme olup Osmanlı Devleti'ni uzun süre ayakta tutan nedenler arasında başta gelir.

Osmanlı döneminde de birinci derecede askeri (sefer) amaçlı olan yol, ticari, haberleşme (ulak) ile hac ve seyahat amacıyla da sıklıkla kullanılmakta idi.

Bu denli öneme sahip olan yollar üzerinde gerçekleşen faaliyetlerin daha rahat ve güvenlik içerisinde gerçekleşmesi amacıyla ana yollar üzerinde farklı amaçlara hizmet eden kurumlar oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti'nde ana yollar çeşitli amaçlar doğrultusunda kullanılsa da haberleşme (ulak) gayesiyle yapılan konak yerleri ile ticaret kervanlarının, seyyahların ve hac ziyareti yapanların konak yerleri ayrı olup farklı teşkilat yapısına sahipti. Posta (ulak) sistemi için yollardaki menzillerde menzilhane ve menzilci sistemi geliştirilmişti.³⁶ Menzil; kelime olarak konak, iki konak arası, bir konak yol, merhale, tatar konağı, posta ve posta tatarları beygirlerinin bulunduğu yer anlamlarına gelir. Bu yapılar yol güvenliğinin dışında haberleşme içinde kullanılmıştır. Coğrafi şartlara göre değişen mesafelerde, haberin yerine bir an önce ulaştırılması amacıyla konaklama noktaları şeklinde yapılmışlardır.³⁷ Bu sistemde menzilden sorumlu bir kişi (menzilci), masraflarını menzil halkı karşılamak koşuluyla yeterli sayıda at beslemekle yükümlü idi. Atlar menzilhane bekletilir, ulak geldiğinde yorgun atı dinlenmiş at ile değiştirerek yoluna devam ederdi. Ulak bazı koşullarda konaklayabilirdi.³⁸

Menzillerden bazıları zamanla imara açılarak gelişmiş ve bir kent özelliği kazanarak ordunun iâşesinin temini ve yakın çevresinde konaklamasında, kervanların güvenliğinin sağlanmasında, hac ve seyyahların ihtiyaçlarının giderilmesinde, emirlerin ve diğer haberleşmenin hızlı ve emin bir şekilde yapılmasında önemli roller üstlenerek Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri, sosyal ve ekonomik hayatında son derece önem kazanmıştır.³⁹

³⁶ Müderisoğlu; a. g. m., s. 376

³⁷ Hallaçoğlu; a. g. e., s. 166

³⁸ Müderisoğlu; a. g. m., s. 377

³⁹ Aynı., s. 376

Ticari ve sosyal amaçlar için yapılan konak yerleri, genellikle ana yapısı kervansaray (han) olan ve arasta (çarşı), imaret, cami, medrese, tabhane (misafirhane), sıbyan mektebi, çeşme ve köprü gibi çeşitli yapılardan oluşan külliyelerle sağlanıyordu. Külliyelerin sahip olduğu yapı sayısı ve çeşidi, çeşitli nedenlere bağlı olarak değişkenlik gösteriyordu. Bu değişiklikte, “bani” adı verilen yaptıran kişinin mali ve siyasal gücü ile menzilin önemi birinci derecede rol oynamaktaydı.

Menzillerde inşa edildikleri için “Menzil Külliyesi” adıyla tanımlanan bu tip külliyeler, sultan sadrazam ve vezir gibi saray çevresi tarafından yaptırılıyordu. Baniler vakıf sistemiyle inşa ettirdikleri külliyesi için dönemin baş mimarları ile onların ekiplerini yani Hassa Mimarlar Teşkilatı’nın usta ve elamanlarını görevlendiriyorlardı. Külliyeinin yapımıyla birlikte, iskan politikası gereği menzil halka açılıyor ve zamanla kurulan mahalleler yoluyla da kent dokusu oluşturuluyordu. Menzilin dolayısıyla yerleşimin güvenliği ise Derbent Sistemi ile sağlanıyordu.⁴⁰

Genel anlamda bir çeşit kır jandarmalığı denilen bu sistemde, vergi kolaylığı karşılığında menzil halkı silahlanarak menzili ve menzilin etki alanını korumakla yükümlü idi.⁴¹

Osmanlı İmparatorluğu’nda özellikle Doğu ve Batıya fetihlerin gerçekleştirilip İmparatorluk sınırlarının en geniş olduğu 16. yüzyıl ile 19. yüzyıl ortası arasında, Başkent İstanbul’u taşraya bağlayan altı ana yoldan üçü Anadolu Yol Şebekesi ile bağlantılıdır. İstanbul’un Anadolu’ya ve Anadolu üzerinden Kafkasya, İran, Irak, Suriye, Kutsal Topraklar ve Mısır ile ilişkisini bu üç yol, gerektiği kadar tali yollarla diğer merkezlere de bağlanmakta idi.

Osmanlı döneminde Anadolu’da ticari yaşam, genelde yol şebekeleri üzerindeki şehir ve menziller ile bu yolların ulaştığı limanlarda yoğunlaşmıştı. Osmanlı da, Hitit, Urartu, Pers, Helenistik, Roma, Bizans ve Anadolu Selçuklu dönemlerinden kalma bazı

⁴⁰ Müderisoğlu; a. g. m., s. 377

⁴¹ Aynı., s. 378

yollar tercih edilmekle birlikte, eski yollar geliştirilmiş ayrıca yeni yollara da gereksinim duyulmuştur.

Anadolu'da, erken dönem Osmanlı yolları büyük ölçüde Roma ve Anadolu Selçuklu yollarıyla aynıdır. Bununla beraber ulaşımın, dünya ticaret merkezlerindeki değişikliğe uyması ve yeni egemenliklerin yarattığı siyasi merkezlerin önem kazanması, Osmanlı yol ağlarının da bu isteklere göre biçimlenmesine yol açmıştır.

Osmanlı döneminde Anadolu'da mevcut üç ana yolun başlıca güzergahları şunlardır.

Sağ Kol Güzergahı: İstanbul, Gebze, Dil İskelesi veya İzmit, İzmit, Yenişehir, Bozüyük, Eskişehir, Seyitgazi, Hüsrev Paşa Hanı, Ilgın, Konya, Karapınar, Adana, Misis, Payas, Belen, Antakya ve Şam üzerinden Kutsal Topraklar (Harameyn/Mekke, Medine)'a uzanmaktadır.⁴²

Orta Kol Güzergahı: Üsküdar – Şam yolu, Orta yol veya Ulu Yol adları ile bilinen bu güzergah kısmen Antik Dönem ve Anadolu Selçuklu Dönemi Yol güzergahı ile çakışmaktadır. İstanbul'u Yakınoğu ve kutsal topraklara bağlayan en kestirme menzil noktalarından geçen bu yolun başlıca menzil noktaları şunlardır.⁴³

Üsküdar, Gebze, İzmit, Bolu, Gerede, Çerkeş, Tosya, Merzifon, Tokat, Sivas, Malatya, Harput, Diyarbakır, Nusaybin, Musul, Kerkük, güzergahını takip eden Bağdat, Basra yoludur. Bu yol üzerinde 44 menzil bulunmakta olup Bağdat menziline İstanbul'a uzaklığı 445 saat idi.

Sol Kol Güzergahı: Merzifon'a kadar Orta Kol menziline takip etmekte, ancak Harmanlı menziline Karadeniz kıyı şeridine uzanan tali bir yol bulunmakta idi. Sol Kol güzergahı İstanbul-Erzurum arasında olup bu güzergah Merzifon'dan Ladik, Niksar, Şebinkarahisar, Kelkit, Aşkale, Erzurum yoluyla Kars'a oradan da Tebriz'e

⁴² Müderisoğlu; a. g. m., s. 380

⁴³ Fatih Mühürdaroğlu; "Mimar Sinan'ın Ana Yollar Üzerinde İnşa Ettirdiği Menzil Külliyesi", **Milli Kültür**, S. 71, Ankara 1990, s. 28

uzanmaktaydı. Erzurum menzili İstanbul'a 266 saat uzaklıkta idi. Bu güzergahın Kafkasya'ya olan bağlantısı da vardı.

Bu yolların dışında Anadolu Sağ kolu ile bağlantılı Bursa-Balıkesir-Akhisar-Manisa üzerinden İzmir'e oradan Bodrum'a ulaşan yol ile Antalya-Anamur yolu; Trabzon-Gümüşhane-Bayburt-Erzurum; İzmir-Alaşehir-Uşak-Afyon; İzmir-Afyon-Koçhisar-Kırşehir-Kayseri-Sivas-Erzurum-Azerbaycan güzergahları da söz konusu idi.

Bu ayırım dışında kalan önemli bir yol vardı ki Üsküdar'dan başlamakta olup, Gebze, Dil İskelesi, Gemlik, Mudanya, Uluabat, Çanakkale, Susıgırlığı, Manisa, İzmir, Urla yolu ile 17-18 yy.'da çok önemli bir ticaret limanı olan Çeşme'ye varan yoldur.⁴⁴

Bu ana yollar içinde askeri, ticari ulak dışında özellikle seyahat ve hac gayeleriyle yüklenen Anadolu'nun Sağ Yolu, en çok kullanılan yol olup yoğun yapılaşmaya sahne olmuştur. Askeri boyut kadar hacılar ve seyyahlar tarafından da sıklıkla kullanıldığı için yolun adı da "Hac Yolu" olarak benimsenmiştir. Ordunun Suriye ve Mısır'a giderken takip ettiği güzergah ile hacıların ve ulakların izledikleri güzergah birkaç ayrıntı dışında hemen hemen aynı idi. Burada önemli olan husus menzilhaneler ile menzil külliyelerinin aynı yapı kütleleri içinde yer almamaları bilindiği kadarıyla farklı konumlarda inşa edilmeleridir.

Anadolu'nun Sağ Yolu'nun İstanbul-Şam arası, yoğun kullanımından dolayı banilerin eliyle külliye ya da anıtsal tek yapılar ölçeğinde imar edilmiş ve sürekli bakımları yapılmıştır. Menzil külliyelerinin en seçkin örneklerine de bu yol üzerinde rastlanır. Çünkü Hicaz'a kadar uzanan ve Kudüs, Mekke ve Medine gibi kutsal şehirlere bağlantıyı sağlayan Sağ Yol, hac olgusundan hareketle özellikle hayır sahiplerinin daima iyilik ve hizmetini görmüştür. Bu bağlamda yol üzerinde yer alan ara menziller bile cami, mescit, namazgah, han, çeşme, kuyu ve köprü gibi tek ya da iki, üç yapı ölçeğinde küçük eserlerle donatılmıştır.⁴⁵

⁴⁴ İsmet Miroğlu; "Osmanlı Yol Sistemine Dair", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, S-15, İstanbul 1997, s. 240-264

⁴⁵ Müderisoğlu; a. g. m., s. 380-381

Osmanlı Devletinin üç kıtada yayılmış olduğu geniş coğrafyada değişik bölgeleri ve şehirleri birbirine bağlayan ulaşım taşımacılık ve haberleşme imkanı sağlayan yolların yapımı ve bakımı ile bu şebekenin meydana gelişi ve işleyişini sağlamak ve kolaylaştırmak yanında, muhafaza ve emniyetini temin etmek devletin önemle üzerinde durduğu bir konu olmuştur.⁴⁶ Yoların güvenliğinin azalması beraberinde bu yolları tercih eden kervanların başka yol güzergahlarını tercih etmelerine sebep olmaktadır. Bu durum Osmanlı ekonomisini olumsuz yönden etkilediğinden yol güvenliği büyük bir önem taşımıştır. Zira kervanların başka güzergahları kullanması Osmanlıların gümrük gelirlerinin azalmasına ve buna bağlı olarak özellikle doğudan gelen ipeğe dayalı üretimde sorunlar yaşanmasına ve alınan verginin düşmesine yol açması söz konusu olmuştur.⁴⁷

Gerek askeri ve stratejik hareket kabiliyetini, gerekse ticari kervanlar ile ulaştırma, posta ve haberleşme şebekesinin güvenli bir şekilde yürütülmesi ve seyahat edenlerin (özellikle hac zamanlarında) sefer imkanlarını hazırlamak devletin hakimiyeti altında bulunan topraklarda gücünü göstermesi bakımından da önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bu şartların sağlanabilmesi için bazı hizmet gurupları da oluşturulmuştur ve bazı müesseseler kurulmuştur. Bu müesseseler Derbentçilik, Köprücülük, Kaldırımcılık ve gemicilik.⁴⁸

Bu kuruluşlara mensup olan çalışanlar aynı zamanda bazı vergilerden de muaf tutulmaktaydılar. Bu birimlerde çalışanların ilk görevleri yol açma ve tamir etme, köprülerin bakım ve onarımı, köprüsü olmayan yerlerde insanları ücretsiz karşıdan karşıya geçirmektir.⁴⁹

Bütün iktisadi faaliyet, liman ve şehirlerde toplanmıştır. Ulaşımın gereği gibi gelişmesi, her türlü malın taşınması ve yolculuğun güven içerisinde yapılması bu yollarda emniyetin sağlanması ile mümkündür. Bunun bir sonucu olarak bu yollar üzerinde Ribat, Han veya Kervansaray olarak tanımlanan yapılar ortaya çıkmıştır.⁵⁰

⁴⁶ Şentürk; a. g. m., s. 904

⁴⁷ Suraya Faroqhi; *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1993, s. 65

⁴⁸ Şentürk; a. g. m., s. 904

⁴⁹ Aynı., s. 904

⁵⁰ Güreşsever; a. g. e., s. 4

Bu çok çeşitli işleve sahip yapıların menşei hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır; Karl Müller⁵¹ Büyük Selçuklu Kervansaraylarının Doğu Roma Kastrumlarının iç avlu ve köşe kuleleri gibi benzerliklerine dayanarak Roma Kastrumlarını Kervansarayların orijini olarak kabul etmekte ve kastrumların kervansaraylara örnek teşkil ettiğini ve değiştirildiğini söylemektedir⁵². Bir diğer görüş ise K. Erdman⁵³ tarafından orta atılmıştır. Erdman bu yapıların Sasani menşeli olduğunu savunmuştur. Fakat daha sonraki çalışmalarda kervansaray tipinin Anadolu'daki gelişmesi ileri sürülerek Rum Selçukluları tarafından yaratıldığı görüşü öne sürülmüş isede bu görüş diğer bir çok araştırmacı tarafından kabul edilmemiştir. Son yıllardaki bir diğer görüş ise kervansaray tipinin kaynağının Bizans Kseneidon'u olabileceğidir⁵⁴. Gazneli Devri'nden başlayarak Karahanlı, İran'da Büyük Selçuklu ve bilhassa Anadolu Selçukluları zamanında doruk noktasına ulaşan önemli örneklerin günümüze ulaştığı, Osmanlı hakimiyetinde de çok sayıda çeşitlilik gösteren durumlarıyla bu yapıların birden fazla kaynağa dayandığını kabul etmek gerekir.

Bu durum “Kervansaray” veya “Ribat”, “Han”, “Zaviye”, “Hankah” adı ile bilinen yapıların varlığını ve özelliklerini belirtmektedir. Kervansarayların gelişimini incelemek için Karahanlılardan başlayarak Ribatların ne olduğunu araştırmak gerekir.⁵⁵

Arapça *RBT* kökünden gelen Ribat kelimesine Kuran'da da rastlanmaktadır. Kelime burada “kafirlerle cihada hazır bulunan süvarilerin atlarını bağlayacak yer” manasında kullanılmıştır. Ribatlar çoğunlukla sınır bölgelerinde ve stratejik öneme sahip önemli mevkiilerde, özellikle ilk dönemlerde cihat için gelen gönüllülerin toplandıkları yerler ve düşman hücumları sırasında bölgede yaşayan korumasız halkın gelip sığındıkları yerler olarak görülmektedir.⁵⁶ Ribatlarda sürekli muhafız kuvvetleri

⁵¹ Karl Müller; *Die Karawaneai in Vorderen Orient*, Berlin 1920

⁵² Ceyhan Güran; *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1978, s. 2

⁵³ K Erdman; *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin 1961

⁵⁴ Doğan Kuban; *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul 1965, s. 159

⁵⁵ Gönül Cantay; “Türk Mimarisinde Kervansaraylar”, *Türkler*, C. 6, Ankara 2002, s. 76

⁵⁶ Fuat Köprülü; “Ribat”, *Vakıflar Degisi*, C. II, s. 268

bulunmakta ve bu kuvvetler çoğunlukla gönüllülerden meydana gelmektedir.⁵⁷ Aynı zamanda ribatlarda yaşayan bu gönüllülere “*Murabıt*” adı verilmektedir.⁵⁸ Uç bölgelerde bulunan bu yapılara sonraki dönemlerde düzenli askeri birliklerinde yerleştirildiği görülmektedir. İlk örneklerini Kuzey Afrika’da gördüğümüz bu yapıların kuruluş ve planlarında da belirgin bazı özelliklerin uygulandığı görülmektedir. Kurulan bir ribatın etrafı bir savunma duvarı ile çevrilmekte ve tek kapıdan avluya girilmektedir. Savunma duvarının içinde kalan alanda ahırlar, muhafızların barınacağı binalar, gözetleme ve işaret kuleleri bulunur. Muhafız binalarının bir bölümü mescit olarak kullanılmaktadır. Kuzey Afrika’da ilk dönemlerde pek çok ribat yapılmıştır. Arap istilası Asya içlerine doğru yayılırken bu bölgede de pek çok ribat yapılmıştır. Arap yazar İbn-i Halikan’ın ifadesine göre sadece Maveraünnehirde 10.000 ribat vardı.⁵⁹

Başlangıçta askeri amaçla kurulan ribatlar, zamanla mahiyet değiştirmiştir. Bu değişiklikte cihad ruhunun zayıflamasının, tasavvuf akımının İslam’ı benimseyen halkın yaşamına tarikatler yoluyla etkili şekilde girişinin rolü vardır.⁶⁰

Dervişlik akımının gelişip yaygınlaşması üzerine ribatlar artık, bir şeyhin ve ona mensup olanların toplandığı yerler haline geldi. Böylece ribatlar zamanla tekke, zaviye, hanakah (hanagah, hankah) anlamını da içermeye başladı. Ribatlar artık askeri cihadlar için değil bazı dervişlerin manevi cihada bulduklarını söyledikleri sufilerin toplandıkları yerler oldular. Ribatlardaki bu işlev değişikliği beraberce bir anlam ve deyim değişikliğinde getirmiştir. Mısır, Suriye ve Filistin gibi Kuzey Afrika bölgelerinde ribat sözcüğü artık dervişlere mahsus zaviye (yani hanakah, tekke); yolcuların, kimsesizlerin ve hacıların barınacakları misafirhane anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Maveraünnehir ve İran’da ise ribat sözcüğü daha çok XI. yüzyıldan itibaren han (kervansaray) ile eş anlamda kullanılmıştır. Türkistan ve İran’da özellikle XI. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan bu anlam ve mahiyet durumu Karahanlılar ve Selçuklular zamanında oluşmaya başlamıştır.⁶¹ Bu anlam farklılıkları başlangıçta askeri

⁵⁷ Mustafa Cezar; **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1977, s. 170

⁵⁸ Köprülü; **a. g. m.**, s. 296

⁵⁹ Cezar; **a. g. e.**, s. 170

⁶⁰ Aynı., s. 171

⁶¹ Aynı., s. 171

amaçla kurulmuş olan bu yapıların farklı bölgelerde değişik işlevler kazanmaya başlamalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Tarihi gelişme çizgisi içinde, Hanları (Kervansarayları) başlıca iki guruba ayırmak mümkündür.

- a) Şehirler arası hanlar. İlk defa ortaya çıkan bu tiplerdir.
- b) Şehir hanları. Ancak ticari bölgelerin gelişmesi ile başlarlar.

İlk örneklerini Orta Asya'da Karahanlı ve Gazneli döneminde gördüğümüz bu yapıların günümüze ulaşan örneklerden; en büyük gelişmeyi ve abidevi örneklerine Selçuklu döneminde ortaya konmuştur.⁶²

Bu dönem kervansaraylarından günümüze harap izler halinde ulaşan örnekler mevcuttur. Bu örneklerden bazılarının planları Emevi kasırlarının tesirlerini gösterirler. En eski örneği Tus – Serahs yolu üzerinde Gazneli Mahmud tarafından 1019-1020 tarihinde yaptırılmış olan Ribat-ı Mahidir. Meşhed'in 100 km. kadar doğusunda bulunan eser yaklaşık 70.68 x 71.92 metrelik ebattadır.⁶³

İmparatorluk 1040 yılında kurulduktan sonra 11. ve 12. yüzyıllarda İran'da siyasi ve kültür birliği tesis eden Büyük Selçuklular hüküm sürdükleri topraklar üzerinde Karahanlı ve Gazneli mimarisinde görülen bu yapı geleneğini devam ettirmişlerdir. Bunlardan Ehvan da taş ve tuğladan yapılmış Ribat Anuşirvan, Tuğrul Bey zamanında ve muhtemelen 11. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiştir. 72 x 72 metrelik bir plana ve köşelerde tam silindire yakın, cephelerde ise yarım silindir kulelere sahiptir. Dört eyvanlı ve revaklıdır. Yine aynı bölgede ve Nişapur – Sebzevar yolunda Melikşah'ın yaptırmış olduğu Ribat Zaferyani, 75 x 75 m. ölçülerinde kare bir plana ve dört eyvanlı bir avluya sahiptir. Bugün çok haraptır. Selçukluların en önemli eseri Meşhed – Serahs yolunda bulunan ve 1115 yılında yapılan Rinat-ı Şerifidir.⁶⁴

⁶² Osman Turan; **Selçuklular ve İslamiyet**, Dergah Yayınları, İstanbul 1977, s. 93

⁶³ Güran; **a. g. e.**, s. 3

⁶⁴ Aynı., s. 4

Kullanım amaçları ve uygulanan plan şemaları ile Anadolu'ya Türkler tarafından getirilen yapı tiplerinden biri olan kervansaraylar⁶⁵, Anadolu'nun ulaşım gücü ve emniyet azlığı yüzünden büyük bir titizlikle ele alınmış ve bu faktörler altında mimaride gerekli değişikliğe uğramış, önceki devrin kerpiç ve tuğla ribatlarına karşılık tamamen taştan, kale görünüşlü kervansaraylar ortaya çıkmış kolay savunulması için pencereler küçük ve az sayıda tutularak bir mazgal niteliğinde yapılmıştır. Barış zamanında konak yeri olan kervansaraylar böylece savaş zamanında bir kale vazifesi görmüşlerdir.⁶⁶

Anadolu'da kervansaray inşası, Anadolu'nun fethinden bir asır sonra Bizans ve Haçlı saldırılarının kırılmasından sonra başlanılmıştır.⁶⁷

Selçuklu Dönemi kaynaklarından bir kısmında “kervansaray” ibaresine rastlansa da, bu yapılara ait inşa veya onarım kitabelerinde böyle bir adlandırmaya rastlanmamaktadır. Yapılara ait olan ve günümüze ulaşan kitabelerde bu tür yapıların genellikle “han” bazılarının ise “ribat” olarak adlandırıldıkları görülmektedir.⁶⁸ Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilen Konya – Beyşehir yolundaki Kuruçeşme Hanı (1207-1208), Malatya – Sivas yolunda Hekim Han yada Taş Han (1218 -1219), Antalya – Burdur yolunda Kırkgöz Han (1236 -1246) ve Afşin yakınlarında bulunan Eshab-ı Kehf Hanında (1215 -1216) bu ibareye rastlanmaktadır.⁶⁹

Yapılarda görülen bu gelişme çizgisinin bu denli büyük boyutlu olması Selçuklu dönemi Anadolu'sunun ticari hayatı ile ilgilidir. Bu dönemde Anadolu'da cereyan eden iktisadi faaliyetler ve gelişmeler, bunun bir sonucu olarak bir çoğu günümüze kadar ulaşmış olan kervansaray yapılarında görülen gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Bundan dolayıdır ki Anadolu Selçuklu kervansaraylarının genel özelliklerine değinilmeden önce bu dönemde Anadolu'nun ticaret hayatına görülen değişimleri ve Selçukluların bu konudaki faaliyetlerine kısacada olsa değinmek gerekmektedir.

⁶⁵ İsmail Aytaç; "Selçuklu Kervansarayları", *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 856

⁶⁶ Güran; a. g. e., s. 5, Turan; "Selçuklu Kervansarayları", *Beleten*, S. X/39, s. 471-496

⁶⁷ Aytaç; a. g. m., s. 857

⁶⁸ Aynur Durukan; "Niçin Kervansaray", *Vakıf Kültür Dergisi*, S. 1, Ankara 1998, s. 29

⁶⁹ Cezar; a. g. e., s. 172

Anadolu Bizans idaresinde iken dünya ticaretinde etkin bir rol alamamıştır. Bu durumun oluşmasında, Anadolu'nun Müslümanlar ile Hıristiyanların çarpışma sahası olması ve bu savaşlar nedeni ile geniş bir ticari etkinliğin engellenmesidir. Savaşların meydana getirdiği bu güvensizlik nedeni ile doğudan batıya olan ticaret tabii bir yol olan Anadolu üzerinden değil, İran ve Suriye üzerinden gerçekleştirilmiştir. Diğer bir etken ise; Özellikle XI. yüzyıldan itibaren deniz yollarında görülen değişimler Anadolu'yu bu ticari aktivitenin dışında bırakıyor ve İran üzerinden gelen mallar Suriye limanlarından Akdeniz'in doğu, batı ve güney kıyılarında bulunan İslam ülkelerine gidiyordu. Bu durum Bizans idaresindeki Anadolu topraklarının ticari açıdan gerilemesine neden olmuştur.⁷⁰

Selçuklu kervansarayları, XIII. yüzyılda Türkiye'nin iktisadi durumunu ve bu topraklar üzerinde yapılan ticari faaliyetleri göstermesi, Selçuklu devletinin bu konuda takip ettiği politikayı anlayabilmek için günümüze kadar ulaşan örnekleri ile birer tarihi belge niteliği taşımaktadır.⁷¹

Anadolu'nun doğu ile batı arasında bir köprü vazifesi üstlenmesi ve dünya ticareti açısından büyük bir önem kazanması ancak Anadolu'da Selçukluların 1176 yılından sonra tam bir hakimiyet sağlamaları ile mümkün olmuştur.⁷²

Bu durumun ortaya çıkmasında öncelikle Bizans ve Haçlı tehlikelerinin ortadan kaldırılması ile mümkün olmuştur. Selçuklu hakimiyetindeki bu toprakların ticari açıdan önem kazanmasında özellikle X. yüzyılda itibaren Akdenizde Müslüman kontrolünün azalmasının da büyük etkisi vardır.

Selçuklu Türkiye'sinde meydana gelen bu değişimlerin yanı sıra, Selçuklu devletinin bu dönemde ortaya koyduğu siyasi anlayışta bu dönemde anayolunun ticari hayatının canlanmasında büyük etkisi olmuştur. Özellikle II. Kılıçarslan, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. İzzaddin Keykavus ve I. Alaaddin Keykubad gibi büyük devlet

⁷⁰ Ali Baş; "Konya – Hatunsaray – Seydişehir Kervanyolu Üzerine Düşünceler", **V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırma Merkezi Yayınları, Konya 1995, s. 141

⁷¹ Turan; **a. g. e.**, s. 93

⁷² Aynı., s. 93

adamlarının iktisadi ve ticari faaliyetleri artırmak için aldıkları koruyucu ve teşvik edici tedbirler bu noktada etkili olmuştur.⁷³ Selçuklu Devleti'nin kervanlarına başına Kervasalar adını taşıyan bir idareci tayin etmeleri ve yollarda kervan güvenliğini sağlamak amacı ile muhafız kuvvetleri oluşturmaları ticari aktivitenin gelişmesine verdiklerin önemin birbaşka göstergesidir.⁷⁴

Bu yapı gurubunun Selçuklu sultanlarının bilinçli bir politikası sonucu geliştiği, günümüzde mevcut olan yada kaynaklardan tespit edilen bir çok yapının banisinin sultan oluşu veya onların emri ile devletin diğer ileri gelen yöneticileri tarafından (vezirler, sultan eşleri, önemli komutanlar gibi) yaptırılmış olmaları bunun açık bir göstergesidir. XIII. yüzyılın ortalarından itibaren Selçuklu sultanlarının devlet yönetiminde etkin rol oynamamaları ve bu dönem içerisinde vezirlerin daha fazla otoriteye sahip olmalarına karşın kervansaray yapımının devam etmesi ve bir çoğunun banisinin vezirler olmasına rağmen Selçuklularda bu yapıların adeta devlet adamlarını bir görevi olarak görüldüğünün bir kanıtıdır.⁷⁵

Selçuklu Devletinin 13. yüzyıldan itibaren özellikle Akdeniz ve Karadeniz'de bulunan önemli liman kentlerinin fethine yönelik faaliyetler ortaya koymuşlardır.⁷⁶ 13. yüzyılda kuzeyi güneye bağlayan kervan yolu aynı zamanda Karadeniz ve Akdeniz sahilinde bulunan önemli liman kentlerinin birbirleri ile olan bağlantısını da sağlamakta idi. Bu limanlar doğudan gelen malların Avrupa'ya naklinde önemli merkezler durumundaydılar. Karadeniz de; Sinop, Samsun ve Trabzon, Akdeniz'de; Antalya, Alanya ve Yumurtalık limanları dönemin önemli ticaret limanları olarak ön plana çıkmışlardır.⁷⁷

Bu dönemin önemli liman kentlerinden olan Sinop ve Antalya limanlarında ticari mübadeleleri kolaylaştırılması, Türkiye'ye gelen yabancı tüccarlara bazı imtiyazlar tanınması ve az gümrük vergisi uygulaması, yollarda herhangi bir nedenle

⁷³ Turan; a. g. e., s. 94

⁷⁴ Baş; a. g. e. s. 141

⁷⁵ Durukan; a. g. m., s. 32

⁷⁶ Claudia Cahen; **Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler**, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1979, s. 168

⁷⁷ Mustafa Akdağ; **Türkiye'nin İktisadi ve İstimai Tarihi**, C. 1, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 247-248

zarar gören, soyguna uğrayan veya malları denizde batan tüccarların zararlarının devlet hazinesinden karşılanması gibi tedbirler sayesinde Anadolu’da XIII. yüzyıl sonunda başlayan ve özellikle XIII. yüzyılda doruk noktasına ulaşan bir ticari canlılık getirmiştir.⁷⁸

Selçuklu Döneminin iç ve dış ticaretinde görülen gelişmelerin bir sonucu olarak görülsede bu yapılar olmaksızın ticaretin bu derece gelişmeside beklenemez. Ticaretin gelişmesinin Selçuklu Devletinin iktisadi durumunda ve gelişmesinde oynadığı rol de düşünüldüğü zaman bu yapı gurubunun önemini dahada artırmaktadır.⁷⁹

Selçuklu kervansaraylarının ortaya çıkmasında yukarıda işaret ettiğimiz gelişmelerin yanı sıra devletin bu konuda ortaya koyduğu politikanın büyük etkisi söz konusudur. Gerek bu politika sayesinde gerekse Suriye kervan yollarının Haçlı seferleri yüzünden tehlikeli bir duruma gelmesi, 13. yüzyılın başında Anadolu’yu Orta doğunun önemli bir ticaret merkezi haline gelmesini kolaylaştırmıştır. Bu durum Moğolların Anadolu’yu istilasına kadar devam etmiştir.⁸⁰ Bütün bunların sonucunda Anadolu’da doğu – batı ve kuzey – güney yönlerinden geçen ticaret yolları üzerinde çok sayıda kervansaray yapılmıştır.⁸¹

Selçuklu Türkiye’sinde iktisadi faaliyetlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu yapılar hakkında ilk detaylı araştırmaları yapan K. Erdman⁸² yapıları kapalı ve açık bölümlerine göre bir tipoloji içerisinde değerlendirmiştir. Buna göre Anadolu Selçuklu kervansarayları:

a) Yalnız Kapalı Bölümü Olan “Hol” Hanlar

b) Açık ve Kapalı Bölümleri olan Hanlar

⁷⁸ Turan; a. g. e., s. 95

⁷⁹ Turan; a. g. m., s. 487

⁸⁰ Güreşsever; a. g. e., s. 7

⁸¹ Turan; a. g. e., s. 96

⁸² Erdman; a. g. e.

c) Yalnızca Açık Bölümleri Olan (Avlulu) Hanlar olmak üzere üç ana başlık altında toplamıştır.⁸³

Ayşıl Tükel YAVUZ'un daha sonra yaptığı çalışmalarda Erdmanın yaptığı bu guruplamada yer alan Avlulu hanları Eşodaklı Kervansaraylar olarak farklı bir guruplama yapmıştır.⁸⁴

Selçuklu kervansarayları başlıca iki amaçla inşa edilmişlerdir:

1- Askeri amaçlar

Özellikle seferler sırasında Sultanın beraberindekilerle ve askerlerin bu yapılarda konaklaması, mühimmattın depolanması bu yapıların askeri amaçla kullanılmasına örnek teşkil etmektedir.⁸⁵

2- Ticari amaçlar

Prof. Dr. Osman TURAN Selçuklu kervansaraylarının ticari amaçlarını iki başlık altında toplamaktadır.⁸⁶

a- Zengin ticaret mallarını nakleden kervanlara hudut boylarında düşman saldırılarından ve soyguncularda koruyacak emniyetli konak yerleri sağlamak. Bu nedenledir ki bu yapılar yüksek ve sağlam surlarla çevrelenmiş, surların üzerinde burçlara ve kulelere yer verilmiş kapıları demirden yapılarak her türlü emniyetli yerler olarak düzenlenmişlerdir.⁸⁷

b- Kervansaray yapımı ile hedeflenen ikinci amaç ise yolcuların konakladıkları yerlerde her türlü ihtiyaçlarının temin edilmesidir. Bu nedenle bu yapılardan bir çoğunda yatakhane, aşhane, erzak ambarları, ticari eşyanın konacağı depolar, hayvanlar için ahırlar, samanlıklar, yolcuların dini ibadetlerini yerine getirmeleri için mescitler,

⁸³ Ayşıl Tükel Yavuz; "Anadolu'da Eşodaklı Selçuklu Kervansarayları", **O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi**, S. 2, Ankara 1976, s. 187

⁸⁴ Ayşıl Tükel Yavuz "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Tipolojisi" **IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri.**, Konya 1995

⁸⁵ Durukan; **a. g. m.**, s. 30

⁸⁶ Turan; **a. g. e.**, s. 98

⁸⁷ Aynı., s. 97

temizlik ihtiyaçları için hamam, şadırvan bunların yanı sıra hastane, eczane, ayakkabı tamircisi, nalbant gibi bölümlere yer verilmiştir.⁸⁸

Anadolu Selçuklular döneminde inşa edilen kervansarayların ticari kullanımının yanı sıra, Anadolu'yu ziyaret eden yabancılara misafirhane, hapishane veya sığınak, ikinci derecede önemli bulunduğu zaman veya yol önemini kaybettiği zaman zaviye veya başka dini amaçlarla kullanıldığını görülmektedir.⁸⁹

Şehirler arası yollarda özellikle ıssız ve güvenliğin az olduğu noktalarda inşa edilen bu yapılar Anadolu'da kent kuruluşlarında da önemli bir rol oynamıştır. Kervansarayların kuruldukları bölgelerin bir pazar yeri ve ticaret merkezi haline gelmesi ve zamanla küçük bir kasaba hüviyetini kazanması gerek Selçuklu gerekse Osmanlı Dönemi için geçerlidir.⁹⁰

Yine bazı belgeler hanlarda verilen hizmetlerin üç gün boyunca ücretsiz olduğunu da göstermektedir. Bu hizmette dil, din ve ırk ayrımı da yapılmamaktadır.⁹¹

Büyük boyutta hanların yanı sıra küçük ölçekli hanlarında inşa edildikleri düşünüldüğü zaman yukarıda bahsedilen hizmet birimlerinin bütün hanlarda bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak yinede bu birimlerin belirli bir kısmının hemen hemen bir çok handa bulunduğu söylene bilinir. Kervansaraylarda verilen hizmetlerin belirli bir düzende yürütüle bilmesi için bunları idare eden, kervansaraya ait bir yönetim kadrosu bulunmaktadır.⁹²

Kervansaraylarda bulunan bu görevliler ve yaptıkları işler, bu hizmetler karşılığında aldıkları ücretler hakkında en ayrıntı bilgiyi Osman Turan'ın yayınladığı Kayseri – Malatya yolu üzerinde bulunan ve Selçuklu vezirlerinden Emir Celaleddin

⁸⁸ Turan; a. g. e., s. 100

⁸⁹ Aysıl Tükel Yavuz; "Anadolu Selçuklu Dönemi Hanları ve Posta-Menzil-Derbent Teşkilatları", **Doğan Kuban'a Armağan**, İstanbul 1996, s. 25

⁹⁰ Turan; a. g. m., s. 487 – 488

⁹¹ Ali Baş; "Beylikler Dönemi Hanları" **Türkler**, C. 8, Ankara 2002, s. 39

⁹² Bozkurt Ersoy; "Anadolu Selçuklu Kervansarayları", **Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi**, S. 31, Ankara 1996, s. 17

Karatay tarafından 1240 yılında yaptırılan Karatay Han'ın 1247 tarihli vakfiyesinde görmek mümkündür.⁹³

Kervansarayların tamamında göz önüne alınan temel öge kışlık salon, veya ahırda denilen barınak bölümünün varlığıdır. Bu bölümün yolcuların dinlendiği ve yattığı, yüklerin indirilip bindirildiği ve aynı zamanda hayvanların dinlendirildiği ve beslendiği bölümdür. Kervansarayların plan tipi ne olursa olsun hayvan - yolcu - yük üçlüsünün temel ihtiyaçlarına cevap veren bu bölüm hiç değişmez. Bu üç unsurun gereksinimlerini karşılamak için barınak kısmının mimari planlamasında iki şerit halinde yapılan bir düzenleme çözülmüştür. Birinci şerit zemin kodunda sağlanmış ve bu kısım hayvanlara ve dolaşım alanına ayrılmıştır. İkinci şerit ise zeminden 90 cm. ile 130 cm. arasında değişen yükseklikte yapılmış olan bir seki ile çözümlenmiştir. Yapılarda girişte seki yüksekliğinin fazla olduğu ve girişten uzaklaştıkça zemin kodunun meyillenerek yükseldiği, dolayısıyla da seki yüksekliğinin azaldığı görülür. Bazı yapılarda bu sekinin üzerine hayvanların beslenmesi için yerleştirilmiş suluk ve yemlik işlevi gören taş çanaklara yer verildiği görülmektedir. Bazı örneklerde ise bu sekinin kademelendirilerek yolculara ayrılan yaşam alanı ile hayvanların bağlandıkları orta bölüm arasında ayırımın vurgulandığı görülmektedir.⁹⁴

Şehirler arası kervan yolları üzerinde bulunan menzil hanları, Türk mimarlık ve ticaret tarihi açısından önemli yapılardır. Şehir içerisinde bulunan ticaret yapılarının konumu ve fonksiyonu ise menzil hanlarına göre biraz değişmektedir. Türkler henüz Anadolu'ya gelmeden önce ticaretin önemini kavramışlar, yaşadıkları toprakları, menzil hanlarıyla donatmışlardır. Tarihi İpek yollu denilen ve doğuyu batıya bağlayan yolun Orta Asya'da Türklerin yaşadıkları topraklardan geçmiş olması, menzil hanlarının Türkler tarafından yoğun bir biçimde inşasını gerektirmiştir.⁹⁵

Beylikler dönemi hanlarını konumu itibari ile iki ana guruba ayırmak mümkündür:

⁹³ Osman Turan: "Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Bellekten*, X-39, Ankara 1948, s. 471-496

⁹⁴ Aysıl Tükel Yavuz; "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansaraylarının Tipolojisi", *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya 1995, s. 184

⁹⁵ Baş; *a. g. m.*, s. 38

1. Menzil Hanları

2. Şehir İçi Hanları

Menzil hanlarını kapalı mekanının gösterdiği özellikleri dikkate alarak dört ana gruba ayırmak mümkündür. Ancak bu ana grupların bazıları da alt gruplara ayrılmaktadır. Bunlar:

1.1. Tek katlı ve tek sahanlı olarak düzenlenmiş menzil hanları,

1.1.1. Ön mekanı olmayanlar

1.1.2. Ön mekanı olanlar

1.2. Tek katlı ve iki sahanlı olarak düzenlenmiş menzil hanları

1.3. Tek katlı ve üç sahanlı olarak düzenlenmiş menzil hanları

1.3.1. Ön mekanı olmayanlar

1.3.2. Ön mekanı olanlar

1.4. İki katlı menzil hanları

Tamamen avlu ögesine dayanan şehir içi hanları ise kat durumlarına göre iki gruba ayırmak mümkündür.

2.1. Tek katlı şehir içi hanları

2.2. İki katlı şehir içi hanları⁹⁶

⁹⁶ Baş; a. g. m., s. 39-40

14. yy. Beylikler Döneminde inşa edilen hanlar dönemi içerisinde ihtiyaçlara cevap verecek şekilde inşa edilmişlerdir. Ancak bu devir yapıları genel ekonomik gelişime bağlı olarak hiç bir zaman kendisinden önceki Selçuklu Kervansaraylarının gelişmişlik düzeyine ulaşmamış kendi devri içinde mütevazî ölçekte yapılarıdır.⁹⁷

Beylikler Dönemi menzîl hanları küçük ölçekli yapılar olması yanı sıra, bir çoğunda bağımsız mekanların bulunmayışı sebebiyle, menzîl hanlarında ikamete bağlı ihtiyaçların, mekan bakımından nasıl çözümlendiğini kestirmek zordur. Anadolu Selçuklu dönemi menzîl hanlarının büyük bir çoğunluğu ise devrinin modern ve çok fonksiyonlu konaklama yeri olarak görülür.⁹⁸

Beylikler Dönemi menzîl hanları, Anadolu Selçuklu Dönemi menzîl hanları kadar zengin programlı ve abidevi ölçülerde inşa edilmediğinden, Selçuklu hanlarında görülen servis mekanlarının büyük bir çoğunluğu bu dönem içinde yapılan hanlarda bulunmamaktadır. Bazı menzîl hanlarının giriş bölümlerinde bir veya iki mekan bulunmasına rağmen, büyük bir kısmında ön bölümler bulunmamakta yalnızca tek bir kapalı mekandan oluşmaktadırlar.⁹⁹

Ön mekanı olmayan menzîl hanlarında yolcularla hayvanlar aynı mekan içerisinde barınmaktadırlar. Bu mekanda yolcuların yattığı ve seki olarak adlandırılan yerler, hayvanlara ayrılmış olan kısımlardan daha yüksek tutulmuştur.¹⁰⁰

Değişik ihtiyaçlara yönelik mekan problemi, şehir içi hanlarında daha kolay çözümlenmiştir. Bu tür yapılar şehir merkezlerinde bulduklarından, bunlarda mutfak, hamam, nalbant, hekim vb. gibi işlerle ilgili ihtiyaçları yerine getirecek fonksiyonları ve bunlarla ilgili görevlilerin bulunmasına gerek görülmemiştir.¹⁰¹

⁹⁷ Güreşsever; a. g. e., s. 42

⁹⁸ Baş; a. g. m., s. 42

⁹⁹ Aynı., s. 42

¹⁰⁰ Aynı., s. 43

¹⁰¹ Aynı., s. 43

Beylikler Dönemi şehir içi hanlarında, menzil hanlarında olduğu gibi tuvalet sorununun nasıl çözümlendiği bilinmemektedir. Osmanlı şehir içi hanlarında olduğu gibi, iç avlu revaklarından dar bir koridorla geçilen ve her iki katta üst üste gelecek şekilde tertiplenmiş orijinal hela hücreleri bulunmaktadır.¹⁰²

Anadolu Selçuklularının hakimiyetlerinde ki bölgelerde, Uzak Doğuya ve özellikle Hindistan ve Çin'e giden ticaret yollarını, Anadolu'da ki büyük merkezlere bağlayan arterler üzerinde kurdukları mükemmel kervansaray sistemine, Osmanlılar da kervansaraylar ve birçok şehir hanları ilave etmiş ve bu düzeni çok geniş olan ülkelerinde emniyetle yürütmüşlerdir. Ayrıca komşu bölgelerde ve bilhassa Mısır, Suriye ve Irak'ta plan tertibi ve mimari yönden Anadolu kervansaraylarına benzer eserler yayılmıştır.¹⁰³ Ancak Selçuklu dönemi kervansarayları, Osmanlı döneminde önemlerini yitirmişlerdir ve bir çoğu birer zaviye haline gelmiştir. Yapıların işlevlerinde görülen bu değişim XVI. Yüzyıl Osmanlı tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır. Bu değişimin başlıca nedeni Anadolu'da özellikle 15. Yüzyıldan itibaren Uluslararası ticari faaliyetlerin durması ile birlikte bu dönemde doğu – batı ticaretinin Akdeniz havzasından Okyanuslara doğru kayması ve Selçuklu dönemi yolları ile Osmanlı devri yolları arasında bazı farklılıklara yol açmıştır. Selçuklu Döneminde anayol olarak kullanılan bazı güzergahlar Osmanlı devrinde birer arayol durumuna gelmiştir.¹⁰⁴

Bilhassa 13. ve 14. yüzyıllarda, biri, Diyarbakır – Musul – İran'dan Orta Asya'ya uzanan, diğeri Fırat nehrini takiben Bağdat ve Basra'ya varan ticaret yollarının önem kazanması üzerine ve daha ileriki devirlerde, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar İstanbul ve Anadolu'dan Hacca gidecekler için Kuzey Suriye'de Anadolu kervansaraylarından ilham almış bir çok kervansaray yapılmıştır.¹⁰⁵

Doğal olarak Osmanlı imparatorluğunun kurulduğu topraklar üzerinde menzil yapılarının da ilk örneklerini vermiştir. Ancak bunları büyük bir kısmı günümüze ulaşmamış olup, günümüze ulaşan en abidevi örnek Bursa – Manyas yolu üzerinde

¹⁰² Baş; a. g. m., s. 43

¹⁰³ Güran; a. g. e., s. 8

¹⁰⁴ Turan; a. g. m., s. 487 - 495

¹⁰⁵ Güran; a. g. e., s. 8

bulunan Issız Han'dır (H.797 / M. 1394).¹⁰⁶ Osmanlı devrinin şehirler arası han ve kervansaraylarında yine Selçuklu prensibinde, topografik durumun imkanlarına göre iki menzil arasında gündüz emniyetle geçilebilmesine imkan vermişlerdir.¹⁰⁷

Osmanlı devletinin kuruluşundan başlamak üzere menzil yapıları ele alındığı zaman 15. yy örnekleri Bursa ve çevresinde görülmektedir. Bu ilk örnekler Anadolu Selçuklu dönemi menzil hanları ile daha sonraki yüzyıllarda inşa edilecek olan Osmanlı kervansarayları arasında birer geçiş yapısı olarak önemli rol oynamıştır.¹⁰⁸

Plan ve mekan anlayışı, kare veya kareye yakın açık bir avluyu çeviren sütun ve payelere oturan kemerlerden oluşan revak sisteminde örneklerle, yahut sadece kapalı bir mekan teşkil eden sade neflerden oluşan örnekler ile eski Anadolu Selçuklu geleneğinin devam ettiği görülmektedir. Ancak incelemeye tabi tutulduklarında bu plan ve mekan anlayışının ilk Türk han mimarisi başlangıçtan Anadolu Selçuklu Han ve kervansaray mimarisinin sonuna kadar olan devirde uygulananlardan farklı bir şekilde ele alındığı da dikkati çeker. Zira Osmanlı devri, bilhassa şehir hanları mimarisinde bu kapalı kısımlar muntazam dikdörtgen formlarını kaybedip daha ziyade arsa ve yola göre formlar alıp avluda da mutlaka düzgün formlar arama endişesi kaybolurken, han mimarisine ihtiyaçlara en geniş ölçüde cevap verebilme gayreti hakim olur. Böylece revaklı avlu gerisinde misafir ve yolcular için mekanlar yapılırken insanların, hayvan barındırma yerinden kesin bir mekan ayrılığı ile kopması ve nefler halinde veya ayrı bölümlerde ahırlara yer verilmesi çok önemli bir gelişme olarak ortaya çıkar.¹⁰⁹

Ayrıca, Osmanlı devri han mimarisinde yine kare veya kareye yakın, revaklı avlulu şeması esas olmakla beraber iki katlı olarak inşa edilmiş eserlerde ortaya çıkar. Bilhassa 16. ve 17. yüzyıl eserlerinde böyle örnekler çoktur. Diyarbakır Hüsrev Paşa Kervansarayı (1527), Çeşme Kervansarayı (1528) ve Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı (1644) böyle örneklerdir.¹¹⁰

¹⁰⁶ Güran; a. g. e., s. 8-9

¹⁰⁷ Aynı., s. 12

¹⁰⁸ Cantay; a. g. e., s. 9

¹⁰⁹ Güran; a. g. e., s. 8-9

¹¹⁰ Aynı., s. 9

Bütün ihtiyaçlara cevap veren bu kompleks yapılar dışında yine bu yüzyılda menzil noktalarında inşa edilmiş ve ihtiyaçlara cevap verebilen bağımsız yapılarda yapılmıştır. 16. yüzyılda menzil külliyesi dışında bağımsız inşa edilmiş olan kervansaraylar ticari amaçlara önemli katkılarda bulunmuşlardır.¹¹¹

Osmanlı devri mimarisinde kuruluş döneminden itibaren örneklerine rastladığımız kervansaray-menzil hanı örneklerinin en abidevi örneklerini imparatorluğun en parlak dönemlerini yaşadığı 16. ve 17. yüzyıllardan kaldığı bilinmektedir. Bu dönem aynı zamanda imparatorluğun iktisadi açıdan en parlak zamanını yaşadığı dönemdir.¹¹²

16. yüzyıldan itibaren abidevi örneklerini vermeye başlayan Osmanlı devri kervansarayları (menzil hanları) 17. yüzyılda da devam etmiş bu yüzyıl içinde yapılan örneklerde bir site anlayışı ile inşa edilmiş olan örneklerde mevcuttur (Edirne’de Ayşe Kadın ‘Ekmakçioğlu Ahmet Paşa’ külliyesi(1609), Ulukışla’da Öküz Mustafa Paşa Kervansarayı (1636), Kayseri’de Kara Mustafa Paşa kervansarayı (1670)). Bu dönemin en belirgin örnekleridir.¹¹³

17. yüzyıl’da bütün ihtiyaçları karşılayacak biçimde bir kompleks olarak düzenlenmiş menzil hanlarının dışında aynı dönemde yapılmış olan ve bu dönem içerisinde ihtiyaçlara cevap verebilen bağımsız menzil hanı örnekleride görülmektedir. Bu tarzda inşa edilmiş ve günümüze ulaşan örneklerin başında Bitlis-Baykan yolunda Du Han (17. yy. Başı), Bitlis Hazo Hanı (1626-1627), Elazığ-Genç yolunda Çeper köyü Kervansarayı (17. yy. Ortası), Ağın-Kemaliye yolunda Arnavut Hanı (17. yy. Ortası), Adana Gülek’te İbrahim Paşa Hanı (17. yy. Ortası), Misis Kervansarayı (1659) ve Amasya Ezine Pazar Köyü Kervansarayı (1650-1651) gelmektedir.¹¹⁴

18. yy’da Osmanlının içinde bulunduğu ekonomik duruma bağlı olarak bu dönem içerisinde menzil külliyesi inşasında bir azalma görülmektedir. Bu yüzyıldan

¹¹¹ Güreşsever; a. g. e., s. 10-11

¹¹² Aynı., s. 11

¹¹³ Aynı., s. 11

¹¹⁴ Aynı., s. 11

günümüze ulaşan tek örnek Nevşehir Damat İbrahim Paşa Kervansarayıdır. Menzil külliyelerinin bu dönem içerisinde azalmasına karşın yine önemli menzillerde inşa edilmiş olan bağımsız kervansaray örneklerine bu dönemde rastlamak mümkündür.¹¹⁵

19. yüzyıl içerisinde külliye şeklinde inşa edilmiş kervansaray örneklerine rastlanmamakla birlikte yapım maliyetleri yüksek olan bu tür kompleks yapıların bu yüzyılda inşa edemedikleri düşünülebilir. 19. yy'dan günümüze bu tür kompleks yapı örneklerinin ulaşmamış olması bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Osmanlı devri han mimarisinde sadelik ısrarla aranmıştır. Han ve kervansaraylarda kale fonksiyonu ve görünüşünden uzaklaşmıştır. Yapının dışla bağlantısı artmış bazen cephelerde dükkanlar yer almaya başlamıştır. Ticari yön gelişmeye başlamış ve bazen Erzurum Rüstem Paşa Kervansarayında olduğu gibi ikinci kat sadece bedesten olarak inşa edilmiştir. Anadolu Selçuklu Kervansarayları yerlerini siyasal ortamlara da ilgili olarak Osmanlı han mimarisinde şehir ve ticaret hayatının icaplarına bırakmaya başlamıştır. Artık kervansarayların askeri rolü bitmiştir, ama yolcu ve kafileleri barındırma gayreti önemini kaybetmeden devam etmiştir.¹¹⁶

İlk Osmanlı şehir hanları Bursa ve Civarındadır. Bunlardan Bursa – Manyas yolundaki İssız Han (H. 797 / M. 1394) ilk Osmanlı menzil hanıdır. Yine 15. yüzyıl İnegöl'deki Ortaköy Kervansarayını, yan nefler üzerindeki galerileriyle Selçukluların tek katlı kervansarayları ve sonraki yüzyıllarda inşa edilen iki katlı Osmanlı kervansarayları arasında bir geçiş yapısı olarak görülür.¹¹⁷

İlk örneklerde ve 16. başında inşa edilmiş olan eserlerde; merkezi avlulu hanlarda, zemin kat depo ve servis kısımlarına ayrılmış, üst kat ise revaklı bir galeriye açılan ikamet odalarına tahsis edilmiştir. Her oda ocaklı olup zemini bir kilim veya ekseriye bir halı ile kaplıdır. Yatak yolcuların kendilerine aittir. Örtü sistemi, beşik, çapraz tonoz veya kubbedir. Zemin ve üst kat bağlantısı hayatlı Anadolu evlerinde olduğu gibi, galerideki bir merdivenle sağlanmıştır. Bu merdiven ekseriyetle avluda

¹¹⁵ Güreşsever; a. g. e., s. 11

¹¹⁶ Güran; a. g. e., s. 9-10

¹¹⁷ Aynı., s. 10

veya giriş geçidinde bulunur. Avlu ortasında aynen camilerde olduğu gibi, bir çeşme ve kibleyi gösteren taştan basit bir namazgah vardır.¹¹⁸

Şehirlerin siyasi hayata göre önem kazanarak gelişmeleri, şehir hanlarında da bazı farklılıklar yaratmıştır, bazı hanlar ticaretin ve pazarların önemli merkezleri olmuştur. Artık sadece gece konaklanan üniteler olmaktan çıkıp ticaret ve iş hayatının büroları olarak da kullanılmışlardır.¹¹⁹ Bu hanlarda konaklayan tüccarlar bu gereksinimlerini gidermenin yanı sıra aynı zamanda kaldıkları süre zarfında hanlarda mallarını da saklayabilmektedirler.¹²⁰

Osmanlı şehir içi hanlarının ticari açıdan görülmeye başlanan bu değişim yapıların işleyiş biçimlerini hatta adlandırılmalarında da farklılıklara yol açmıştır. Yapıların adlandırılmalarında banilerin isimleri kullanıldığı gibi artık handa satışı yapılan ürüne görede isimlendirmelerin yapıldığıda görülmektedir.¹²¹ Bu yapılara verilen Pirinççi, Kürkçü hanı gibi isimlerle hangi loncalara ait oldukları ne gibi ticaret merkezleri olduklarını anlamak mümkündür.¹²² Hanlar tek bir malın toptan satışını ve pazarlamasının yapıldığı birer merkez haline geldikleri zaman ise yapıların Kapan Han'ı olarak adlandırıldıkları görülmektedir.¹²³

Şehir içi hanlarında görülmeye başlanan bu değişimler bu yapıların gelirlerinde de farklılıklara yol açmıştır. Şehir içinde bulunan ve çoğunlukla konaklama işlevini yüklenen hanların esas gelirlerini handa konaklayan yolculardan alınan ücretler ve genellikle dış yüzeylerinde bulunan dükkanların kira gelirlerinden oluşmakta idi. Ancak buna karşın kapan hanlarının gelirleri daha yüksekti ve bundan dolayı şehir içi hanlarının kapan hanı olabilmek için birer ferman elde etme çabası içine girdikleri görülmektedir.¹²⁴ Yapılardaki bu değişim yapıların ortaya çıktıkları ilk örneklerden günümüze kadar gelen dönem içerisinde yapılan isimlendirmeler açısından da bazı

¹¹⁸ Güran; a. g. e., s. 11

¹¹⁹ Güran; a. g. e., s. 12

¹²⁰ Halime Doğru; **18. Yüzyıla'a Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1995, s. 117

¹²¹ Doğru; a. g. e., s. 117

¹²² Güran; a. g. e., s. 12

¹²³ Doğru; a. g. e., s. 117

¹²⁴ Aynı., s. 117 - 118

özellikler sergilemektedirler. Şehir dışı (menzil) Kervansaraylarına göre şehir ve kasabalardaki hanlar yolcuların ihtiyaçlarına, malların depolanmasına ve pazarlanmasında hatta üretimine yönelik olduklarından dolayı bu faaliyetler için de belirli bir ücret alınması sözkonusu olmuştur. Bundan dolayı şehir içlerinde inşa edilen hanlarda Ribat isminin hiç kullanılmadığı çok az örnekte ise Kervansaray ibaresine rastlandığı ve yapıların çoğunlukla han olarak adlandırıldıkları görülmektedir.¹²⁵

Osmanlılardan önce daha ziyade şehir dışı yollar üzerinde ağırlığını hissettiren kervansaray ve hanların, Osmanlı Dönemi ile birlikte siyasi gelişmelere paralel olarak gelişen şehirlerde önemli merkezler haline gelen yapılar olarak önem kazandıkları görülür.¹²⁶

Bursa ve Edirne’de başlayan Fatih Devri öncesi hanların özellikleri, gerek plan gerekse inşa tekniği ile fazla bir değişiklik göstermeden, Fatih devrinde de devameder. Osmanlıların Bursa’yı almalarından sonraki devrede görülen, mimari anlayış ve bütünlüğü hacimde arama arzusu ve aşırı süslemeden kaçınma, han mimarisinde de olgun sonuçlara varmış, ortaya çıkan istikrarlı planlar adeta değişmeden 19. yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir.¹²⁷

Osmanlı devri han mimarisinde daha önceki Türk sanatında görülen cephe düzenlemesinden uzaklaşmıştır. Eserlerde hakim olan unsur kendi devrinin özellikleri olarak ortaya çıkmaktadır. İki katlı hanlarda cephedeki yatay hatlarla bunları dik olarak kesen hatların çok dengeli bir anlayışla ele alındığı görülür. cephedeki yatay hatlar, bilhassa duvar örgüsündeki tuğla hatıllarla ortaya konulurken, bunları kesen portal, pencere ve kemerlerin usule getirdiği denge çok önemlidir. kirpi saçak frizi ise yapının en üst yatay hattını teşkil eden ve tamamlayıcı, bitirici bir eleman olur. Portal önceki devirlerin zengin ve dışa fırlayan görünüşünü kaybetmişse de yinede dengeli ve cephenin en önemi unsurudur. Bütün Osmanlı mimarisinde olduğu gibi 15. yüzyıl han mimarisi de daha çok bir arama devridir. 15. yüzyıl başlarında portalin tonozlu eyvan içine yerleştirildiğini ve basit kemerli bir açıklıktan ibaret olduğu görülmektedir. Cephe

¹²⁵ Turan; a. g. m., s. 495

¹²⁶ Güran; a. g. e., s. 12

¹²⁷ Aynı., s. 12

16. yüzyılda ise, yine diğer mimari elemanlara paralel olarak gelişmiş Gebze Çoban Mustafa Paşa Kervansarayı portalinde olduğu gibi, portal ya hafifçe dışarı çıkıntı yapmış, yahut Eskişehir Kurşunlu kervansarayında olduğu gibi daha sathi olarak yapılmıştır.¹²⁸

16. yüzyıl cephede sathi bir şekilde yer alan portal anlayışının devam ettiği bir devre olarak görülür. Bu tarzda cephe anlayışı 17. yüzyılda da tatbik edilmiştir.¹²⁹

Ancak bu tarz anlayışın yanında bazı eserlerde değişik tarzlarda yapılmış, eski örneklere doğru bir dönüş görülmüştür. Ancak bu hiç bir zaman eskinin aynen tekrarı anlamında olmamış ve devrinin anlayışı içinde bir kaynaştırma olarak ele alınmıştır.¹³⁰

Süsleme yönünden bil hasa eyvan şeklindeki portal ele alınmış ve mukarnaslı sıralar ile dekorlanmıştır. Kitabelik rozetler ve üç dilimli kemerlere sahip nişler portalini daha da zenginleştirmiştir. böylece klasik planların uygulanmasına rağmen karakteristik bölgesel tesirlerin bilhassa tezyinatatta ağır bastığı görülmektedir. Diyarbakır'da rastlanan bu iki renkli taş işçiliği, kabartma ve süslemeler bir Artuklu tesirinin devamı olarak örülür.¹³¹

Osmanlı devri hanlarında cephe tezyinatında rol oynayanlar ise yapı malzemeleridir ve taş ile tuğla ilk sırayı teşkil eder.¹³²

16. yüzyıl boyunca çok çeşitli ve zengin örnekli cephelerden sonra 17. yüzyıl Osmanlı han mimarisinde cephe daha sade fakat yine eyvan şeklinde açılan portallar ile devam etmiştir.¹³³

¹²⁸ Güran; a. g. e., s. 13

¹²⁹ Aynı., s. 13

¹³⁰ Aynı., s. 13

¹³¹ Aynı., s. 14

¹³² Aynı., s. 14

¹³³ Aynı., s. 14

Böylece başlangıçtan itibaren bir portal hakimiyetine sahip cephe mimarisine ve yapının kale hüviyetinde ifadesi Osmanlı devri han mimarisinde değişik bir hüviyete bürünmüş ve geniş ölçüde gelişmiştir.

Bu eserlerin incelemesinde açıkça ortaya çıkan bir husus da cephe mimarisi ile ışıklandırma probleminin karşılıklı olarak birbirini etkilemiş olmasıdır. Ancak bir çok Osmanlı Kervansarayında hayvanlar ve insanlar için ayrı mekanların bulunmadığı örneklerde, ışıklandırma ve havalandırma ocak ve mazgal pencereleri vasıtası ile olmuştur. Osmanlı devri han mimarisinde çok önemli bir mekan anlayışı gelişmesi olarak, hayvan barındırma ve insan ihtiyaçlarına cevap veren hacimlerin kesin olarak ayrılmış olan örneklerinde, esas iki hacim ve mekan ortaya çıkar. Bunlardan ahırlar, örneklerden ortaya çıkardığımız gibi ocak ve mazgal pencereler ile aydınlatılmış ve havalandırılmıştır. İnsanlar tarafından kullanılan mekanlar ise üst katlarda dışa açılan bir pencere ile avlu revaklarına açılan bir kapı ve pencere düzeni ile aydınlatılmışlardır. zemin kat mekanları ise üst katlar kadar açıklığı sahip değildir. Çok az bir kaç istisna dışında, dışa açılan pencere ve kapıları yoktur. Aydınlıkları iç kısımlardan revaklara açılan pencere ve kapılarla sağlanmıştır. Bu açıklıkların gerek dış ve gerekse iç avlu cephelerinde ele alınışı genel cephe mimarisi anlayışı içinde olgun örnekler vermiştir.¹³⁴

Cephelerde taş ve daha çok tuğla hatıllı taş tekniği han mimarisinin en karakteristik unsurudur. Bu malzemeler yapıyı meydana getiren inşaat malzemeleri olduğu gibi eserin tezyinatında da mühim rolleri olan elemanlardır. Moloz taş duvar, çok az örneklerde cephede görülmüş daha ziyade iç bölmelerde, tali kısımlarda, bodrum, ahır gibi yerlerde tercih edilmiştir. Osmanlı han mimarisinde taşın yanında tuğla da çok önemli bir yer almıştır. Bilhassa örtü sisteminde tuğlanın geniş ölçüde kullanılması muhakkak ki bu bölümde yapı tekniğine daha uygun olmasındandır ve taşa göre yapının ağırlığını çok azaltmaktadır. Cephelerde ise tuğla, taşlar arasındaki sıralar halinde tezyini olarak bir vazife yüklenmektedir. Ayrıca kapı ve pencere üstlerinde sathi tuğla kemerler ile alınlıkların tuğladan değişik örgüleri de zengin kompozisyonlar vermektedir. Mermer çok az eserde ve daha çok cephelerin hakim unsuru portallerde kullanılmıştır.¹³⁵

¹³⁴ Güran; a. g. e., s. 14

¹³⁵ Aynı., s. 15

Karapınar II. Selim külliyesinde dört portalde tamamen siyah beyaz mermerdendir. Payas Sokullu külliyesinde ise portal beyaz-yeşil mermerle inşa edilmiştir. Kemerlerdeki gergiler ilk devirlerde ahşapken Fetih devrinde yerini demire bırakır.¹³⁶

Kemerler değişik formlarda olmakla beraber en çok tercih edilen sivri kemerdir. Revaklarda daha ziyade kare kesitli taş payelerin ve ağaç direklerin görüldüğü örneklerde vardır. Payeler yastık taşından sonra iki veya bazen dört yöne açılan kemerlerin taşıyıcı elemanı olmuşlardır.¹³⁷

Bazı örneklerde Çandarlı Yakup Bey kervansarayında ve Vezirhan Köprülü Mehmed Paşa kervansarayında olduğu gibi antik yapılardan getirilerek kullanılmış olan sütunlara da rastlanır. Eskişehir Kurşunlu kervansarayını avlu revaklarında olduğu gibi azda olsa orijinal sütunlarda kullanılmıştır. Ağaç direkler ise, Silivri Piri Mehmed Paşa kervansarayında veya Büyük Çekmece Sultan Süleyman kervansarayında olduğu gibi dikdörtgen planlı yapılarda kullanılmıştır. Ancak Büyük Çekmedeki eserin direkleri orijinal hali bugün mevcut olmayıp beton direkler halindedir. Ayrıca Edirne Ayşe Kadın kervansarayını orta destek sistemi paye olmakla beraber yanlardakiler ağaç direklerdir. Bu ağaç direklerin daha ziyade ağacı bol bölgelerde görülmesi dikkati çeker.¹³⁸

Bütün Osmanlı mimarisinde olduğu gibi han mimarisinde de kemerler örtü sisteminin taşıyıcı elemanları olarak yapı yükünü duvar ve payelere aktarırlar. Han ve kervansaraylarda kemerler ya nefleri ayırıp dikine birbirine bağlar, yahut neflerin tonoz örtüsünün kaburgasını teşkil ederek açılmaları önleyen çıkıntılı bir karkas teşkil ederler. Çift meyilli ahşap çatı ile örtülü eserlerde ise, ahşap çatı sistemindeki bağlantılar ahşap kirişlerle halledilmiştir.¹³⁹

¹³⁶ Güran; a. g. e., s. 15

¹³⁷ Aynı., s. 15

¹³⁸ Aynı., 15-16

¹³⁹ Aynı., s. 16

Türk han mimarisinde ise Osmanlılara kadar ahşap örtü sisteminin kullanıldığını gösteren bir örnek veya esere rastlanmamıştır. Osmanlı hanları içinde ise Fatih devrine kadar inen bir örnek olan Lapseki Yakup Bey kervansarayı ile Silivri Piri Mehmed Paşa, Büyük Çekmece Sokullu, Edirne Ayşe Kadın (1774) Beyşehir Kurdular Köyü kervansarayları (1844), ahşap örtü sistemine sahip eserlerdir.¹⁴⁰

Plan tipleri yönünden Osmanlı devri hanlarını genel olarak avlusuz kapalı tip, üstü açık avlulu tip kervansaraylar ve şehir hanları olmak üzere iki ana bölümde toplamak mümkündür.¹⁴¹

1. Kervansaraylar

1.1. Avlusuz Kapalı Tip Kervansaraylar:

Tek hacimden ibarettir. Planları umumiyetle kare ve dikdörtgendir, tek kapalıdır. Giriş aksının her iki yanında kalan kısımlar zeminden yükseltilerek yolcuların yatacağı peykler halinde ayrılmıştır. Duvarda ocak ve nişler vardır. Orta bölüm yük ve hayvanlar için ayrılmıştır. Pencerelem yüksek dar ve küçükçe yapılmıştır. Dış cephelerin taş ve taştuğla karışımı olarak yapıldığı bu yapılar bazen kubbe ve tonozlarla, bazen de ahşap bir çatı kiremit ile örtülmüştür. Bazı tiplerde merkezi kubbenin bir fener taşıdığı da görülür. Bu gurubun tip planına uygun örnekler olarak, Osmanlı eseri olmamasına rağmen 14. yy yapısı Bitlis Bağçin kervansarayını, Osmanlılar devrine ait 16. yy eseri olan Gebze Çoban Mustafa Paşa Hanı'nı ve Lüleburgaz Sokullu Kervansarayını gösterebiliriz.¹⁴²

1.2. Avlulu Açık Tip Kervansaraylar:

Bu tarz plan teşkili mimari yönden büyük bir gelişmedir. Zira hijyen, konfor, ve sosyal yönden, insan önemle ele alınmış ve mimaride bu meselelere çareler aranmıştır. Bu tipte, hayvanlara ayrılan küçük avlu ile servis bölümleri, yolculara ikamet bölümüne ayrılan kısımdan artık ayrılmıştır. Birincisi yine birinci kapalı tipte görülen tertip üzere inşa edilmiş olan, yolcuların yatmasına mahsus kapalı bölüm ki her yolcu bir sedir, ocak ve nişe sahiptir; ikincisi ise iç taraftan bir cephesini bu kapalı kısmın teşkil ettiği ve

¹⁴⁰ Güran; a. g. e., s. 16

¹⁴¹ Aynı., s. 16

¹⁴² Aynı., s. 16-17

diğer üç cephenin ahır, hama ve servis kısımları ile çevrelendiği ortası kare veya dikdörtgen avlulu bölümdür. Giriş yine esas prensipte olduğu gibi tekdir ve kapalı kısım esas giriş aksındadır. Girişin sağ ve solunda kalan küçük hacimlerde ise hanın idaresi ve personeline ait bölümlere ayrılmıştır. Ortada ise çoğunlukla bir çeşme bulunur.¹⁴³

2. Şehir Hanları

Bu tip hanlar imparatorluğun başından itibaren ortaya çıkar ve diğerlerine göre daha gelişmiş bir plan tarzı gösterir. Genellikle artık iki kat olmuş, zemin katları depo, ahır tamirhane gibi servis kısımlarına ayrılmış, üst kat ise tamamen yolcuların ikametine tahsis edilmiştir. her iki katın önünde revaklı bir galeri dolaşır. Taşıyıcı aks sistemi her iki katta da aynıdır. Avlu yine geleneksel kare veya dikdörtgendir.¹⁴⁴

Şehir hanları kendi aralarında 3 esas guruba ayırmak mümkündür.

2.1. Birinci Gurup:

Esas olarak tek avlulu, ahır kısmı ise avluya bitişik ayrı bir bölüm halindedir. Bu plan tipini örnekleri olarak; Bergama Taşhanı (15.yy), Diyarbakır Deliler Hanı (16.-17.yy), Gaziantep Hişva Hanı (17.yy), Mardin Hanı (17.-18. yy) ve Gaziantep Mecidiye Hanı (19.yy)¹⁴⁵ gösterile bilinir.

2.2. İkinci Gurup:

Daha ileri bir aşama olarak görülen bu plan tipinde önceki örneklerden bazı farklılıklar ön plana çıkmaktadır. Bu yapılarda avlulu ikamet kısmı gibi, ahırlar kısmı da bitişikte avlulu ayrı bir kısım olarak inşa edilmiştir. Bu plan tipine giren yapılara 15. yüzyılda inşa edilmiş olan Bursa Koza Hanı'nı ve 16. yüzyılda Edirne'de inşa edilmiş olan Rüstem Paşa Hanı örnek olarak gösterebiliriz.¹⁴⁶

¹⁴³ Güran; a. g. e., s. 17

¹⁴⁴ Aynı., s. 17

¹⁴⁵ Aynı., s. 18

¹⁴⁶ Aynı., s. 18

2.3. Üçüncü Gurup: Ticaret Hanları:

Daha ileriki devirlerde, bilhassa İstanbul hanlarında gelişecek olan bu tip hanlar ilk olarak Bursa'da görülür. Bunların esas karakteri ve Selçuklu hanlarından farklı tarafı, içinde ikamet edilmeyişidir. Zemin kat, avlu kısmında revaklı olup, tek kapı ile avluya açılan ve penceresiz eşya depoları olarak kullanılan hücrelerden meydana gelmiştir. üst kat odaları ise birer büro mahiyetinde olup avluda yine revaklı galeriye açılır ve pencerelidir. Bu tipe örnek olarak Orhan Gazi zamanında inşa edilmiş olan Bursa Emir Hanı'nı gösterebiliriz.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Güran; a. g. e., s. 18

BİRİNCİ BÖLÜM YAYINLAR

1. YAYINLAR

Çalışma konumuzu oluşturan Bilecik bölgesi ile ilgili araştırmalar, tarihler yapılar ile ilgili kitaplar ve tezler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ele aldığımız yayınlar yapılar hakkında veri oluşturacak önem önceliklerine göre ve kronolojik olarak sıralanmıştır.

Kitap olarak hazırlanmış olan araştırmaların başında E. Hakkı Ayverdi'nin **Osmanlı Mimarisinin İlk Devri**, adlı eseri gelmektedir. Kitapta Osman Gazi Döneminden Başlayarak Yıldırım Beyazıt devrine kadar inşa edilmiş olan yapılar buldukları illere göre alfabetik sıra ile verilmiştir.

Ayverdi'nin çalışmamızda yer yer alan Taş han ile ilgili bölümde yapının rölöve planını ve kitabe metnini transkripsiyonu ile birlikte vermiştir. (E. Hakkı Ayverdi. **Osmanlı Mimarisini İlk Devri**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1966)

İsmet İlter'in **Tarihi Türk Hanları** adlı çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Yazar birinci bölümde günümüze ulaşabilen Selçuklu Hanlarını kronolojik bir sıra ile kısa tanıtıcı bilgelere ve yapıların planlarına yervermiştir. İkinci bölümde ise Osmanlı Döneminde inşa edilmiş olan hanlar kronolojik olarak yine kısa tanıtım yazıları ile yer almaktadır. Çalışma konumuz dahilinde bulunan yapılar hakkında detaylı bilgiler sunmayan yayında; üçüncü bölümde yer alan ve tablo şeklinde hazırlanan bölümde yapı ismine ve tarihini yerverilmiştir. (İsmet İlter. **Tarihi Türk Hanları**, Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1969)

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan Sabih Erken'in **Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler**, C. II'de Balıkesir, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu ve Burdur illeri alfabetik olarak sıralanmış ve bu illerde bulunan vakıf abide ve eski eserler yayınlanmıştır. Bu yayında çalışmamızda yer alan Vezirhan ve Taş Han, rölöve planları ve tasvirleri ile ele alınmıştır. Yazarın yayınladığı Vezirhan'a ait plan'da eksik ve hatalar bulunmaktadır. Taş Han ile ilgili belgeler çoğunlukla Ayverdi'den alınmıştır. (Sabih Erken. **Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler**, C. II, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1977)

Tez olarak yapılmış olan araştırmalardan ilki Gönül Güreşsever (Cantay) tarafından 1974 yılında İstanbul Üniversitesi'nde hazırlanan **Anadolu'da Osmanlı Devri Kervansaraylarının Gelişmesi**, adlı doktora çalışmasıdır. Bu çalışmada öncelikle kervansarayların genel gelişme çizgisi ortaya konularak Osmanlı Döneminde Anadolu'da inşa edilmiş olan kervansaraylar katalog bölümünde ele alınmıştır. Bu çalışma kapsamına Vezirhan ile ilgili genel tanıtım yapılarak fotoğraf ve rölöve planı bulunmaktadır. Çalışmada yer alan rölöve planında yapının batı duvarında destek payandaları gösterilmiş ayrıca kuzey cepheden de ikinci bir açıklığa yer verilmiştir. Ancak yapıda böyle bir durum söz konusu değildir ve çizimler hatalı olarak kullanılmıştır. (Gönül Güreşsever (Cantay); **Anadolu'da Osmanlı Devri Kervansaraylarının Gelişmesi**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk ve İslam Sanatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1974)

Ali Baş'ın hazırladığı **Beylikler Dönemi Hanları**, adlı doktora tezi yapılarımıza ilişkin olan başka bir yayındır. Çalışmada Anadolu'da Beylikler Döneminde inşa edilen hanlar mimari açıdan değerlendirmiştir. Çalışma alanımızda bulunan Taş Han bu bağlamda ele alınarak mimari özellikleri ve plan tipi açısından karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. (Ali Baş. **Beylikler Dönemi Hanları** Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler. Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1989)

Fatih Müderisoğlu'nun hazırladığı **Osmanlı Dönemi Menzil Külliyesi** adlı doktora çalışması Anadolu yol güzergahlarına göre inşa edilen menzil külliyelerini mimari açıdan değerlendirmeye alınmıştır.

Çalışmada Vezirhan'a da yer verilmiş ve yapı menzil külliyesi içerisindeki yeri açısından değerlendirilmiştir. (Fatih Müderisoğlu **Osmanlı Dönemi Menzil Külliyesi**, Hacetepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1996)

H. Çetin Arslan Tarafından hazırlanan **Erken Osmanlı Döneminde Akıncı Beyleri ve Banilikleri**, adlı tez çalışması Erken Osmanlı Döneminde akıncı beyleri olarak hizmet vermiş olan Mihaloğulları, Evrenosoğulları, Turhanoğulları ve Malkoçoğullarının aileleri ve bu ailelerin ilk beylerinden itibaren baniliklerini yaptıkları yapılar ele alınmıştır. Çalışmada konumuz içinde bulunan Taş Han ve Banisi olarak bilinen Mihal Gazi ve Mihaloğulları hakkında bilgi bulunmaktadır. Katalog bölümünde yapı mimari açıdan değerlendirilmeye çalışılırken Arslan çalışmasında Gölpazarı ve çevresinin Mihaloğullarının mülkü olduğunu belirtmektedir. (H. Çetin Arslan **Erken Osmanlı Döneminde Akıncı Beyleri ve Banilikleri** Hacetepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995)

İKİNCİ BÖLÜM BİLECİK

1. BİLECİK

1.1. COĞRAFİ KONUM

Bilecik Marmara Bölgesinin güneydoğusunda Marmara, Karadeniz, İç Anadolu ve Ege Bölgelerinin kesim noktaları üzerindedir. 39° ve 40° 31' kuzey enlemleri ile 29° 43' ve 30° 41' doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Doğudan Bolu ve Eskişehir güneyden Kütahya, batıdan Bursa, kuzeyden Sakarya illeri ile çevrilidir.¹⁴⁸

Bilecik 4321 km²'lik alanı ile Türkiye'nin küçük illerinden biridir. Alan sıralaması bakımından 65. sırada yer almaktadır. Merkez ilçenin yüzölçümü 844 km²'dir.¹⁴⁹

Bilecik ili toprakları tepelik alanlar, dik ve derin vadilerle yarılmış aşınım düzlükleridir. Kuzey Anadolu kenar dağları, yani, Karadeniz dağlarının başlangıç merkezi, İç Anadolu platolarının başlangıç yeri, Marmara Bölgesinin ise kıyı ve akarsu çanak tabak ovalarının sona erdiği alanlarının tamamı ilin sınırları içerisindedir.

Kuzey Anadolu dağlarının denizden içeriye doğru ikinci serisi olan Köroğlu Dağları ilin topraklarında başladığından arazinin batıdan doğuya doğru birden yükselmesine neden olur. Bu yükselti güneye doğru inildikçe dalgalı bir görünüm alır.

¹⁴⁸ Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 1242

¹⁴⁹ Bilecik İl Yıllığı 1989

Bozüyük Ovası ve Sakarya ırmağı ile kuzey-güney yönünde iki bölüme ayırır. Dağlar bu ırmağın her iki yakasında devam eder.

Bilecik ilinin deniz seviyesinden yüksekliği 500 metredir. Güneydoğuya Karasu vadisine gidildikçe yükseklik azalmaktadır. Nitekim bu vadiye kurulu İstasyon Mahallesi'nin denizden yüksekliği 200 metreye kadar iner.¹⁵⁰

Dağlar il topraklarının % 32'sine yakın bir bölümünü kaplar. Bu yükseltiler daha çok tepe görünümündedir. İlin en yüksek noktası Bozüyük ilçesinin batı ve güneybatısında yer alan yükseltiler üzerindeki Kala Dağı'dır (1906 m).

Diğer önemli yükseltiler Yirce Dağı (1790 m), Metristepe (1300 m), Göldağı (1284 m), Kızılçaviran (1250 m), Osmaniye (1210 m), Ahi Dağı (1100 m), Dokuz Öküz Tepesi (1150 m), Ballıkaya (1050 m), Kızıltepe (990 m), Avdan Dağları (926 m), Paşa Dağları (922 m), Kurudağ (805 m)'dir.¹⁵¹

Genellikle Sakarya Irmağı boyunca uzanan çok geniş olmayan düzlükler şeklinde ovalar il topraklarının % 7'lik bir bölümünü kaplar. Bozüyük, Gölpazarı, Osmaneli ve Pazaryeri Ovaları başlıca düzlük alanlardır.

İlde yayla tanımı içerisine sokulabilecek düzlükler çok azdır. Bu tür yeryüzü şekilleri il topraklarının yalnızca % 0,5'ini oluşturmaktadır. İl topraklarının büyük bir bölümü (% 59,9) aşınım düzlükleri durumundadır. Tepelik alanlarda tümsekleşip tipik "V" biçimli vadilerle parçalanmış bu düzlükler, il topraklarının engebeli bir görünüm almasına neden olmuştur.¹⁵²

İl topraklarındaki vadiler genellikle dik ve derin yarıklar biçimindedir. Bunların en önemlisi Sakarya Vadisidir. Göksu Vadisi, Göynük Vadisi ve Karasu Vadisi de önemli vadilerdir.¹⁵³

¹⁵⁰ Bilecik İl Yıllığı 1989

¹⁵¹ Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 1242

¹⁵² Aynı., s. 1242

¹⁵³ Bilecik İl Yıllığı 1989

Sakarya nehri Bilecik ilinin başlıca akarsuyudur. Bu ırmağa dökülen çay ve dereler ilin öteki su kaynaklarıdır.

Sakarya, İnhisar ilçesi yakınlarında Bilecik topraklarına girer; kuzey-güney yönünde akarak ili doğu ve batı olmak üzere iki parçaya böler. Vezirhan'ın kuzeyinde Karasu Deresi, Osmaneli ilçesi yakınlarında da Göksu Çayını alarak kuzeye yönelir.

Taşıdığı su miktarı bakımından Türkiye'nin önemli akarsuları arasında yer alır. İrmağın toplam uzunluğu 824 km'dir. Yaklaşık onda birlik kısmı (80 km) Bilecik sınırları içinde akar. Ortalama debisi 100 m³/sn, ortalama derinliği 1,5 metre, en fazla derinliği ise 5 metre kadardır.¹⁵⁴

Bozüyük'ten doğar. Bilecik merkez ilçe sınırları içine Karasu Boğazından girer. Bu noktadan 500 metre sonra Vezirhan'da Sakarya Irmağına kavuşur. Debisi düzensizdir. 0,9 m³/sn ile 72,6 m³/sn arasında değişmektedir. Ortalama debi 3,6 m³/sn'dir.

Göynük Çayı, Göksu Deresi, Sarısu Deresi ve Hamsu Deresi diğer küçük akarsulardır.¹⁵⁵

Yağış yönünden yeterli miktara sahip olan Bilecik ili, yüzölçümünün %47'sinin ormanlık alan olması nedeniyle de orman zenginliği bakımından Türkiye'nin şanslı yörelerinden biridir. İlin orman zenginliği av hayvanları bakımından da zenginleşmesini sağlamıştır. Bin metreye kadar yükseklerde orman örtüsü genellikle meşe, otsu bitkiler ve makilerden oluşmaktadır. 1500 metre sınırına kadar da karaçam, kayın, kızılçam, kestane türündeki yüksek boylu ağaçlar sıralanır. 1500 metreden daha yükseklerde ise köknar cinsinden ağaçlar vardır.¹⁵⁶

Bilecik ilinin geçit bölgesinde bulunması, su kaynakları ve farklılık gösteren topografyasına paralel olarak 3 farklı iklim tipi görülür. Genel olarak Merkez, Gölpazarı, Osmaneli ve Söğüt İlçelerinde Marmara Bölgesi; Bozüyük, Pazaryeri ve

¹⁵⁴ Bilecik İl Yıllığı 1989

¹⁵⁵ Yurt Ansiklopedisi, s. 1243

¹⁵⁶ Bilecik İl Yıllığı 1989

Yenipazar ilçelerinde ise İç Anadolu Bölgesi iklimleri geçerlidir. Ayrıca Gölpazarı, Osmaneli ve Söğüt ilçelerinin Sakarya Irmağı kıyı şeridinde mikro-klima iklim bölgeleri görülmektedir.

Bilecik İl'nde yıllık yağış toplamı 450 kg/m^2 dolayındadır. Yağış en çok ocak ve mayıs aylarında düşmektedir. Bulutluluk durumu açısından 92 gün açık, 96 gün kapalı ve 177 gün bulutlu geçmektedir.

İlin diğer klimatik veriler şöyledir:

Yıllık sıcaklık ortalaması: $12,3 \text{ }^\circ\text{C}$ Karlı gün sayısı : 25

En soğuk ay: Ocak ($2,5 \text{ }^\circ\text{C}$) Donlu gün sayısı : 55

En sıcak ay: Temmuz ($21,7 \text{ }^\circ\text{C}$) Sisli gün sayısı : 14

Yıllık ortalama nispi nem: % 66 Kırağılı gün sayısı: 25¹⁵⁷

1.2. TARİHÇE

Bilecik adının nereden geldiği konusunda kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak bölge ile ilgili bilgiler kentin ilk yerleşim tarihinin Tunç çağına kadar indiğini göstermektedir. Bölgede yapılan araştırmalar sonucunda bu döneme ilişkin arkeolojik veriler ele geçmiştir. Özellikle kentin dört kilometre güneybatısında bulunan Selöz köyü yakınlarında bulunan Beşiktaş mevkiinde bulunan kalıntılar ve özellikle bir lahide dayanılarak kentin M.Ö. 3 yüzyılda kurulmuş olabileceği belirtilmektedir.¹⁵⁸ Kentin ilk çağdaki ismi farklı biçimlerde belirtilmiştir, (Agrillion, Agrilion, Agrilleion, Agrileion).¹⁵⁹ Agrilion yada Agrilum adı ile bilinen kentin Beşiktaş mevkiinde olduğu belirtilmektedir.¹⁶⁰

Tarihi kaynaklarda Agrilion adına ilk olarak M.S. 2. yüzyılın ortasında yaşamış olan Astronom, tarihçi ve coğrafya yazarı olan Ptolemaios'un yapıtlarında rastlanmaktadır. Ayrıca M.S. 4. yüzyılda yazılmış olan Peutinger tablosunda da kentin yeri belirtilmektedir.¹⁶¹ Peutinger tablosunda Agrilion; Nikaia (İznik) - Dorilaein (Eskişehir) yolu üzerinde ve Nikaia'dan 24 mil uzaklıkta gösterilmiştir.¹⁶²

Agrilion adı konusunda da kesin bilgiler mevcut değildir. Bilge Umar Agrilion adının Helen dilinde herhangi bir anlama gelmediğinden kentin isminin Thrak kökenli bir halk olan Agrilionlar'dan gelmiş olabileceğini belirtmektedir.¹⁶³

¹⁵⁸ Sadi Öztürk; **Tanzimat Döneminden Bir Anadolu Şehri Bilecik**, Kitapevi Yayınları, İstanbul 1996, s.29, Feridun Emecen; "Bilecik", **D.V.İ.A.**, C.6, İstanbul 1992, s.154

¹⁵⁹ Bilge Umar; **Bthynia**, Ak Yayınları, s.27

¹⁶⁰ Besim Darkot; "Bilecik", **İ.A.**, C.2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1949, s. 611

¹⁶¹ Umar; **a. g. e.**, s. 27-28

¹⁶² Darkot; **a. g. m.**, s. 611

¹⁶³ Umar; **a. g. e.**, s. 27

Mevcut yayınlarda Bilecik kentinin antik çağdaki tarihi ile ilgili özel bilgiler bulunmamakta kentin tarihi içinde bulunduğu Bitinya bölgesinin genel tarihi içinde değerlendirilmektedir.

Bölge ilk çağlardan başlayarak sırasıyla Mısırlıların, Hititlerin Firigyalıların Lidyalıların ve Perslerin hakimiyetinde kalmıştır. Bölgede son olarak hakimiyet kuran Bitinya Krallığının Roma imparatorluğunun hakimiyetine girmesi ile birlikte Bilecik ve çevresi Roma İmparatorluğunun hakimiyet alanına girmiştir. Roma İmparatorluğunun M.S. 395 yılında ikiye ayrılması ile birlikte Bitinya bölgesi Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğunun sınırları içinde kalmıştır. Bilecik Müslümanların Anadolu'yu fethine kadar Bizans hakimiyeti altında kalmıştır.¹⁶⁴ Bizans döneminde Hamsu ve Dabaghane dersi vadileri arasındaki bir kaya çıkıntısı üzerine Belekoma adında bir kale inşa edilmiştir.¹⁶⁵

Kentin bu dönemden itibaren Belekoma adı ile anılması belkide bu kalenin inşasından sonradır. Belekoma adı konusunda da değişik görüşler bulunmaktadır. Ramsey Belekoma adının Rumca'dan geldiğini belirtirken¹⁶⁶ Texsier bugünkü Bilecik ile Yenişehir'in doğusunda bir köye Belecoma denildiğini ancak burada herhangi bir kalıntının bulunmadığını belirtmektedir. Texsiere göre bugünkü kentin bulunduğu yerde Basilinopolis şehrinin olabileceğini belirtmektedir.¹⁶⁷ Bilge Umar Belecoma Adının Türkçe ses uyumundan dolayı önce Bele'ye sonra Bele-cik şekline dahasonrada Bilecik şeklinde dönüşmüş olabileceğini belirtir.¹⁶⁸

Arap akınlarının Anadolu'da yayıldığı dönemde Abbasi Halifeliği zamanında 797 yılında Bilecik ve Söğüt çevresi Abbasi hakimiyetine girmiştir.¹⁶⁹ Ancak Abbasi hakimiyeti kısa süreli olmuştur. Bundan sonra yapılan antlaşma ile Bilecik tekrardan Bizans hakimiyetine geçmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁴ Öztürk; a. g. e., s. 29

¹⁶⁵ Darkot; a. g. m., s. 611

¹⁶⁶ Ramsey; a. g. e., s. 208 ve 227

¹⁶⁷ Charls Texsier; *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (Çev: Ali Suat), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 249

¹⁶⁸ Umar; a. g. e., s. 28

¹⁶⁹ Öztürk; a. g. e., s. 29

¹⁷⁰ Bilecik İl Yıllığı 1973, s. 2

1078 yılında Süleyman Şah'ın İznik'i alarak burasını Anadolu Selçukluların başkenti yapması ile birlikte Bilecik'te bu tarihten itibaren Anadolu Selçuklu hakimiyetine girmiştir. 1097 yılında yapılan haçlı seferleri sonucunda Bilecik tekrardan Bizans hakimiyetine geçmiştir.¹⁷¹

XIII. Yüzyılın sonlarında Bilecik ve yöresi, Selçuklular ile Bizanslılar arasında Türkmen akıncıların akın sahalarını oluşturan bir uç bölge konumundaydı. Bu dönemde Bilecik Bizans'ın hakimiyet sahası dışına çıkmıştı. Bölgenin idaresi "Tekfur" adı verilen beylerce yönetiliyordu.¹⁷²

Selçukluların bir boyu olan Kayıların bir bölümü (400 çadırlık bir oba) Ertuğrul Bey yönetiminde batıya doğru yer değiştirerek Söğüt ilçesi ve çevresine gelmişlerdir. Osmanlı vaka-i namelerinde Kayıların Söğüt ve çevresine yerleşme tarihi olarak 1230'lu yıllar gösterilmektedir. 1231 yılında İznik İmparatoru Selçuklu sınırına tecavüz edince Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubat Bizanslılara karşı bir sefer düzenlemiş, Ertuğrul Bey de bu sefere bir akıncı olarak katılmıştı. Selçuklu ve Bizans orduları arasında Sultanönü mevkiinde meydana gelen savaşın sonucunda Bizans ordusu yenilmiş, Karacadağ ve Söğüt dolayları Büyük Selçuklu Devleti'nin eline geçmişti. I. Aleaddin Keykubat Belekoma (Bilecik) Tekfurunu vergiye bağladı. Savaşta büyük yararlıklar gösteren Ertuğrul Bey'e Söğüt'ü mülk, Domaniç'i de yaylak olarak verdi.¹⁷³

Ertuğrul Gazi'nin ölümünden sonra Kayıların başına Osman Bey geçti.¹⁷⁴ Osman Bey 1286 yılında İnegöl yakınındaki Hisarcık kalesini Bizanslılardan zaptetti. 1287 yılında İnegöl Tekfuru'nu Domaniç yakınındaki İkizce'de (Erice) yenilgiye uğrattı. Osman Bey ve silah arkadaşlarının Bizans Tekfurları ile olan savaşlarını izleyen Selçuklu Sultanı III. Alaaddin Keykubat büyük bir ordu ile Karacahisar önlerine geldi. Osman Bey'in kuvvetleriyle birleşerek Bizans elindeki bu kaleyi kuşattı.¹⁷⁵

¹⁷¹ Bilecik İl Yıllığı 1973, s.2

¹⁷² Öztürk, a. g. e., s.29

¹⁷³ Bilecik İl Yıllığı 1973, s. 2

¹⁷⁴ İ.Hakkı Uzunçarşılı; **Osmanlı Tarihi**, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 104

¹⁷⁵ Bilecik İl Yıllığı 1973, s. 5

O sıralarda Bilecik henüz Türkler tarafından fethedilmemişti. Bizanslılara ait bir kentti. Bilecik (Belekoma) ve Yarhisar tekfuruları vergiye bağlanmıştı. Osman Bey 1299 yılı yaz başında Belekoma kalesini ve peşinden Yarhisar kalesini fethetti.

Bilecik, Yıldırım Bayezid dönemine kadar Osmanlı yönetiminde kalmış, ancak, 1402 yılında Ankara meydan savaşında Bayezid'in Timur'a yenilmesi sonucunda 2 ay kadar Timur'un hakimiyetine geçmiş ve Çelebi Sultan Mehmet tarafından geri alınmıştır.¹⁷⁶

Bu tarihten sonra, Osmanlı yönetimi sırasında Bilecik giderek gelişmiş, ancak, şehrin kurulu bulunduğu alanın iskân için uygun olmaması daha hızlı gelişmesini engellemiştir. Bununla birlikte Bilecik, Bursa ve İznik'ten Eskişehir'e ve Anadolu içlerine giden yol üzerinde önemli bir konaklama ve dinlenme yeri olarak önemini korumuştur.

Osmangazi'nin Yenişehir'e gitmeden önce, bir müddet Bilecik de ikamet ettiği, bu nedenle de Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olduğu söylenmektedir. Osman Gazi, Bilecik'i aldıktan sonra burada bir camii yaptırmış, Bilecik ve yöresinin gelirlerini de bu camiye tahsis etmiştir.¹⁷⁷

İdari teşkilat açısından Bilecik, klasik dönemde Sultanönü Sancağı'nın bir kazası durumunda idi. Kaza merkezi olan Bilecik şehir merkezi için, erken dönem kayıtlarında "Nahiye-i Bilecik" ifadesine rastlanılmaktadır. Tanzimat'ı müteakib muhassıllık müessesesinin teşekkülünden sonra Hüdavendigâr Eyaletinin Eskişehir Muhassıllığı'na bağlı bir kaza olur. Sonra Bilecik ve Eskişehir Muhassıllıkları şeklinde ayrılan her iki birim, 28 Şevval 1256'da birleştirilerek Reşid Efendi uhdesine verilir. Muhassıllık makamı (Cây-ı Muhassıllık) Bilecik'de ve bir dönem kazanın "*hüsn-i idaresi*" için de Söğüd'de yer almış, hatta liva (Eskişehir) büyük meclisi de Söğüd'e naklolunmuştur. 1842'den sonra yapılan bir düzenleme ile sancak yönetimi ilk kez "*Kaimmakam*" unvanlı yöneticilere bırakıldıktan sonra Hüdavendigâr Eyaleti'ne bağlı "*Bilecik*

¹⁷⁶ Bilecik İl Yıllığı 1973, s. 6

¹⁷⁷ Erol Altınsapan ve Abdullah Devenci; "Bilecik'te Osmanlı Dönemi Yerleşimi ve Demografik Yapı", *Anadolu'da Tarikat Yapılarına Bakış (13. - 15. yy)*, Bilecik Orhan Gazi İmareti Kazı Sonuçları, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2003, s. 58

Kaimmakamlığı”, “*Bilecik Sancağı Kaimmakamlığı*”, olarak adlandırıldığı görülmektedir. Bilecik, Tanzimat’ın ilk yıllarında Eskişehir Livası’na bağlı bir kaza statüsünü sürdürmüştür. Kaimmakamlıkların teşekkülü ile birlikte 1258 / 1842 yılında Eskişehir Merkez Kazası Bilecik Kaimmakamlığına dahil olmuş ve kaimmakamlığın lağvına kadar bu statüde devam etmiştir. Tanzimat sonrası düzenlemelerde(1265) “Kaimmakamlık”ın lağvedilmesiyle Hüdavendigâr Eyaleti’ne bağlı bir kaza olarak müdürlük ile idaresine karar verilir. Sonra Bilecik’e, 1858’de yapılan bir düzenleme ile Hüdavendigâr Eyaleti’ne bağlı bir sancak statüsü kazandırılır. Ertuğrul Sancağı adı altında yeni kurulan bu idari yapının merkez kazası da Bilecik olmuştur. Sancağın Bilecik, Söğüt, Yenişehir ve İnegöl olmak üzere 4 kazası bulunmakta idi. Bunlardan Bilecik Kazası, Küplü, Yarhisar, Pazarcık, Lefke ve Gölpaazarı adıyla 5 nahiyeyi şamil idi. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu ad ile vilayet oldu ise de 1924’de vilayetin adı Bilecik’e çevrilmiş.¹⁷⁸

Bilecik, Milli Mücadele döneminde İstanbul Hükümeti temsilcileri ile Ankara temsilcileri arasında yapılan bir görüşmeye ev sahipliği yapmıştır “Bilecik Mülakatı” olarak adlandırılan bu görüşmede bir mütabakat zemini aranmıştır.¹⁷⁹ 4 Ocak 1921 ile 6 Eylül 1922 tarihleri arasında toplam üç defa Yunan işgaline uğrayan kentte bir çok tahribat meydana gelmiş ve 6 Eylül 1922 yılında Yunanlılar şehiri boşaltırken çıkardıkları yangın sonucunda 1956 ev, 331 dükkan, 18 han, hükümet konağı ve bir çok cami ile türbe yanmıştır. Bugünkü Bilecik, Yunan işgalleri ile önemli ölçüde eski yerleşim yerinin tahribata uğramasıyla yeni bir alanda, eski yerleşim yerinin kuzeyinde arızalı bir arazide Kırklar, Rasattepe ve Devedağı adı verilen tepelerin yamaçlarında kurulmuştur.¹⁸⁰

1.1.1. Bilecik’te Türk Dönemi Yerleşimi Ve Demografik Yapı

Bilecik tarih boyunca küçük bir yerleşim merkezi niteliğini korumuş, fakat tarihi İstanbul-Bağdat kervan yolu üzerinde bulunması nedeniyle adının eskiden beri bilinmesini sağlamıştır. İstanbul ve çevresinin İç Anadolu’ya açılan kapılarından biri

¹⁷⁸ Altınsapan, Deveci, a. g. e, s. 59

¹⁷⁹ Aynı., s. 60

¹⁸⁰ Öztürk, a. g. e, s. 33

olarak önemli bir rol oynamıştır. Bizans orduları, doğuya sefere çıkan Osmanlı orduları da Bilecik'in yakınından geçen yolu kullanmışlardır.¹⁸¹

Bugünkü kent Trakya ve Marmara bölgelerini İç, Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgeleriyle Ön Asya'ya bağlayan İstanbul-Bağdat demiryolu kenarında kurulmuştur. Roma ve Bizanslılar zamanında kent merkezinin küçük bir yer olduğu sanılmaktadır. Türklerin eline geçtikten sonra önem kazanmıştır. Osman Gazi'nin fethettiği ilk önemli kale olması ve Şeyh Edebalı Türbesi'nin burada bulunması, şehre olan ilgiyi artırmıştır.

Şehir önce, bir tepenin üzerinde bulunun kalenin etrafında kurulmuş, karşı tepede Şeyh Edebalı'nın türbesi ve onun biraz altında Orhangazi Camii ve bir medresenin bulunması nedeni ile kuzey batıya doğru büyümeye başlamıştır.

Şehir Türk hakimiyetine geçtikten sonra, önceleri Türkler ve Rumlar ayrı mahallelerde oturmuşlardır. Örneğin, Türkler daha çok Osman Gazi, Orhan Gazi ve Aşağı Camiler çevresine yerleşmiş, Rumlar ise bugünkü Bilecik kent merkezinin bulunduğu bölgeye yerleştirilmişlerdir. Devlet yapıları Yukarı Mahalleye yapılmaya başlanmış ve kent bugünkü yerleşim yerine doğru gelişmiştir.

Bu dönemde yoğun bir ticari faaliyetin olduğu bilinmektedir. Pazarların kurulduğu ve bu pazarlarda Rum halkın yanında Türkmenler de alışveriş yaptığı bilinmektedir. Özellikle Bilecik bardaklarının talep hacmi geniş olduğu bilinmektedir. XVI. Yüzyıl'da Osmanlı ipek üretim merkezlerinin başında gelen Bursa'nın yanında Bilecik'te de ipek üretimi yapıldığı bilinmektedir. Bu dönemde kentte sırma işlemeli bir tür dokuma olan "Zerbaft" üretiminin yapıldığı bilinmektedir.¹⁸²

Bu dönemde Bilecik'te 9 camii, 3 mescid, 2 medrese, 1 kütüphane, 1 tekye, 1 imaret, 2 kilise, 5 hamam, 1 mekteb-i rüşdiye, 1 mekteb-i ibtidaiye, 10 sıbyan mektebi, 1 askeri depo, 1 askeri daire, 1 cephaneye yeri, 2 hapisane, 1 belediye dairesi, 1 telgraf ve postahane, 2 karakolhane, 1 hükümet konağı, 1 mîrî anbarı, 3 otel, 346 dükkan, 6 fırın,

¹⁸¹ Öztürk, a.g.e, s.30

¹⁸² Faruqi; a. g. e., s. 180

6 yağhane, 16 debbağhane, 14 fabrika, 225 tezgah, 11 değirmen, 3 tuğla ve kiremithane, 4 su mahzeni, 45 çeşme, 1 salhane, 36 kahvehane, 1 kiraathane, biri vakfa aid ve adına Kozahamı denilen büyük bir han ile birlikte 13 han bulunmakta idi¹⁸³.

XVI. yüzyılın başlarına ait tahrirde Bilecik merkezde 6 Müslüman mahallesinde 121, bir Ermeni cemaatına mahsus mahallede 14 vergi mükellefi bulunmaktadır. Toplam 135 vergi hanesini yukarda söz konusu ettiğimiz 5 rakamı ile çarptığımızda 675 kişinin merkez nüfusunu teşkil ettiğini tahmin ediyoruz. Buna 17 adet mücerred ile 3 vergiden muaf kişi ilave ettiğimizde toplam nüfus rakamı 695'e ulaşmaktadır. Bu sayının 624'ü (% 89.78) Müslüman, 71'i (% 10.22) Gayr-i Müslim nüfustur. En kalabalık mahalle ise aşağıda tabloda görüldüğü üzere Bazar (Pazar) mahallesiydi¹⁸⁴.

16. Yüzyılda Nüfus¹⁸⁵

Mahalle Adı	Toplam Nüfus
Emir	72
Dere	73
Bazar	175
Kadı	143
Hisar	67
Börkçüler	94
Cemaat-1 Ermeniyan	71
TOPLAM	695

¹⁸³ Öztürk, a. g. e, s. 33

¹⁸⁴ Aynı., s. 37

¹⁸⁵ Altınsapan, Deveci, a. g. e, s. 60

XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait (1572) diğer bir tahrir defterinde adı geçen mahallelere iki mahalle daha eklenerek mahalle sayısı 8'e ulaşmıştır.¹⁸⁶ 1572 tarihli defterde nüfusun mahallelere göre dağılımı şöyledir;

Mahalle Adı	Toplam Nüfus
Emir	155
Dere	290
Bazar	335
Kadı	310
Hacı Şuca	215
Hisar	380
Börkçüler	175
Orhan Gazi Camii Mahallesi	570
Orhan Gazi Camii Hafızları	80
TOPLAM	2510

1649'da yapılan bir avarız tahririnde Bilecik'in 8 Müslüman 1 Hıristiyan olmak üzere 9 mahallesi gözükmemektedir.¹⁸⁷

Mahalle Adları
Cam-i Kebir
Debbağlar
Bazar
Osman Gazi
Nalband
Hisar
Akmescid
Emirler
Ermeniyan
TOPLAM : 9

¹⁸⁶ Öztürk, a. g. e, s. 37

¹⁸⁷ Altınsapan, Deveci, a. g. e, s. 61

Adı geçen defterde toplam 167 vergi hanesi bulunmaktadır. Şehrin genel nüfusu bu vergi hanesine göre 850 kadardır.¹⁸⁸

1706 tarihinde Ertuğrul Gazi vakfına ait yerlerin yeniden tesbiti amacıyla yapılan tahrirde Bilecik'in bu tarihte 14 mahallesi kaydedilmiştir. Şehrin nüfusu yaklaşık 3468 kişiye (977 nefer) yükselmiştir¹⁸⁹.

1572 tarihli sayımda Bilecik'in köyü durumunda olan Aşağıküplü, 1706'da Bilecik'in mahalleleri arasına katılmıştır. Bu sayıma göre mahalle adları şöyledir¹⁹⁰;

Mahalle Adları
Aşağıküplü
Osman Gazi
Debbağhane
Karaca
Akmescid
Emirler
Dere
Bazar
Cami-I Şerif-i Cedid (Kadı)
Hisar
Börkçüler
Cami-I Şerif-i Orhan Gazi
Hacı Şuca
Ermeni Mahallesi
TOPLAM : 14

¹⁸⁸ Öztürk, a. g. e, s. 37

¹⁸⁹ Aynı., s. 38

¹⁹⁰ Aynı., s. 39

Bu mahalleler içerisinde Emirler, Bazar, Cami-i Cedid, Börkçüler ve Akmesicid mahallelerinin nüfusu artarken, Dere, Hisar ve Orhangazi Camii mahallelerinin nüfusu azalmış, Hacı Şuca mahallesi ise tamamen boşalmış, Orhangazi Camii hafızları da ortadan kalkmıştır. Söz konusu mahallelerden Osman Gazi, Debbaghane, Karaca, Akmesicid ve Ermeni mahalleleri XVI. yüzyıldan sonra kurulmuştur.

1706 tarihli sayım defterine göre yaklaşık 621 kişi (189 nefer) olan Ermeniler, Bilecik merkez nüfusunun %18'ini oluşturmaktadır. Toplam nüfus ise yaklaşık olarak 3500 kişidir. Gayr-i Müslim nüfusun XVI. yüzyıla göre arttığı görülmektedir.

1247 / 1831 tarihli nüfus sayımında kaza genelinde toplam 8751 erkek nüfus kaydedilmiştir. Bunun 5485'i Müslüman, 3266'sı Gayr-ı Müslim'dir. Yaklaşık olarak erkek nüfus nisbetinde kadın nüfusunu eklediğimizde kaza genelinin nüfusu 17502'dir.¹⁹¹

1260-1262 / 1844-1846 yıllarını kapsayan temettuat sayımlarında bu tarihlerde Bilecik merkezinde 8 Müslüman, 7 Gayr-i Müslim mahallesine ait bilgileri elde ettik. Sekiz Müslüman mahallesinde toplam 551, yedi Gayr-i Müslim mahallesinde 348 vergi hanesi bulunmaktadır. Toplam vergi hanesi 889'dur. Bu verilere göre şehir nüfusunun 4600 kadar olduğu söylenebilir.¹⁹²

1286 / 1869 tarihli bir nüfus kaydında Bilecik'in 14 mahallesi bulunmaktadır. Toplam 4118 hanede 10101 erkek nüfus tesbit edilmiş, bunun 4494'ü Gayr-i Müslim, 5607'si Müslümanlardan oluşmaktadır. Bu sayıya kadınları da ilave ettiğimizde kaza genelinde bu tarihte yaklaşık 20202 kişinin bulunduğunu söyleyebiliriz. 1288 / 1871 tarihlerinde verilen rakamlar aynıdır. 1292 / 1875 ve 1294 / 1877 tarihlerinde verilen rakamlarda hane sayısında bir değişiklik olmamakla birlikte 4619 Gayr-i Müslim, 5601 Müslüman nüfus kaydedilmiştir.

¹⁹¹ Öztürk; a. g. e, s. 39

¹⁹² Aynı., s. 40

1296 / 1883 tarihli salnameye göre, toplam 4360 hanede 997 Ermeni, 3635 Rum, 6239 İslam olmak üzere toplam 10871 erkek nüfusu tesbit edilmiştir.

1301 / 1883 tarihindeki veriler ise şöyle; 4337 hanede 10361 erkek nüfus bulunmaktadır. Bunun 5804'ü Müslüman, 4557'si Gayr-i Müslim'dir.¹⁹³

1303 / 1885-86 yılına ait salnamedeki veriler, nüfus konusunda bu ana kadar yapılan sayımlar içersinde en ayrıntılı bilgileri kapsamaktadır.¹⁹⁴

Cemaat Adı	Toplam Nüfus
İslam	38743
Rum	6955
Ermeni	4844
Katolik	647
Yahudi	6
Protestan	120
GENEL TOPLAM	51315

Tabloda görülen rakamlar Bilecik şehir, nahiye ve köylere ait toplam nüfusu vermektedir. Buna göre % 75.5 Müslüman, % 24.5 Gayr-i Müslim'dir. Gayr-i Müslim nüfusun önemli bir bölümü Rum ve Ermenilerden teşekkül etmiştir. XVI. yüzyılı incelerken, Bilecik merkezde Gayr-i Müslim nüfusun% 10 civarında olduğu bunun da sonradan teşekkül eden Ermeni mahallesi nüfusunu oluşturduğunu kaydetmiştik. 19. yüzyılda Bilecik'te görülen bu Gayr-i Müslim nüfus kesafetinin şehrin ekonomik yapısıyla direkt ilgili olduğu kanaatını taşımaktayız. Bu dönemde Bilecik önemli ipek üretim merkezlerinden biridir.

¹⁹³ Öztürk; a. g. e, s. 40

¹⁹⁴ Aynı., s. 41

1308 / 1890 tarihinde Ali Asaf adlı bir müellifin bölge ile ilgili yayınladığı eserinde Bilecik'in nahiyeleri de dahil olmak üzere verdiği rakamlar şöyledir¹⁹⁵;

1308'li Yıllarda Nüfus

Müslüman	42273
Rum	7384
Ermeni	4917
Katolik	660
Protestan	120
Yahudi	6
TOPLAM	55360

1310 Tarihli Salnameye Göre Nüfus

Müslüman	9661
Rum	2395
Ermeni	2340
Katolik	477
Protestan	54
Yahudi	6
TOPLAM	4933

1316 Tarihli Salnameye Göre Nüfus

Müslüman	2417
Ermeni	2470
Katolik	471
Protestan	64
TOPLAM	5422

¹⁹⁵ Altınsapan, Deveci; a. g. e, s. 63

1316 Tarihli Salnameye Göre Genel Nüfus¹⁹⁶

Müslüman	47646
Rum	8188
Ermeni	6225
Katolik	510
Protestan	149
Kıpti	95
TOPLAM	62813

1.1.2. Bilecik Kentinin Tarihi Fiziki Yapısı

II. Abdülhamit döneminde hazırlanmış olan, Hüdavendigar Salnamesi, 1310, s. 372-373; Hüdavendigar Salnamesi, 1315, s. 294; Hüdavendigar Salnamesi, 1316, s. 300-301; Hüdavendigar Salnamesi, 1324, s.347-348, Salnamelerde Bilecik yerleşimin niteliği hakkında da bilgi bulunmaktadır. Yerleşimin iki ayrı bölümden oluştuğu, yerleşimin bir kısmı bir iki tepe üzerinde (yukarı mahalle), diğeri iki tepe arasında ve kayalık bir mahallede (aşağı mahalle) bulunduğu kaydedilmiştir.

Salnamedeki ifadelerde bu mahallerle kentin neresinde olduğu tam olarak verilmemiştir. Ancak yukarı yerleşimin Orhangazi Camisi çevresinden Osman Gazi Cami çevresine uzanan ve Osman Gazi Camisi'nin batısını ve kuzeyindeki eğimli araziye içine alan olduğu anlaşılmaktadır. Salnamede çukur mahal olarak adlandırılan kısım ise, Orhangazi Camisi'nin güneyindeki (salnamelerdeki ifade ile iki tepe arasında) yer alan alandır. Buradaki yerleşim, Süleyman Paşa Camii ve doğusundaki Süleyman Paşa Hamamı'nı içine alan Hamsu Deresi'nin kuzey kenarı ile Süleyman Paşa Camisinin kuzey-batısındaki tepeden Orhangazi İmareti'ne uzanmaktadır. Bu iki yerleşimin arasında bir yolun olduğu, fakat bu yol gayet dik olmasından dolayı hayvan ve araba ile yapılan ulaşımına uygun olmadığı kaydedilmiştir. Bu yol topografyadan

¹⁹⁶ Tablo bilgileri Altınsapan, Deveci; a. g. e, s. 62, 63, ve 64'nolu sayfalarından aynen alınmıştır.

anlaşılacağı gibi Orhangazi Camisi'nin yer aldığı kayalık tepenin eteklerinde yapılmış olmalıdır. Topografik yapı, sözü edilen iki yerleşimi birbirine bağlayacak başka hiçbir yerde yol yapımına izin vermemektedir. Aşağı mahalleden yukarı mahalleye araba ile ulaşım, 1892 (H.1310) yılı salnamesinde kaydedildiği gibi, Bilecik – Küplü Nahiyesi arasındaki yol ile birleşen şosedden sağlanmaktadır. Bu şose Orhangazi İmaretinin önünden geçmekte ve şimdiki Bilecik-Bozüyük otoyolunun kuzeyinde yer almaktadır.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin kurulduğu Bilecik-Söğüt bölgesine özel bir önem verildiğine dair bilgiler yine bu döneme ait salnamelerde de görülmektedir. Hüdavendigâr Salnamesi 1316, s. 300'de bu önemi işaret eden ifadeler vardır: “Cedd-i emced (çok ulu ata) Hazret-i şehriyari cennetmekan Ertuğrul Gazi Hazretlerinin nam-ı alilerine (yüce isimlerine) nisbetle tevsim olunan (isimlendirilen) bu sancak Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin mehd-i zuhur(meydana çıkma beşiği) ve tealisi(yükselmesi) olmak hasebiyle pek büyük ehemmiyet-i tarihiyye-i haizdir.”¹⁹⁷

1310 salnamesine göre, Toplam 14.933 nüfusun 9661'i Müslüman geri kalanı Hristiyan'dır. Bu tarihlerde Bilecik'te 14 mahalle vardır. Kamusal yapılar arasında 7 adet cami olduğu belirtilmektedir. Bu camilerden yalnız Orhangazi Camii ile yapımı yeni tamamlan hükümet konağının yakınlarında padişah adına yapılan bir camiden bahsedilmektedir. Bu cami 1876 (H.1293)-1909 (H. 1327) yılları arasında tahta bulunan Sultan II. Abdülhamit adına yapılmış olmalıdır. Sözü edilen hükümet binası bugünde Bilecik Valilik binası olarak kullanılmaktadır. 1310 Salnamesi s.372'de binanın ana giriş kapısı üstünde Sultanın yaptırttığı arma-i hümayun asılı olduğunu belirtilmektedir. Söz konusu arma bugün binanın içinde korunmaktadır.¹⁹⁸ Diğer camilerin adı ve yeri konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Camilerin dışında kent içinde yerleri ve tanımları verilmekten sivil ve resmi bina ve işletmelerin dökümü ise, bir askeri depo, askerlik dairesi, belediye dairesi, belediye bahçesine bitişik bir hapishane, bir telgrafhane, bir eczane, bir baruthane, bir tekke, 2 medrese, 4 kilise, 2 hamam, 80 dükkan, bir Mekteb-i Rüşdi, ve 7 Mekteb-i İbtidai bulunmaktadır.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Altınsapan, Deveci; a. g. e, s. 65, dipnot 23

¹⁹⁸ Aynı., s. 65, dipnot, 24

¹⁹⁹ Aynı., s. 65

XIX. yüzyılda Bilecik'te sanayi ve ticaretin yoğun olarak ipekli dokuma üretimi ile gerçekleşmiştir. Dokumacığa ilişkin imalathane ve fabrikaların kentin fiziki yapı ve mekansal örgütlenmesinde belirli bir öneme sahip olduğu akla getirmektedir. 1892 yılında belirtilen 75 tezgah ve 14 fabrikanın kentin neresinde olduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak tezgahların evlerde birer aile işletmesi olarak yer aldığını düşünülmektedir. Salnamede bu dönemle ilgili şu bilgiler bulunmaktadır. “Kasaba-i mezkürede (adı geçen kasabada) atkısı iplik ve yüzünün havi ipek olarak üç nevi (çeşit) çatma denilen kadife nese (dokunur) ve imal olunur. Bunlardan birincisi Arabistankarı paşaçatması, ikincisi 24 endazesi bir tomar itibari ile koltuk ve kanepeler yüzü ve üçüncüsü dahi harc-ı kadim (eskiden beri sarf edilen) sade yastık yüzüdür. Bunların imaline mahsus olmak üzere 75 adet destgah (tezgah) vardır. Başlıca mahsulatı harir (ipek) kozası olup Bilecik'te bulunan 14 fabrikanın her birinde senevi (yılık) 2000 kıyye (okka) miktarı ve daha ziyade flator ipeği istihsal olunur.” kaydı vardır.²⁰⁰

H. 1316 (1898) tarihli Hüdavendigâr Salnamesinde, bu dönemde Bilecik'te üretilen dokuma cinslerinde çeşitlilik görülür. “Sanayi-i mahalliyesi, ipekten envai (çeşitli) kumaşlar, alaca, çarşaf, kanepeler ve koltuk yüzü, gömleklik bez vesaire nese (dokuma) ve imalinden ibarettir.” ve krom, antimom ve demir madenleri işletmeciliği ile ilgili kayıtlarda bu dönem için mevcuttur.²⁰¹ Bilecik'te ticari gelişmeyi işaret eden bu duruma paralel olarak görece zenginleşmeyle birlikte XIX. yüzyılda kent içinde yol onarım ve bakım çalışmaları kayıtları da vardır. Beş yüz arşınlık kaldırım yapımı bu faaliyetler arasındadır.²⁰²

1898 (H.1316) Salnamesinde bu kamusal yapı ve özel işletmelerin sayısında artış görülür: 9 cami, 13 han, 5 hamam, 36 kahvehane, 1 kıraathane, 3 otel, 346 dükkan, 6 fırın, 6 yağhane, 16 Debbağhane, 14 fabrika, 225 dokuma tezgahı, 11 değirmen, 3 tuğla ve kiremithane, 4 su haznesi, 45 çeşme, 1 salhane, 1 askeri depo, 1 cephaneyeri, 2 hapisane, 1 miri ambarı, 1 daire-i askeriye, 1 daire-i belediye, 1 telgraf ve postane, 2 karakol binası, 1 hükümet konağı, birer rüşdi (ortaokul) ve ibtidai (ilkokul) ve 10 sıbyan

²⁰⁰Altınsapan, Deveci; a. g. e, s. 66

²⁰¹Aynı., s. 66

²⁰²Aynı., s. 66

mektebi ekonomik gelişmenin bir sonucu olarak altı yıllık bir süre içinde kentin fiziki bakımdan da geliştiğini göstermektedir.²⁰³

1906 yılında Bilecik'te ipekciliğe dayalı ticari faaliyetlerin daha da geliştiği izlenebilmektedir. Lion, Marsilya ve Napoli'ye 1.200.000 kilo ipek ihracatı bu bakımdan önemli bir göstergedir. 1324 salnamesinde, ayrıca ipekli mendil ve baş örtüsü imaline mahsus 3 tezgah belirtilmiştir. 'Bilecik çatması' olarak bilinen dokuma ürünlerinin İstanbul, Bursa ve Halep'te önemli bir pazarı olduğu söylenebilir. İpek fabrikalarının sayısı on bire çıkmıştır. Ayrıca daha çok ipek böceği, ipek kozası ve çeşitli dokumacılık ticaretinin yapıldığını düşünebileceğimiz sekiz adet han ve bir bedesten ile 418 dükkan ticari faaliyetin organize edilmesinde önemli bir işleve sahip olmalıdır. Bu ticari ortam içinde Bilecik'in hinderlandlarından ve değişik yerlerden alış-veriş için gelenlerin yoğun olarak kullandığını düşünebileceğimiz 3 otel, 2 büyük kıraathane, 80 kahvehane faaliyettedir. 1906 yılında Bilecik içinde kamusal yapı ve özel işletmelerin sayısında artışla birlikte, bu yılın salnamesinde -yetersizde olsa- bazı yapıların buldukları yerleri tanımlayan ifadeler vardır. Daha önceki salnamelerde verilen yapılara ek olarak şu yapılar kaydedilmiştir: Bir miri ambarı, ticaret odasına ait bir salhane(mezbaha), Kırklar mevkisi denilen yerde bir köşk, belediyeye ait bir gazhane, hangi vakfa ait olduğu verilmeyen büyük bir kozahane, inşa edilmek üzere bulunan bir bedesten çarşısı, istasyon yolu caddesinde bulunup yapılmakta olan bir idadi-i mülki mektebi, bunun yakınında on beş metre yüksekliğinde bir saat kulesi, bir kız ve iki ibtidai mektebi (ilkokul), bir buçuk dönümü havi (koylayan) çamlık Şerif Paşa Camii, hükümet binası yakınlarında bir camii, Akmescit mahallesinde aynı adla bir camii, Emirler mahallesinde birer cami-i şerif, hükümet binası yakınlarında Temenna ve Akkaldırım mevkilerinde birer mescit, 6 hamam, Osman Gazi mahallesinde Uşşaki Dergahı ve Edebalı Türbesi. Kentin nüfus yapısıyla ilgili bilgilerde vardır. 1300 hanenin 680'i İslam ve geri kalanı Hristiyan hanesidir. Bu tarihlerde Katolik, Protestan ve Ermeni cemaatlerinin birer mektepleri ve Katolik, Ermeni cemaatlarına mahsus iki kilise vardır.²⁰⁴

²⁰³ Altınsapan, Deveci; a. g. e, s. 66

²⁰⁴ Aynı., s. 67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KATALOG

1. KATALOG

1.1. Bilecik Merkez

1.1.1. Büyük Kervansaray

İnceleme Tarihi: Ağustos 2003

Çizim No: 1-3

Resim No: 1-11

YAPININ ADI: Büyük kervansaray

YERİ: Bilecik İl merkezinde, Eski Bilecik Kent merkezinin bulunduğu alanda Tarihi kaynaklarda Pazar mahallesi çarşı alanı olarak bilinen yerde bulunmaktadır.

TARİHİ: En geç 19. yy. ilk yarısı?²⁰⁵

BANİSİ: Bilinmiyor

BANİNİN HAYATI: Bilinmiyor

SANATÇISI: Bilinmiyor

²⁰⁵ Doç. Dr. Erol Altınsapan başkanlığında yapılan K.K.B.K kazılarında Büyük Kervansaray alanında bulunan ve okunmuş olan sikkelerden en erkenleri 197, 208, 254, 256, 257, envanter numaralarında kayıtlı 1839 tarihli olanlardır.

ONARIMLAR: Yapının geçirdiği onarımlar hakkında herhangi bir yazılı bilgi bulunmamıştır. Ancak kazılar sonucunda girişin güneyinde bulunan mekanda tespit edilen iki farklı taban döşemesi (**Resim:1**) kervansarayın farklı iki dönemde kullanıldığının bir göstergesidir.

DURUM: Kazılar sonucunda ortaya çıkarılan han; tamamen yıkılmış durumdadır (**Resim:2**). Yapının güney bölümü hemen güneyinden geçen yoldan ötürü 2 m. yüksekliğe kadar günümüze ulaşabilmiştir. 2002 yılında yapılan kazılardan sonra kuzey bölümünde ortaya çıkarılan bölmelerin üzerine koruma amaçlı 1.5 m. yüksekliğinde bir ondülünlü çatı yapılmıştır (**Resim:3**).

PLAN: 24 x 20 m. boyutlarındaki yapı doğu - batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve iki katlıdır. Osmanlı han mimarisinde üçüncü gurup Ticaret hanları gurubuna girmektedir.

DIŞ TASVİR: Yapı temel seviyesinden yıkılmış olduğundan çepeleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Bilecik Valiliğinde bulunan ve irsika arşivinden alınan bir fotoğrafta görülen yapının Büyük kervansaray adı ile bilinen yapı olduğu düşünülmektedir. Bu fotoğrafta görülen yapı eğer Büyük Kervansaray olarak adlandırılan yapı ise; yapının güney cephesi görülmektedir. Buna göre yapının güney cephesinde yedi açıklık görülmekte ve ayrıca üst örtünün kırma çatı olduğu anlaşılmaktadır (**Resim:4**).

İÇ TASVİR: Yapıya girişin batı cepheden sağlandığı kazılardan ortaya çıkarılan temel duvarlardan ve döşemelerden anlaşılmaktadır. Dikdörtgen planlı revaklı taş döşeli bir avluya sahiptir (**Resim:5**). Avlunun güneyinde kareye yakın dört bölüm bulunmaktadır ki bu bölümlerin bir birlerinden ahşap bölmelerle ayrılan dükân veya depolar olduğu anlaşılmaktadır (**Resim:6**).

Kuzey kısımda yine kareye yakın 2.60 x 3.30 m. boyutlarında altı bölme bulunmaktadır (**Resim:7**). Bu bölümlerin hiç bir dış bağlantısı bulunmamaktadır. Giriş

bölümünün kuzey ve güneyinde uzunlamasına dikdörtgen birer oda bulunmaktadır (**Resim:8**). Aynı uygulama girişin güneyinde de bulunmaktadır.

Avlunun kuzey doğu köşesinde tuvalet ve temizlik mekanı bulunmaktadır Bu bölümün güney tarafı sıkıştırılmış toprak zemine sahiptir ve temizlik mekanlarından güney duvara kadar 30 cm. genişliğinde bir seki bulunmaktadır (**Resim:9**). Bu bölüm güneyde bulunan bölmelerden bir duvar ile ayrılmıştır (**Resim:10**).

MALZEME – TEKNİK: Moloz taş (yapının beden duvarlarında), Dere taşı (avlu döşemesinde), Devşirme malzeme (revaklarda), Ahşap (duvarlarda hatıl olarak ve güneyde bulunan bölümlerde)

Günümüze sağlam olarak ulaşmamış olan yapının kazılar sonucu ortaya çıkarılan güney duvarından anlaşıldığı kadarıyla; yapı moloz taş örgülü olup, duvar içinde ahşap hatıl kullanımı görülmektedir (**Resim:11**). Duvar örgüsünde çamur harc kullanılmış ve duvarlar dıştan saman katkılı çamur sıva ile sıvanmıştır.

SÜSLEME: Yapıda herhangi bir süsleme unsuru tespit edilmemiştir.

DEĞERLENDİRME: Kazılar sonucunda ortaya çıkarılmış olan yapı kare avlulu iki katlı Osmanlı şehir içi hanları gurubuna girmektedir. Yapının güneyinde geçen yollun yapı duvarına bitişik olmasından ve avlu koduna göre daha yüksekte geçiyor olması yapının iki katlı olarak düzenlendiğinin göstergesidir.

Ancak güneyde bulunan bölümün daha farklı bir işleve sahip olduğu düşünülmektedir. Çünkü; bu bölüm zeminden yükseltilmiş ve zeminde taş döşemeye yer verilmiştir. Bu taş döşemenin altında daha alt kotta zeminin daha önceki dönemlerde tuğla döşemeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki farklı döşeme aynı zamanda yapının birinci kullanıma evresinden sonra belirli bir süre kullanılmadığını ve sonradan zeminin yükseltilerek yeniden kullanılmaya başlandığını da göstermektedir. Tuğla döşemenin bulunduğu zemin ile ikinci dönem kullanımına ait taş döşemeli zemin arasında yaklaşık 80 cm. bir kod farkı bulunmaktadır.

Revak bölümünde tespit edilen devşirme sütun kaideleri üzerinde muhtemelen ahşap sütunlar bulunmakta ve bu sütunlar üst örtüyü taşımaktaydılar.

Kazı sonuçları yapının avlusunun açık olduğunu göstermektedir. Ayrıca avluda bulunan su gideri yağmurlu havalarda biriken suların aktarılmasında kullanılmakta bu durumda avlunun açık olduğunun bir göstergesi olarak kabul etmek gerekir.

Alt katı ortaya çıkarılan hanın bu bölümünde bulunan kare bölmelerin eşya saklama depoları olarak düzenlendiğinin bir göstergesidir. Muhtemelen üst katta yine benzer bölemeler bulunmaktaydı. Üst katın iş yeri olarak düzenlediğini söylemek mümkündür. Bu türden yapılarda en büyük gelişmeyi İstanbul'da inşa edilmiş olan şehir içi hanlarında görmekteyiz.

YAYINLAR:

- Altınsapan, Erol ve Deveci Abdullah. "Bilecik Orhangazi İmaretı ve Osmanlı Dönemi Bilecik Kenti Sondaj ve Kazı Çalışmaları" **VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildiriler**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2002, s. 41 - 54
- Altınsapan, Erol. "Osmanlı Dönemi Bilecik Kenti 2002 Yılı Kazı Çalışmaları" VII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul 7-9 Nisan 2003
-
- 2002 Yılı Bilecik Osmanlı Dönemi Çarşı Alanı Kazısı, 25. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, Ankara 26-31 Mayıs 2003

1.1.2. Vezirhan (Köprülü Mehmet Paşa Kervansarayı)

İnceleme Tarihi: Nisan 2003 – Eylül 2003

Çizim No: 4, 5

Resim No: 12 - 38

YAPININ ADI: Vezirhan (Köprülü Mehmed Paşa Kervansarayı)

YERİ: Bilecik İl merkezine bağlı Bilecik – Adapazarı karayolu üzerinde yer alan Vezirhan Beldesindedir. Köy içi mevkiinde pafta 7, parsel 1827 de yer almaktadır.

TARİHİ: 1656 – 1661

BANİSİ: Köprülü Mehmet Paşa (1575? – 1661)

BANİNİN HAYATI: On yedinci yüzyıl Osmanlı sadrazamlarındandır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Köprülü Mehmed Paşa'nın öldüğü zaman seksen altı yaşında olduğu doğru kabul edillirse 1575? yılında doğmuş olmalıdır.²⁰⁶ Aslen Arnavut olan Köprülü; kendi adına Edirne'de yazdırdığı 1660 tarihli vakfiyesinden Arnavutluğun Belgrad (Berat) sancağına bağlı Ruznik kasabasından olduğu bilinmektedir.²⁰⁷ Babasının isminin Hüseyin olduğu bilinen Köprülü Mehmed Paşanın kendisine verilen "Köprülü" lakabının Amasya da köprü voyvodası olan Yusuf Ağanın kızı Ayşe Hanım ile evlenmesi ve bir dönem burada ikamet etmesinden dolayı verildiğini ve kasabaya daha sonradan Vezirköprü isminin verildiği bilinmektedir.²⁰⁸ Gençliğinde İstanbul'a getirilerek saraya alınan Köprülünün, 1623 yılında Yeniçeri ağalığı yapmıştır. Bir dönem Trabzon valiliği'de yapmış olan Köprülü, Sadrazam

²⁰⁶ M.Tayyib Gökbilgin; "Köprülüler", *İslam Ansiklopedisi*, C.6, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, s. 892 – 893

²⁰⁷ İ.Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Tarihi*, C.3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 414, Gökbilgin; *a. g. m.*, s. 892

²⁰⁸ Gökbilgin; *a. g. m.*, s. 892

Hüsrev Paşa'nın ölümünden sonra Anadolu'da çeşitli bölgelerde ihtisap ağalığı yaptığı bilinmektedir.²⁰⁹ 1647 yılında Şam eyaletine mütesellim olarak tayin edilen Köprülü aynı yıl Karaman Beylerbeği olmuştur. Bu sırada saraya karşı ayaklanan Sivas valisi Vardar Ali Paşa'yı durdurmaya çalışırken esir düşmüş ve İbşir Paşa tarafından kurtarılmıştır. Bu olaydan sonra bir dönem Kudüs sancağı ile Trablus – Şam Beylerbyliği görevlerinde bulunan Köprülünün daha sonra sarayda Kubbe vezirliği yaptığı bilinmektedir.²¹⁰ 14 Eylül 1656 yılında Boynu Eğri Mehmed Paşa'nın yerine Vezirliğe getirilmiştir. 31 Ekim 1661 yılında ölümüne kadar bu görevi sürdürmüş olan Köprülü Mehmed Paşa'nın Divanyolunda bulunan ve kendisinin yaptırdığı medresenin yanında bulunmaktadır.²¹¹ Köprülü Mehmed Paşanın İstanbul'daki bu yapıları dışında; bir çok yerde değişik yapılar yaptırdığı bilinmektedir. Bunlar; Bozca- Ada'da cami, mescid, hamam; Yanovada cami, mektep, Rudnikte cami; Turhalda han; Vezirköprüde, çeşme ve namazgah, Lefkede cami ve han; Bolu Taraklı'da cami.²¹²

SANATÇISI: Yazılı kaynaklarda yapıda çalışan usta yada sanatçılar hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır.

ONARIMLAR: 1984 yılında Vakıflar tarafından tescil edilen yapı aynı yıl yapılan onarım çalışmaları ile yapının beden duvarlarında ve giriş cephelerinde beton harçla derzlenmiş ve ayrıca yıkılmış olan duvarların üstü yağışlardan etkilenmemesi amacıyla betonla kapalanmıştır. Orta bölümünün kuzey duvarında bulunan kapı açıklığının taş kaplamaları ile duvarın üst kısmı ve ayrıca yapının üçlü giriş kapısına demir parmaklıklı kapılar ile kapatılmıştır.²¹³

DURUM: 1915 (H. 1331) yılında ahşap olan çatısı yıkılmıştır. Yapı bu tarihten sonra dört duvarı ile ayakta durmaktadır.

PLAN: Yapı 101.52x27.21 m. ölçülerinde, kuzy – güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olan kervansaray üç bölümden oluşmaktadır.

²⁰⁹ Uzunçarşılı; a. g. e., s. 415

²¹⁰ Aynı., s. 415 - 416

²¹¹ Aynı., s. 417

²¹² Gökbilgin; a. g. m., s. 897

²¹³ Türkiye Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Tescil Fişi - 1984

DIŞ TASVİR: Uzunca bir dikdörtgen plan teşkil eden yapı üç bölümden oluşmaktadır (**Resim:12**). Batı cephesinin ekseninde bulunan üçlü sivri kemer açıklığı orta bölümün ve aynı zamanda hanın girişini oluşturmaktadır (**Resim:13**). Kemerler ortada iki payeye oturmaktadır. Orta bölümün kuzey ve güneyinde bulunan bölümlerin batı cepheleri dıştan dikdörtgen on iki paye ile desteklenmiştir (**Resim:14**). Cephelerin üst seviyelerinde her payenin arasına iki tane gelecek şekilde açılmış olan yirmi mazgal pencere açıklığı bulunmaktadır (**Resim:15**).

Yapının güney cephesi evlerle kapatılmış durumdadır. Güneydoğu köşede bulunan açıklıktan cephenin düz olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır (**Resim:16**). Cephenin üst kısımlarında açılmış dört mazgal pencere açıklığı bulunmaktadır.

Doğu cephe yanından geçen yol kodunun yükselmesinden dolayı bugün yol ile birleşmiş durumdadır (**Resim:17**). Cephenin kuzey ve güney köşeleri yoldan 50cm. kadar yükseklikte kalmıştır. Buralardan anlaşıldığı kadarıyla cephede herhangi bir açıklık görülmemekle birlikte batı cephede bulunan duvar payelerine benzer bir düzenlemeninde izlerine rastlanmamaktadır.

Kuzey cephede çatı alınlığında üç ve beden duvarlarından da üç olmak üzere toplam altı mazgal pencere açıklığı bulunmaktadır (**Resim:18**).

İÇ TASVİR: Üçlü sivri kemer açıklığı ile girilen orta bölümün güney duvarının ekseninde güneyde bulunan mekana girişi sağlayan basık kemerli kapı açıklığı bulunmaktadır (**Resim:19**). Bu kapının sağında bir, solunda ise iki dikdörtgen ocak nişi bulunmaktadır. Ocak nişlerinin iki yanında dışa doğru çıkıntı yapan konsollardan ve duvarlardaki izlerden ocakların üzerinin davlumbazlı oldukları anlaşılmaktadır (**Resim:20**).

Orta bölümün doğu duvarında dikdörtgen formda dört ocak nişi bulunmaktadır. Güney duvara yakın iki nişin arasında ve güney duvar köşesine yakın yerde açılmış dikdörtgen iki dolap nişi bulunmaktadır (**Resim:21**).

Orta mekanın kuzey duvarı güney duvarla aynı düzenlemeye sahiptir. Duvarın ekseninde basık kemerli kapı açıklığı kuzeyde bulunan mekana girişi sağlamaktadır. Güney duvarda bulunan nişlere karşılık gelecek şekilde duvarda üç dikdörtgen ocak nişi bulunmaktadır (**Resim:22**).

Orta bölümden basık kemerli dikdörtgen bir kapı açıklığı ile girilen güneyde bulunan dikdörtgen mekanı dört yönden bir sekinin dolaştığı kalan izlerden anlaşılmaktadır (**Resim:23**). Bu bölümün batı duvarında on ocak nişine yer verilmiştir (**Resim:24**). Kalan izlerden davlumbazlı oldukları anlaşılan bu ocak nişlerinin arasına birer tane gelecek şekilde üst seviyede on dikdörtgen dolap nişi bulunmaktadır (**Resim:25**). Bu nişlerinde üstünde on adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Pencereleler içten dışa doğru daralarak mazgal pencere şeklinde düzenlenmiştir. Bölümün güney duvarında diğer duvarlarda buluna nişlerle aynı özelliklere sahip beş adet ocak nişi bulunmaktadır. Bu ocak nişlerinin arasında kareye yakın dikdörtgen biçiminde düzenlenmiş altı dolap nişi bulunmaktadır. Duvarın üst seviyesinde ikisi doğu duvarına yakın ikisi de batı duvarına yakın köşelerde dört adet mazgal pencere açıklığına yer verilmiştir (**Resim:26**). Bu bölümün doğu duvarı, batı duvarı ile aynı düzenlemeye sahiptir. Bu duvarda görülen tek farklılık üst seviyelerde bulunan pencere açıklıkları bu duvarda bulunmamaktadır (**Resim:27**). Bölümün kuzey duvarının ekseninde basık kemerli kapı açıklığı bulunmaktadır. Kapının sağında iki adet ocak nişi ve iki dolap nişine yer verilmiştir. Kapının solunda ise iki ocak nişi ile bir dolap nişi bulunmaktadır. Bölümün kuzeyinde alınlık duvarında orta mekana açılmış altı mazgal pencere açıklığı bulunmaktadır (**Resim:28**). Bölümün içinde devşirme sütun parçaları bulunmaktadır (**Resim:29**).

Yapının kuzeyinde bulunan dikdörtgen mekana orta bölümde bulunan basık yuvarlak kemerli dikdörtgen bir kapı açıklığı ile geçilmektedir (**Resim:30**). Güney mekanla aynı düzenlemeye sahip olan kuzey bölümün doğu duvarında yapının diğer bölümlerinde bulunan ocak nişleri ile aynı düzenlemeye sahip on ocak nişi ile bu nişlerin arasında on dikdörtgen dolap nişi bulunmaktadır (**Resim:31**).

Kuzey duvarda beş ocak nişi ve bu ocak nişlerinin arasında yer alan dört dolap nişi bulunmaktadır. Bu duvarın ekseninde bölüme giriş kapısının tam eksenine karşılık gelecek şekilde dikdörtgen bir niş bulunmaktadır. Kuzey duvarın üst seviyesinde üç ve çatı alınlığında üç olmak üzere dışa açılan altı mazgal pencere açıklığı bulunmaktadır (**Resim:32**).

Kuzey bölümün batı duvarı güney bölümün batı duvarı ile aynı düzenlemeye sahiptir. Bu duvarda on ocak nişi ile bunların arasında yer alan on dolap nişi bulunmaktadır. Duvarın üst seviyesinde dışa açılan on mazgal pencere açıklığına yerverilmiştir (**Resim:33**).

Bölümün güney duvarının ekseninde basık kemerli kapı açıklığı bulunmaktadır. Kapının sağında ve solunda ikişer adet ocak nişi ve solda bir sağda iki olmak üzere üç dolap nişi ile duvarın üst seviyesinde orta mekana açılan bir mazgal pencere açıklığı bulunmaktadır (**Resim:34**). Güney bölümümde bulunan seki ile benzer olarak düzenlenmiş seki bu bölümde de görülmektedir. Bölümde görülen devşirme sütun parçaları bu durumu ortaya koymaktadır (**Resim:35**).

MALZEME – TEKNİK: Kesme taş (Kuzey ve güney bölümlere giriş kapılarında), Kaba yonu taş (bedeb duvarlarının örgüsünde), Tuğla (Beden duvarlarında, giriş bölümünde bulunan ayaklarda almaşık teknik oluşturacak biçimde ve griş bölümü kemer örgüsünde), Devşirme malzeme (Kuzey ve güneyde bulunan mekanlarda muhtemelen ahşap direk kaidelerinde), Ahşap (Duvar içlerinde hatıl olarak) kullanılmıştır.

Yapının dış cephelerinde (Kuzey ve Batı) bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla örgü ile oluşturulmuş almaşık duvar örgü görülmektedir. Çatı alınlığı seviyesine kadar devam eden bu örgüde taş sıralarının arasında yer yer dikey olarak yerleştirilmiş tuğlalar görülmektedir (**Resim:36**). Doğu ve güney cepheler ile kuzey cepenin çatı alınlığında düzensiz moloz taş örgü görülmektedir. Üçlü giriş kapısında bulunan sivri kemerler ise tamamen tuğla örgüye sahiptir (**Resim:37**).

Yapının iç mekanındaki malzeme – teknik kullanımı dış cephelere göre farklılıklar göstermektedir. İç mekanda orta bölümün kuzey ve güney duvarları çatı seviyesine kadar güney ve kuzey cepheler gibi almalı duvar örgüsü görülürken (**Resim:20, 22**) doğu duvarı ile kuzey ve güneyde bulunan bölümlerin tamamı düzensiz moloz taş örgüye sahiptir. Orta mekanda bulunan ve kuzey ve güney mekanlara girişi sağlayan kapılar ise kesme taş kaplamalı olarak inşa edilmişlerdir. Kuzey ve güney bölümlerde duvar örgüsünde ahşap hatıllarada yer verildiği görülmektedir (**Resim:38**). Yapının kuzey ve güney bölümlerinde bulunan devşirme sütun parçaları revaklarda taşıyıcı sistem olarak kullanıldığını göstermektedir.

SÜSLEME: Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır.

DEĞERLENDİRME: 17. Menzil hanlarından olan Vezirhan ahşap örtü sistemine sahip çift salonlu menzil hanları gurubunda girmektedir. Kitabesi olmayan yapının inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte banisi olarak bilinen Köprülü Mehmet Paşa'nın vezirlik yaptığı dönem göz önüne alınarak yapının 1656 – 1661 yılları arasında yapıldığını söylemek mümkündür. Yapının inşa tarihi konusunda ayrıca KUNİHOLM, Peter Ian; **Dendrocronologically Dated Ottoman Monuments**, New York 2000 adı yayınında dendrokronolojik yöntemlere yapının güney bölümünden aldıkları ahşap örneklerinin burada kullanılan ağaçların 1656 yılında kesildiğini tam sonuç olarak bulduklarını belirtmektedir. Bu sonuç yapının 1656 - 1661 yılları arasında yapılmış olduğu sonucunu desteklemektedir.

Ayrıca Başbakanlık arşivler Genel müdürlüğünde bulunan Cevdet / Evkaf, 11 / 7D, 33352 Sıra no: 27046 nolu defterde bulunan 1177 / 1763 tarihli belgeye göre²¹⁴ Köprülü Mehmed Paşa Vakıflarının gelirlerinin evlatlarına devr edilmesini ön görmektedir. Bu belgede yapının banisinin Köprülü Mehmed Paşa olduğu ve kendisinin ölümünden sonra vakıflarının devam etmekte olduğu anlaşılmaktadır.

Yapının güney ve kuzeyinde bulunan dikdörtgen bölümler aynı düzenlemeye sahiptir. Güney bölümünde yer yer görülen 3.25 m. genişliğindeki seki bölümü dört

yönden dolaşmaktadır. Bu bölümde bugün dağınık vaziyette bulunan devşirme malzemeler sekinin üstünde ve ahşap çatıyı taşıyan direklerin kaideleri olarak kullanılmıştır. Bu düzenlemenin kuzey bölümde de yapıldığını söylemek mümkündür.

Yapının orta bölümünün güney alınlık duvarından çıkıntı yapan büyük kalas parçası bu bölümde üst örtüyü taşıyan desteklerin olduğunu göstermektedir. Muhtemelen ahşap olan bu destekler günümüze ulaşmamıştır.

Konu ile ilgili yapılmış olan daha önceki çalışmalarda yapının batı cephesinde görülen payandaların doğu cephede de gösterilmesine karşın bugün bununla ilgili herhangi bir iz tespit edilememiştir. Ayrıca kuzey cephenin eksenin bir giriş açıklığına yer verilmesine karşın duvarlarda böyle bir açıklıkla ilgili bir iz bulunmamaktadır.

Vezirhan; plan ve örtü sistemi açısından 1609 tarihli Edirne Ayşe Kadın (Ekmekçioğlu Ahmet Paşa) Kervansarayı²¹⁵ ile 1616 – 1619 tarihli Ulukışla Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı²¹⁶ ile benzerlik göstermektedir. Benzer örnek olarak verdiğimiz bu iki yapı üç bölümlü olarak inşa edilmiş olmaları ve örtü sisteminde Vezirhan'da olduğu gibi iki yönde kırma çatılı oluşu ve bu yapıların 17. yy yapısı olması inceleme konumuz olan Vezirhan'a örneklik teşkil etmektedirler.

²¹⁴ Bu belge Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Prof.Dr.Halime Doğru'dan alınmıştır.

²¹⁵ Güreşsever; a. g. e., s. 27

²¹⁶ Gültekin, R. Eser. **Ulukışla ve Öküz Mehmet Paşa Menzil Külliyesi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001

YAYINLAR:

- Aslanapa, Oktay. **Osmanlı Devri Mimarisi, Remzi Kitapevi,** İstanbul 1986, s. 370
- Erken, Sabih. **Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II** , Ankara 1977, s. 81-83
- Gökbilgin, M.Tayyib. “Köprülüler”, **İslam Ansiklopedisi, C.6,** Maarif Basımevi, İstanbul 1955, s. 892 – 893
- Gültekin, R. Eser. **Ulukışla ve Öküz Mehmet Paşa Menzil Külliyesi,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001
- Güreşsever, (Cantay) Gönül. **Anadolu’da Osmanlı Devri Kervansaraylarının Gelişmesi,** İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk ve İslam Sanatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1974, s. 15 - 27
- İlter, İsmet. **Tarihi Türk Hanları,** Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1969, s. 111, 101
- Kuniholm, Peter Ian. **Dendrocronologically Dated Ottoman Monuments,** New York 2000,

Uzunçarşılı, İ.Hakkı.

Osmanlı Tarihi, C.3, Türk Tarih Kurumu
Yayınları, Ankara 1995, s. 414

Türkiye Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Tescil Fişi - 1984

1.2. Gölpaazarı

1.2.1. Taş Han (Gazi Mihal Hanı)

İnceleme Tarihi: Nisan 2002, Eylül 2003

Çizim No: 7, - 13

Resim No: 39 - 63

YAPININ ADI: Taş Han (Gazi Mihal Hanı)

YERİ: Bilecik Gölpaazarı ilçe merkezinde, Ankara Caddesi üzerinde Belediye binası yanında, 50M-IV a paftada, 103 ada, 12'lu parselde yer almaktadır.

TARİHİ: Giriş kapısında bulunan 59 x 89 cm. ebadında kitabeye göre han, H. 818 / M. 1415 yılında yapımına başlanmış olup H. 821 / M. 1418 yılında tamamlanmıştır.

YAPININ BANİSİ: Gazi Mihal

BANİNİN HAYATI: Yapının banisi olarak kitabede Mihal Bey tarafından yapıldığı ibaresine rastlanmaktadır. Mihal Bey adının geçmesi banisinin Osmanlı Beyliğinin kuruluş yıllarında Harmankaya Tekfuru olan Köse Mihal olduğunu düşündürürse de tarihi kaynaklarda böyle olmadığı anlaşılmaktadır.

Aşıkpaşazade Köse Mihal'ın Harmankaya Tekfuru olduğunu ve Osmangazi ile yakın dostluklarından bahs etmektedir.²¹⁷ Köse Mihal'ın Osman bey zamanında Müslümanlığı kabul ettiği ve Gazi Mihal adını aldığı Bursa'nın fetedilmesinden (1326)

²¹⁷ Nihal Atsız ; **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1992, s. 21

sonra öldüğü bilinmektedir.²¹⁸ Mihal Gazinin (Köse Mihal) bugün Bilecik'in İnhisar ilçesine bağlı Harmankaya Köyünde mezarı bulunmaktadır.²¹⁹

Yapımızın banisi olan Gazi Mihal Paşa ise Köse Mihal'ın oğlu olan Aziz Bey'in oğludur. Gazi Mihal Paşanın Mihal oğullarının ilk akıncı beylerinden olduğu ve I. Beyazıt döneminde Rumelinin fethinde önemli görevlerde bulunduğu bilinmektedir.²²⁰ Gazi Mihal Paşanın Gölpazarı'nda bulunan han, hamam ve cami dışında Edirne'de de imar faaliyetlerinde bulunduğu ve bir cami, imaret ve hamam inşa ettirdiği bilinmektedir.²²¹ II. Murad döneminde Edirne'de bulunan vakıflar için Edirne'nin Üsküdar Nahiyesine bağlı Havaroz köyü vakf edilmiş, Fatih Sultan Mehmed Döneminde ise buna ek olarak Pınarhisarı, Uram-Beylü, Geredeli ve Manastır köylerinin vakf edildiği bilinmektedir.²²² Gazi Mihal Paşanın 1436 yılında öldüğü ve Mehmed, Yahşi, Aziz, Hızır ve Yusuf adında dört oğlu olduğu bilinmektedir.²²³

SANATÇI: Yazılı kaynaklardan yapıda çalışan usta veya sanatçılar hakkında herhangi bir bilgi bulunmamıştır.

ONARIMLAR: 1959 yılında doğu ve güneybatı ile kuzeydoğu dış cepheleri onarım görmüştür. 1973 - 1975 yıllarında Vakıflar tarafından başlatılan onarım çalışmaları tamamlanmamıştır.²²⁴ 1986 yılında yapılan onarımlar ise üst örtü dıştan çimento katkılı harçla kapatılmıştır. Büyük olasılıkla tonozda içerden görülen yamalarda bu onarımlar sırasında yapılmıştır.

DURUM: Sağlam durumda olan yapı; bugün Gölpazarı Belediyesine ait malzeme deposu olarak kullanılmaktadır (**Resim:39**).

²¹⁸ M.Tayip Gökbilgin; "Mihal Oğulları; **İslam Ansiklopedisi**, C.8, Maarif Basım Evi, İstanbul 1960, s.285

²¹⁹ E.Hakkı Ayverdi; **Osmanlı Mimarisinin İlk Devri**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1966, s.150

²²⁰ Gökbilgin; **a. g. m.**, s. 285

²²¹ H.Çetin Arslan; **Erken Osmanlı Döneminde Akıncı Beyleri ve Banilikleri**, Hacetepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995, s. 57

²²² Gökbilgin; **a. g. m.**, s. 292

²²³ Aynı., s. 285-291

²²⁴ Türkiye Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Tescil Fişi - 1984

PLAN: Kuzey güney doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlıdır.

DIŞ TASVİR: Uzunlamasına dikdörtgen olan yapının doğu cephesinde **(Resim:40)** sonraki yıllarda yapılan tamiratlar sırasında açılmış olan ve ölçüleri birbirinden farklı üç pencere açıklığı bulunmaktadır **(Resim:41)**. Dış kenarları çimentolu harçla dolgulandırılmış olan pencereler kuzeyden güneye doğru dıştan 50x80, 60x100 ve 100x100 cm. ölçülerindedir. Doğu cephe üst seviyede düz bir silme ile sonlandırılmıştır.

Tamamiyle sağır olan kuzey cephede yine onarımlar sırasında açılmış olan 95x184 ve 95x196 cm. ölçülerinde betonarme lentolu iki tek kanatlı ahşap kapı bulunmaktadır **(Resim:42)**.

Yapının batı cephesi tamamiyle kapalı olup, herhangi bir açıklığa yer verilmemiştir. Cephe günümüzde yapılarla çevrelenmiş olup duvar taşlarının büyük kısmının sökülmüş olduğu görülmektedir **(Resim:43)**.

Yapının tek girişi güney cephesinde yer almaktadır **(Resim:44)**. Eksende bulunan giriş kapısı düzgün kesme taş örgülü ve basık kemerlidir **(Resim:45)**. Kapının üstünde sivri kemerli alınlığın içinde **(Resim:46)** 59 x 89 cm. ölçülerinde kitabe bulunmaktadır **(Resim:47)**. Kitabe düz bir silme ile çevrelenmiştir. Giriş kapısının batısında cephenin tahrip edildiği ve bir kısım taşlarının söküldüğü görülmektedir **(Resim:48)**. Herhangi bir pencere açıklığının bulunmadığı cephede devşirme malzeme kullanımına da rastlanmaktadır **(Resim:49 – 50)**.

İÇ TASVİR: İki bölümden oluşan yapının girişte bulunan kareye yakın dikdörtgen kısmına güney cephenin ekseninde bulunan basık kemerli, çift kanatlı ahşap kapıdan girilmektedir. Giriş bölümü derin bir niş şeklinde düzenlenmiş olup, üst kısmı sivri kemer ile çevrelenmiştir **(Resim:51)**. Bu kemerin üstünde tonoz kemeri yer almaktadır.

Bölümün doğu duvarında zeminden 95 cm. yükseklikte 1 m. genişliğinde yuvarlak kemerli iki ocak nişine yer verilmiştir **(Resim:52)**.

Batı duvarı, doğu duvar ile aynı düzenlemeye sahiptir. Burada bulunan ocak nişleri doğu duvarda bulunan ocaklara tam karşılık gelecek şekilde simetrik bir düzenlemeye sahiptir **(Resim:53)**.

Kuzey duvarının ekseninde derin bir niş şeklinde yapılmış yuvarlak kemerli açıklık, kuzeyde bulunan bölüme girişi sağlamaktadır **(Resim:54)**. Kuzeyde bulunan bu bölümün zemini düzgün kesme taş döşelidir.

Giriş bölümünün ekseninde bulunan yuvarlak kemerli açıklıktan girilen ikinci bölüm, uzunlamasına dikdörtgen bir plana sahiptir **(Resim:55)**. Bu bölüm; doğu ve batı duvarlardan çıkıntı yapan dört dikdörtgen payeye oturan iki takviye kemeri ile üç bölüme ayrılmıştır **(Resim:56)**. Takviye kemerleri sivri kemer biçimli olup, tuğla örgülüdür.

Bölümün doğu duvarda sonradan açılan ve ölçüleri birbirinden farklı üç pencere açıklığı bulunmaktadır. Pencerelem içten yuvarlak kemerli olarak düzenlenmiştir **(Resim:57)**.

Kuzey duvarda üst seviyede sonradan açılan iki kapı açıklığı mevcuttur **(Resim:58)**.

Batı duvarında herhangi bir açıklığa yer verilmemiştir. Yapının içerisinde payelerin arasında ve duvarlarda dokuz adet ahşap gergiye yer verilmiştir **(Resim:59)**. Bu bölümün zemini taş döşemeli olup, giriş bölümünün zemininden 15 cm. daha yüksektir. Tonoz karnında onarımlar sonucu yapılmış olan tuğla yamalar görülmektedir **(Resim:60)**.

MALZEME TEKNİK: Kesme taş (Giriş cephesinde), Moloz taş (Duvar örgüsünde), Tuğla (Duvar örgüsünde, kemer, tonoz ve derz aralıklarında), Beton sıva

(Tonozun üst kaplamasında), Ahşap (Kapı, pencere ve kemer aralarındaki gergilerde), Devşirme malzeme (Giriş cephesinde, duvar örgüsünde).

Yapıda 200 cm. kalınlığındaki duvarlarda malzeme – teknik kullanımı üç farklı özellik göstermektedir. Güney cephede temel seviyesinden giriş kapısı üzerinde bulunan sivri kemerin kemer başlangıç noktasına kadar olan bölümde bir sıra kabayonu taş üç sıra tuğla örgü görülürken, kemer başlangıcından üst örtüye kadar olan kısımda bir sıra taş iki sıra tuğla ile yapılmış almaşık duvar örgüsü görülmektedir (**Resim:45**). Kapı kemeri düzgün kesme taş , bunun üzerinde yer alan ve içerisinde kitabenin bulunduğu alınlık kısmı ise tamamıyla tuğla örgüye sahiptir. Cephede taşların söküldüğü duvarlardan yapıda duvar içlerinde ahşap hatılların kullanıldığı anlaşılmaktadır (**Resim:48**).

Yapının doğu ve kuzey cepheleri aynı özelliği göstermektedir. Bu cephelerde kaba yonu taş örgünün tuğlalarla bir çerçeve oluşturacak şekilde çevrelendiği görülmektedir (**Resim:61**).

Yapının kısmen yıkılan ve dış taşları sökülen batı cephede, beden duvarlarının çift cidarlı olarak yapıldığı dışta yer alan kabayonu taş tuğla örgünün ortasının moloz taş ve horasan harcı ile dolgulandırıldığı görülmektedir (**Resim:43**).

Giriş kapısının üstünde yer alan kitabe nişinde ve iç mekanda bulunan tonoz destek kemerlerinde ve tonoz örgüsünde ve ocak ve pencere açıklıklarının kemerlerinde tuğla kullanımı söz konusudur (**Resim:62**). Yapının tonoz örtüsü dıştan beton ile kaplanmıştır (**Resim:63**).

SÜSLEME: Oldukça sade olan yapıda herhangi bir süsleme unsuruna yer verilmemiştir.

DEĞERLENDİRME: Gölpazarın da ilçe merkezinde bulunan Taş Han (Gazi Mihal Hanı); uzunlamasına dikdörtgen planı ile Ön Mekanı Olan Hanlar gurubuna girmektedir.

Yapıda malzeme - teknik açıdan Beylikler Dönemi yapılarının karakteristik bir özelliği olarak görülen almaşık duvar tekniğinin güney cephede kullanıldığı görülmektedir. Beylikler döneminde inşa edilen diğer yapılarda görülen daha özensiz malzeme - teknik kullanımı görülmektedir ve yine bu dönem yapılarında sıkça rastlanan bir özellik olan devşirme malzeme kullanımına yapının kuzey cephesinde rastlamaktayız. Burada Roma Dönemine ait iki mimari plastik parça bulunmaktadır. Devşirme malzemelerde geometrik bezmeler görülmektedir.

Yapının içerisinde dört payeye oturan tonoz destek kemerleri ile bunlar dışında kalan mekanın diğer bölümlerinde tonozun açılmasını önlemek amacıyla ahşap gergiler kullanılmıştır. Oldukça yıpranmış görülen bu gergilerin orjinal olduklarını düşünmekteyiz. Bunun yanında yine tonozun duvarlara bindirdiği yükten dolayı duvarların açılmasını önlemek amacıyla duvar içlerinde ahşap hatılların kullanıldığı yapının güney cephesinin batı bölümünde yıkılmış olan duvarda tespit etmek mümkün olmuştur.

Yapıda bugün görülen pencerelerin yapılan onarımlar sonucu sonradan açıldığı duvar örgüsünde ve malzemededen anlaşılmaktadır. Mevcut pencerelere rağmen oldukça loş ve karanlık olan yapıdaki aydınlatma probleminin bugün tonoz karnında açılan pencerelerle sağlandığı ve bugün tonoz karnında görülen yama izlerinin onarımlar sırasında kapatılan pencereler olduğunun düşünmekteyiz.

Yerleşim tarihi çok eski dönemlere kadar uzanan Gölpazarı'nın tarihi eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Sahip olduğu coğrafi konumdan ötürü Marmara, İçanadolu, Ege ve Batı Karadeniz bölgeleri arasında bir geçiş noktasında yer alan Gölpazarı önemli yolların birleştiği bir kavşakta yer almaktadır.

M.S. 82 yılında yapıldığı mil taşlarından anlaşılan ve İstanbul'dan başlayarak Kudüs'te son bulan Roma Dönemi Hacı yolunun buradan geçtiği bilinmektedir.²²⁵

²²⁵ E. Murat Özgür; "Gölpazarı Ovası ve Çevresinde Coğrafi Gözlemler", Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. 33, S. 1 – 2, Ankara 1990, s. 402

Yapının benzer örneği Kastamonu'da Candaroğullarından İsmail Bey tarafından 1460 – 1461 yıllarında yaptırılan ve İsmail Bey Hanı, Deve Hanı veya Kendir Han²²⁶ olarak bilinen yapıyı gösterebiliriz. Yapı plan ve mekan organizasyonu açısından yapımızla aynı özelliklere sahiptir.

KİTABE:

١ — بناء هذا (2) ابناء الشريفه (3) صاحب
 اخير دافه الضير
 ٢ — اعدل الامرا ميخال بك في سنة ثمان عشر
 وثمانماية
 ٣ — واتمامه كان في سنة احدى وعشرين وثمانماية

(Ayverdi; a. g. e., s. 170)

Transkripsiyon:

1. Bena Bazihil Bina is şerif
Sahibül hayr dafı üd dayr
2. Adil il ümere Mihal Bey
Fi seneti semana işrin ve semanemie
3. Ve itmaruhu kane fi seneti ihda ve işrine ve semanimiye- tin

Türkçesi:

Bu mübarek binanın yapımı hayır sahibi, sıkıntıları gideren ve yöneticilerin (emirlerin) en adaletli olanı Mihal Bey tarafından 818 H. / 1415 M. yılında başlanmış olup, 821 H. / 1418 M. yılında tamamlanmıştır.²²⁷

²²⁶ Baş; a. g. m., s. 43

²²⁷ Arslan; a. g. e., s. 64

Vakfiye Kayıtları:

II. Mehmed dönemine ait bir vakıf defterinde Gölpazarı'nın « Göl » adıyla Harmankaya'ya bağlı bir yer olduğunu ve bu bölgenin Mihaloğullarına önceden tahsis edilmiş olduğu kayıtlıdır. Bu vakıf kaydına göre, Köse Mihaloğlu Gazi Ali Bey'in II. Mehmed zamanında tutulan vakıf kaydındaki bilgi şu şekildedir.

“Nahiye-i Harmankaya tabii Göl,der tasarruf-ü Mehmed Bey ibn-i Ali Bey ibn-i Mihal, evvelden tasarruf idegeldüğü üzere ber karar-ı sabık olarak deyü mukayeddür. Defter-i köhnede yine mukayeddür”²²⁸

Ayrıca yine Mihal Gazi tarafından yaptırıldığı söylenen ve Gölpazarı ilçe merkezinde hanın güneydoğusunda bulunan Mihal bey camine ait Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde Bursa muhasebe kayıtlarında 474 defterin 10. ve 11. sayfalarında caminin Mihal Bey'e ait olduğuna dair bir vakfiye kaydı bulunmaktadır ki bu vakfiyede şu bilgilere yer verilmiştir. “*eski Kadıoğlu Çiftliği olarak bilenen üç çiftelik yeri ile bir değirmenin Mihal Gazi cami şerifine*” gelir olarak bağlandığı belirtilmektedir.²²⁹

²²⁸ Arslan; a. g. e., s. 63-64

²²⁹ Aynı., s. 65-66

YAYINLAR:

Arslan, H. Çetin.

Erken Osmanlı Döneminde Akıncı Beyleri Ve Banilikleri, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995, s. 57 – 66

Atsız, Nihal.

Aşıkpaşaoğlu Tarihi, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1992, s. 21

Ayverdi, E.Hakkı.

Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1966, 149 – 150

Baş, Ali.

“Beylikler Dönemi Hanları” **Türkler** C. 8, Ankara 2002, s. 40

Erken, Sabih.

Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II, Ankara 1977, s. 81-83

Gökbilgin, M.Tayip.

“Mihal Oğulları; **İslam Ansiklopedisi**, C.8, Maarif Basım Evi, İstanbul 1960, s. 285 – 291

İlter, İsmet.

Tarihi Türk Hanları, Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1969, s. 107, 111

Özgür, E. Murat;

“Gölpazarı Ovası ve Çevresinde Coğrafi Gözlemler”, **Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 33, S. 1 – 2, Ankara 1990, s. 402

Türkiye Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Tescil Fişi - 1984

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM MEVCUT OLMAYAN YAPILAR

1. MEVCUT OLMAYAN YAPILAR

Bilecik bölgesinde günümüze ulaşmamış ancak varlıklarını yayınlardan öğrendiğimiz dört yapı tespit edilmiştir.

Pazarcı Hanı: 2001 yılında başlayan Kurtuluşan Kuruluşa Bilecik Kazıları çerçevesinde Pazar mahallesi eski çarşı alanı bölgesinde yapılar sondaj çalışmaları sonucu yapının dört köşe duvarı ortaya çıkarılmıştır. Hakında herhangi bir bilgi bulunmayan yapının tespit edilen izlerden dikdörtgen planlı olduğu ve moloz taş duvarlara sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İpekçi Hanı: 2001 yılında yapılan sondaj çalışmalarında Pazarcı Hanı'nın güneyinde bazı duvarları ortaya çıkarılan yapı hakkında bilgi bulunamamıştır.

Bozüyük Kasım Paşa Kervansarayı: İstanbul - Bağdat kervan yolunun önemli noktalarında yer alan kervansaray bir külliye içerisinde yer almaktadır. Günümüze ulaşmayan kervansaraydan başka külliye içerisinde Cami, Medrese Sıbyan Mektebi, Hamam, imaret ve şadırvanın bulunduğu bilinmektedir.²³⁰ Bu yapılardan hamam, kervansaray, medrese günümüze ulaşmamıştır.

Mevcut olmayan kervansarayaya ait herhangi bir kitabe veya yapısı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Yapının tarihi içinde bulunduğu külliye de bulunan üç kitabeye dayanılarak 1525- 1528 olarak kabul edilmiştir. Kitabelerden ilki avlu portali üzerinde yer almaktadır. İkinci kitabe Cami portali üzerinde bulunmakta, üçüncü kitabe ise yıkılan hamama ait kitabedir.

²³⁰ Oktay. Aslanapa, **Osmanlı Devri Mimarisi**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1986, s. 172

Yapı hakkında en geniş bilgiyi Hans Dernschwam vermektedir. Dernschwam yapıyı 1553 – 1555 yılları arasındaki Anadolu seyahatı sırasında görmüş ve yapının otuz yıl önce Kasım Paşa tarafından yaptırıldığını ifade etmektedir.²³¹

Pazaryeri Kervansarayı: Günümüze ulaşmamış olan yapı hakkında Dernschwam seyahatnamesinden bilgi mevcuttur. Buna göre yol kenarında bulunan yapı içten 12 ahşap direğin taşıdığı bir çatı ile örtülü olduğunu ve içerisinde 150- 200 atın barına bildiği belirtilmektedir.²³² Bu bilgilerden yapının büyük ölçekli olduğu ve üstünün çatı ile kaplı olduğu anlaşılmaktadır.

²³¹ Hans, Dernschwam. *İstanbul Ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (Çev. Prof. Dr. Yaşar Önen) Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1992, s. 221

²³² Aynı., s. 222

2. KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRME

Anadolu sahip olduğu coğrafi konumundan ötürü tarih boyunca büyük bir öneme sahip olmuştur. Bu önemi Anadolu'dan geçen tarihi yollar açısından kendisini göstermektedir. Anadolu yarımadasından geçen bu yollar dünya tarihinde gerek ekonomik ve sosyal gerekse askeri, ticari ve kültürel açıdan önemli roller oynamıştır. Günümüze değin doğudan batıya ve batıdan doğuya olan bir çok göç, askeri sefer ve ticari aktiviteler hep bu yollar üzerinde gerçekleşmiştir.

Tarih boyunca Anadolu'da hakimiyet kuran devletler kendi ihtiyaç ve gereksinimlerine göre yeni yollar yapmışlardır. Ancak Anadolu'nun coğrafi şartlarından dolayı zaman zaman ana yol güzergahlarında bazı küçük değişimler görülse de çoğunlukla aynı güzergahlar kullanılmıştır. Bu durum günümüz yolları içinde geçerlidir. Bugün mevcut olan karayolları ile tarihi yolları karşılaştırdığımız zaman bir birlerinden çok az küçük farklılıklarla ayrıldıkları görülmektedir. Güzergahların zaman içerisinde küçük değişimlere uğramasının yanısıra hakim devletin ihtiyaçlarının bir sonucu olarak farklı özelliklerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Örneğin bir dönemlerde ana yol olarak kullanılan bazı güzergahların bir sonraki dönem içerisinde bir yan yol (ara yol) konumuna geldiği de görülmektedir. Ancak bu değişimlere karşın tarihin ilk dönemlerinden günümüze kadar açılmış olan yolların büyük bir kısmı halen kullanılmaya devam etmektedir.

Günümüz haritaları ile tarihi yol haritaları karşılaştırıldığında, genelde Anadolu ve Rumeli'de tarihi yollarla günümüzün ana yollarının aynı güzergahı izlediği, ancak ayrıntılarda farklılıkların olduğu gözlemlenir. Bir bakıma, yollar öncelikle doğal çevrenin etkisi altındadır. Örneğin çukur alanların kenarları, dağ sıralarının fazla engebeli olmayan doruk çizgileri, dağ geçitleri, plato yüzeyleri, çukur düz sahaların su tehdidi altında bulunmayan kısımları, nehir geçitleri vb. yerler doğal yol sahaları olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bu özelliklere, iklim şartlarını ve mevsimleri, zemin özelliği ve bitki örtüsü gibi fiziki etmenleri, askeri ve siyasi nedenleri de ekleyebiliriz. Bu bağlamda, her koşulda çok eskiden bu yana kullanılan ve adına "Kral", "İpek", "Hac"

yolu denilen yolları bu çeşit doğal yollar olarak görerek ulaşım şebekesinin can damarı olduğunu kabul etmemiz gerekecektir.

Selçuklu Dönemi Anadolu'sunda siyasal birliğin sağlanmasıyla birlikte konaklama ve yol güvenliği ile ilgili tedbirlerin alınmasının sonucunda ticari hayatta büyük bir canlılık yaşanmaya başlanmıştır. Gelişen bu ticari aktivitelerin sonucunda birçok Anadolu kentinin birer ticaret merkezi haline geldiği görülmektedir.

Anadolu Selçuklu Dönemi ticaret yollarından en yoğun olarak kullanılan güzergahların Antalya, Konya, Kayseri, Aksaray ve Sivas kentlerini birbirine bağlayan yollar olduğu bu yollar üzerinde yer alan kervansaraylardan da anlaşılmaktadır. Selçuklu Devrinde inşa edilmiş olan kervansarayların büyük bir kısmının bu yollar üzerinde yer alması bunun bir göstergesidir.

Üç kıtaya yayılmış olan Osmanlı İmparatorluğu için hakimiyet sahasında olan merkezleri birbirine bağlayan ulaşım, taşımacılık ve haberleşme imkanını sağlayan yollar daima büyük bir öneme sahip olmuştur.

Osmanlı dönemi yolları için söylenebilecek en önemli değişim, İstanbul'un merkez olduğu ve Anadolu'yu bir uçtan diğer uca kat eden ana ve tali yollar kadar, deniz ulaşımının da önem kazanması ve liman sayısının artmasıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte demir yolu ağının döşenmesi, kervan ve ulak yollarının önemini yitirmesine neden olmuştur.²³³

Bugün halk arasında birbirine iyice karışmış olarak kullanılan Han ve Kervansaray deyimleri bir amaç birliği gösterirlerse de aralarında önemli farklılıklar vardır. Han kelimesi köken olarak Farsçadır. Han, kervansaray yerine kullanılmasına rağmen mimari fonksiyon yönünden farklıdır. Kervansaraylar genellikle şehirler arasında olup bünyelerinde bulunan hamam, çarşı ve ahır gibi kısımlar, şehir hanlarında kısmen yahut tamamen kaybolur. Bunlardan sadece ahırlar bazı şehir hanlarında küçük ölçeklerde devam ederler. Konstrüksiyon yönünden de önemli farklılıklar vardır. Issız

²³³ Müderisoğlu; a. g. m., s. 379-380

yollar üzerindeki kervansarayların, can ve mal emniyetini kolayca sağlayabilmeleri, müdafaa edebilmeleri ve dayanma güçlerini gerekli bir süre devam ettirebilmeleri için, yapılaş tarzları bir kaleyi andırır. Kervanların şehirlere vardktan sonra azalmaları çok normal olduğundan, şehir hanları fonksiyonel bir şekilde bu ihtiyaçlara göre mimari ve nispet değişiklikleri göstererek, kale gibi müstahkem hallerini ve büyüklük ölçülerini kaybederler. Kervansaray kelimesi Farsça (Karban – Kervan) Karban saray'dan türemiştir. Şehirler arasında kervanların konakladıkları ve korunduğu üniteler anlamına gelir.²³⁴

Kervansarayların korunma - savunma işlevi, kervansarayların ölçeği ve plan şeması ne olursa olsun, benzer biçimlerde çözülmüştür. Bütün kervansaraylar çok sağlam ve kalın duvarlarla çevrelenmiştir. Yapılan araştırmalarda günümüze kadar ulaşabilen örneklerde dış duvarların kalınlığının 1.20 m. - 2.40 m. arasında değiştiği saptanmıştır. Bazı örneklerde ise barınak kısmının duvarları avlu duvarlarından daha kalın tutulduğu, yapılarda genellikle kesme taş olan bu duvarlarda dıştan içe şevlenen, küçük boyutlu diklemesine dikdörtgen pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Pencerelerin kepenk veya benzeri bir öge ile kapandığını gösteren hiç bir iz yoktur, bu nedenle pencereden çok delik niteliğindedirler, iç zeminden en az 1.80 m. yükseklikte yerleştirilmiş olmaları dışarı bakma veya gözetleme amacını gütmediklerini göstermektedir. Bir çok yalnız barınak kısmı olan ve küçük boyutlu avlulu handa bu pencereler de yoktur, yapının dışarı ile arasındaki tek bağlantı hanın geceleri sürgülerle kapanan kapısıdır.²³⁵

Kervansarayların yapım aşamasında plan tipi ne olursa olsun öncelikle yapıların barınak olarak adlandırılan kapalı bölümlerinin inşa edildiği daha sonra avlu ve diğer bölümlerin eklendiği görülür. Bu durum bir çok yapıda bu iki bölümün birleşme noktalarında görülen dilatasyon izlerinden rahatça anlaşılmaktadır.

Bilindiği gibi Türk sanatında Beylikler Dönemi yapıları özellikle cephe düzenlemesi ile Selçuklu eserlerinden ayrılmaktadır. Anadolu Selçuklu Dönemi yapıları

²³⁴ Güran; a. g. e., s. 1

²³⁵ Aysıl Tükel Yavuz; "Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Mekan- İşlev İlişkisi İçinde Savunma ve Barınma", IX. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1992, s. 255

zengin dekorlu taş kapılarıyla tanınmaktadır. Fakat Beylikler Dönemi'yle birlikte yapılarda görülmeye başlanan sadeleşme hanlara da yansımıştır. Bu dönem menzil hanlarının bir çoğunda cümle kapısı cepheden öne doğru dahi taşırılmamış, girişler basit açıklıklar halinde verilmiştir.²³⁶

Anadolu Selçuklu Dönemi'nde inşa edilen menzil hanlarında çoğunlukla kesme taş malzeme kullanımı görülürken; Beylikler dönemi menzil hanların da ana malzemesi taş olmakla birlikte, cümle kapısı ve kemerler haricinde daha çok moloz taş ve kaba yonu taş kullanılmış, bazı yapılarda ise antik devşirme malzemeye de rastlanmaktadır. Kemerlerde tuğla veya kesme taş kullanımı görülmektedir. Beylikler Dönemi'nin genel karakteristiği olan ve tarihlendirme açısından önemli bir özellik olarak kabul edilen almaşık duvar örgüsü, dönemin diğer mimari eserlerinde olduğu gibi bu yapı türünde de yoğun olarak kullanılmıştır.²³⁷ Osmanlı devri kervansarayları malzeme - teknik açıdan Selçuklu kervansaraylardan farklılık göstermektedir. Selçukluların tamamen kesme taş kullanımına karşın Osmanlı Kervansaraylarında taşın yanında tuğlanın da yoğunlukta kullanımı söz konusudur. İlk dönemlerde yapılarda taşın çoğunlukla cephelerde ve içte paye, kemer ve duvar örgüsünde tuğlanın ise çoğunlukla örtü sisteminde kullanıldığı görülmektedir. 15. yy'dan itibaren tuğlanın cephelerde taşla birlikte yapı malzemesi ve cephe tezinatında kullanıldığı görülmektedir.²³⁸

Anadolu Selçuklu kervansaraylarını avlusunda bazen birkaç istisna örneklerde olduğu gibi başka yerlerinde olmak üzere, ama her zaman bir mescit bulunurken, Osmanlı hanlarında bu durum kaybolmaya başlar, ancak şehir hanları bünyesinde tekrar ortaya çıkar. İlk şehir hanlarının görüldüğü Bursa'da İpek, Fidan, Kapan ve Geyve hanları böyle mescitli olanlardır.²³⁹

Türk mimarisinde başlangıçtan itibaren devam eden örtü şekli başlıca şu tarzda olmuştur.

²³⁶ Baş; a. g. m., s. 43

²³⁷ Aynı., s. 42

²³⁸ Güreşsever; a. g. e., s. 29

²³⁹ Güran; a. g. e., s. 11

1. Tonoz
2. Kubbe
3. Ahşap çatı
4. Düz toprak dam

Bütün Türk mimarisinin her yapı dalında olduğu gibi han mimarisinde de bu tarzlar devam etmiş ancak Anadolu'da sadece ilk üç tarz kullanılmış ve tonoz tercih edilmiş olmuştur. Beşik, çapraz ve aynalı tonoz şeklinde kullanılan bu sistem, mekanların örtülmelerinde daha uygun düşmekte ve mekanı hacmen zorlamamaktadır.²⁴⁰

Üst örtü, Beylikler Dönemi hanlarında genellikle toprak damdır. Şehir içi hanlarının bir kısmının kurşunla kaplı olduğu, fakat bazı eserlerin tamirleri sırasında kurşunun sökülerek, yerine kiremidin kullanıldığı bilinmektedir. Üst örtünün kurşunla kaplanması Beylikler Dönemi'nden itibaren başlamakla birlikte, bazı hanlarda, pahalı olan bu malzemenin yerine kiremidinde kullanıldığını kabul etmek gerekir.²⁴¹ Örtü malzemesi olarak, ilk devir Osmanlı mimarisinde kubbelerin kiremitle kaplanması bu devir hanları örtüsünün de kiremit olduğunu düşündürebilir. Ancak bu örtüler zamanla çok değişikliğe uğramış ve orijinal hallerini kaybetmişlerdir.²⁴²

Beylikler Dönemi hanları süsleme programı açısından da oldukça sade yapılar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Yapıların büyük çoğunda süsleme programına dahi rastlanmaz. Bu döneme ait yalnızca iki yapıda (Afyon - Kütahya yolunda Çakırsaz Han'ı ve Bursa İnegöl'de Ortaköy Kervansarayı) azda olsa süsleme unsuru görülür. Şehir içi hanları ise süsleme açısından oldukça sade yapılar olup, hiç birinde süsleme unsuru bulunmamaktadır.²⁴³

²⁴⁰ Güran; a. g. e., s. 16

²⁴¹ Baş; a. g. m., s. 42

²⁴² Güran; a. g. e., s. 15

²⁴³ Baş; a. g. m., s. 44

Beylikler Dönemi menzil hanlarında su problemi açılan kuyularla giderilmiştir. Temiz su ihtiyacını gidermeye yönelik olarak açılan kuyular yapıların 25 metre uzağında açılmıştır. Ayrıca bazı yapılarda yakınlarda bulunan su kaynaklarından sarnıç sistemi ile su ihtiyacının giderilmeye çalışıldığı görülür.²⁴⁴

Osmanlı devri kervansarayları, Anadolu Selçuklu Kervansaraylarından, mimari hacimler, oran, inşaat tekniği ve cephe mimarisi olarak çok farklıdır; hacimler daha küçük ve sade tutulmuş, kale görünüşlü monümental hava terkedilmiştir. Cephe mimarisindeki büyüklük, ihtişam arzusu, portallerin yüceliği kaybolmuş, ebatlar insan ölçeğine daha çok yaklaşmıştır. Sadelik her yönden tercih edilmiştir.²⁴⁵

Osmanlı devrinde Anadolu'nun siyasi bütünlüğünün sağlanmış olması ve iç güvenliğinin sağlanmış olmasından dolayı ayrıca deniz yollarının daha fazla kullanılmaya başlanması, Dünyada yeni yolların bulunması ve bunların zamanla kullanılmaya başlanması gibi nedenler ticaret yollarını yavaş yavaş başka yönlere kaymasına yol açmıştır.

Bütün bunların sonucunda da; Osmanlı devrinde, hanlar, kıtalararası ticaret hizmetinden çok, iç ticaretine yarayacak şekilde düşünülmüştür. Ancak 19. yy'da devletin içinde bulunduğu mali ortam ve başlayan çöküş dönemi ile birlikte bu tür yapıların yapım faaliyetlerinin büyük ölçüde durduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte bu dönemde kullanılan şehir içi hanlarının ticari aktivitelerinin azalması ile birlikte çoğunlukla şehir dışında gelip konaklanan birer mekan hüvüyeti kazanmaya başlamışlardır.

Selçuklu hanları ile Osmanlı dönemi hanları yolla ilişkin yapılar olarak görünürlerse de Osmanlı hanları, zamanla yol güvenliğini sağlayan, yolcuların ihtiyaçlarını mutlak anlamda karşılayan tesisler olmaktan çok, ticari amaçların ön plana alındığı şehir içi yapıları olarak gelişmiş görülmektedir.

²⁴⁴ Baş; a. g. m., s. 43

²⁴⁵ Güran; a. g. e., s. 13

Osmanlı hanlarının pek çoğu, külliye şeklinde yapılan camilerin vakfı olarak yapılmışlar ve gelirleri cami ve külliyesinin giderlerini karşılamak üzere düzene sokulmuşlardır. Böylece hanların şehirler içinde yapılması uygun bulunmuştur.

Çalışmada ele alınan yapılar kendi dönemleri içerisinde Osmanlı Dönemi hanlarının genel gelişme çizgisine uymaktadırlar. Gerek yapılarda görülen plan uygulaması ve kullanılan malzeme - teknik özellikler bu durumu kolaylıkla anlaşılır kılmaktadır. Birer menzil yapısı olarak karşımıza çıkan Vezir Han ve Taş Han Osmanlı Döneminde inşa edilen hanların pek çoğunda görülen külliyelerin birer parçası olma özelliğine sahiptirler. Vezir Han'ın güneyinde bulunan, üç bölümlü bir son cemaat yeri olan tek mekanlı kare planlı yapı, yine yapımızın inşa tarihi olan 17. yy'la tarihlenmektedir. Keza Gölpazarı'nda hanın hemen karşısında bulunan cami ile 150 m. kadar batısında bulunan hamam yine hanın yapım tarihi olan 1415 – 1418 yıllarına tarihlenmektedir. Bu durum bölgede tespit edilen her iki yapısında bir külliye şeklinde inşa edildiklerini göstermektedir.

Bölgede yaptığımız araştırmalar sonucunda günümüze ulaşan üç yapı tespit edilmiştir. Tespit edilen bu yapıların tamamı Osmanlı Dönemine aittir. En erken tarihlisi 15. Yüzyıl'a (1415-1418) tarihlenen Gölpazarı ilçe merkezinde bulunan Taş Han (Gazi Mihal Hanı)dır. İkinci yapımız merkez ilçeye bağlı Vezirhan Kasabasında bulunan ve 17.yy'la (1656-1661) tarihlenen Vezir Han (Köprülü Mehmet Paşa Kervansarayı) ve son örneğimiz Doç. Dr. Erol Altınsapan'ın bilimsel başkanlığında sürdürülen Kurtuluştan Kuruluşa Bilecik Kazıları adlı proje çerçevesinde ortaya çıkarılan ve en geç 19. yy'ın ilk yarısına tarihlenen Büyük Kervansaraydır.

Gölpazarında bulunan Taş Han Beylikler Dönemi hanları içerisinde değerlendirilmektedir. Yapının plan kuruluşu malzeme - teknik özellikleri bu dönem içerisinde inşa edilmiş olan yapılarla benzerlik göstermektedir. Beylikler Döneminden yapıya en yakın örnek Kastamonu'da Candaroğullarından İsmail Bey tarafından 1460 – 1461 yıllarında yaptırılan ve İsmail Bey Hanı, Deve Hanı veya Kendir Han olarak bilinen yapıyı gösterebiliriz. Her iki yapıda uzunlamasına dikdörtgen planlı olup birer

ön giriş bölümüne sahiptirler. Örtü sistemi açısından da benzerlik gösteren yapıların her ikisinde de tonoz örtü kullanılmıştır.

Vezirhan Osmanlı Menzil Hanı olup, yapıldığı dönem içerisinde aynı özelliği gösteren çok sayıda yapı bulunmaktadır. Ancak en yakın örnekler olarak Edirne’de Ayşe Kadın (Ekmekçioğlu Ahmet Paşa) Kervansarayı (1609) ile Ulukışla Öküz Mehmet Paşa Kervansarayını (1616-1619) gösterebiliriz. Yapılar iki salon bölümüne sahip olmaları ve örtü sistemlerinin kırma ahşap çatılı olmaları ile benzerlik göstermektedirler.

Son örneğimiz olan Büyük Kervansaray; bir şehir içi hanıdır. Bu grupta yer alan yapılar özellikle 17. yy sonrasında özellikle İstanbul Hanlarında en büyük gelişmeyi göstermişlerdir.

Büyük Kervansaray dışındaki hanlar, farklı dönemlerde inşa edilmiş olsalarda bir menzil hanı olarak içinde buldukları külliyeinin ana yapısını teşkil etmektedirler. Bu hanların bulunduğu yerde de yine aynı baniler tarafından yaptırılan birer cami ve Göl pazarında bir de hamam bulunmaktadır. Malzeme - teknik özellikleri açısından da benzerlikler göstermektedirler. Taş Han ve Vezirhan önemli yolların geçtiği güzergahlarda inşa edilmişlerdir. Vezirhan İstanbul’dan İç Anadoluya ve Güneye inen yol güzergahında bulunması sebebi ile önemli bir menzil noktasını teşkil etmektedir. Aynı zamanda Haç Yolu olarak bilinen bu yol güzergahı Osmanlı Döneminde en fazla önem verilen yollardan biridir. 17. Yüzyılda Celali isyanları ile birlikte Anadolu’da baş gösteren güvenlik sorunu nedeni ile bu dönemde menzil yapılarına ve Derbent Teşkilatına önem verilmesine ve güvenlik tedbirlerinin artırılması zorunlu kılmıştır. Cengiz Orhonlu bu dönemde Bilecik bölgesinde Söğüt, Pazaryeri (Ermeni Pazarı) ve Lefke (Osmaneli) derbentlerinin bulunduğunu ancak bölgenin emniyetsizliğinden dolayı piyade ve süvarilerle korunduğunu ve Anadolu’dan İstanbul’a giden hazine, ulak ve önemli şeylerin Eskişehir’den Lefkeye, İstanbuldan Anadolu’ya gidenleride Lefke’den Eskişehir’e salimen ulaştırmak zorunda olduklarını belirtmektedir.²⁴⁶ Bu durum bölgede

²⁴⁶ Cengiz Orhonlu; **Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı**, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967, s. 63

asayişin sağlanmadığını ve kervansarayın burada inşa amaçlarından birinde güvenlik sorunu olduğunu göstermektedir. Keza kasabanın yerleşim tarihide kervansarayın kuruluşundan sonradır.

Gölpazarında bulunan Taş Han ise Karadeniz sahil şeridi ile Ege bölgesi arasında önemli bir menzil noktasında bulunmasının yanısıra Osmanlı Dönemi yollarından Anadolu'nun Sol kol güzergahı ile Orta kol güzergahlarını birbirine bağlamaktadır. Bu yol ayı zamanda Roma ve Bizans Dönemlerinde hac yolu olarak bilinmektedir. Aynı şekilde 1091 yılındaki I. Haçlı Seferlerinde haçlıların bir bölümünün kullandığı yoldur.

Vezirhan ve Taş Han malzeme - teknik açıdan benzerlikler göstermektedir. İki yapıda da taş - tuğla kullanımı söz konusudur. Vezirhan'da duvarların üst bölümünde düzensiz moloz örgüde rastlanmaktadır. Yapılarda duvar içlerinde ahşap kullanımı söz konusudur ki bu Osmanlı yapıları için sıkça karşılaşılan bir özelliktir. Her iki yapıda da yolcuların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ocak nişlerine rastlanmaktadır. Vezirhan'da bulunan ocak nişleri davlumbazlı olarak inşa edilmiş olup, Taş Han'da bulunan ocaklar duvara gömülü yuvarlak kemerli olarak yapılmışlardır. Yapılarda aydınlatma problemi benzer şekilde çözümlenmiştir. Her iki yapının beden duvarlarında üst seviyede mazgal pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Taş Handa yolcular ile hayvanların kaldıkları yerler birbirinden ayrı tutulurken, Vezirhan'da böyle bir ayırım sözkonusu değildir. Dikdörtgen iki salonda hayvanlar ile insanlar aynı yerde konaklamaktadırlar. Bu salonların etrafını dolaşan sekilerin üstünde muhtemelen ahşap sedirler bulunmakta ve yolcular bu sedirler üzerinde dinlenirken hayvanlarını orta kısma koymaktaydılar. Yapının girişinde bulunan orta bölümün ise handa bulunan yöneticilere ait mekanların bulunduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu mekanlardan günümüze hiç bir iz ulaşmamıştır.

Örtü sistemi açısından iki yapıda da farklı uygulamalar görülmektedir. Vezirhan iki yana eğimli kırma ahşap çatı ile örtülü iken Taş Han içten iki destek kemeri ile destekli uzunlamasına bir sivri tonoz ile örtülüdür. Her iki yapımızda Osmanlı hanlarını

genel karakteristiği olarak oldukça sade yapılar olup, her hangi bir süsleme programına sahip değillerdir.

Son örneğimiz olan Bilecik Büyük Kervansarayı gerek bir Şehir içi hanı olması gerekse günümüze kadar sağlam olarak ulaşmamış olmasından ötürü diğer iki örneğimizden farklıdır. Ortada dört yönden revaklı açık bir orta avluya sahip olan yapının iki katlı olduğunu tahmin etmekteyiz. Yapı günümüze ulaşan kısımlardan anlaşıldığı kadarı ile moloz taş örgülüdür. Duvar kalınlıkları ve iki katlı olmasını düŐünerek yapının dıştan kırma ahşap çatı ile örtülü olduğunu söylemek mümkündür.

4. SONUÇ

“Bilecik’te Türk Dönemi Hanları” adlı çalışmamız kapsamında bölgede yaptığımız araştırmalar neticesinde günümüze ulaşmış üç yapı tespit edilmiştir. Tespit edilen bu yapılar Osmanlı Döneminde inşa edilmiş yapılardır. Bölgede bu yapılar dışında kaynaklardan tespit ettiğimiz ancak günümüze ulaşmamış olan yapıların var olduğuda tespit edilmiştir. Mevcut olan yapılar Türk Sanatı ve kervansaray mimarisinin genel gelişme çizgisi içerisinde mimari açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Günümüze ulaşan Vezirhan, Taş Han ve Büyük Kervansaray; Osmanlı Kervansaray mimarisinin genel özelliklerini yansıtmakla birlikte Bilecik ve çevresinin ticari gelişmişlik düzeyini ve bu bölgenin tarihi yollar açısından bir geçiş noktasını teşkil ettiğini göstermesi açısından da önem taşımaktadır.

EKLER**EK- A ARŞİV BELGELERİ**

- 1- Başbakanlık Arşivler Genel Müdürlüğü Cevdet Evkaf Defteri
27046/1 Nolu Belge.....105
- 2- Başbakanlık Arşivler Genel Müdürlüğü Cevdet Evkaf Defteri
27046/2 Nolu Belge.....106

EK- B HARİTALAR

1. Bilecik İl Haritası.....107
2. Selçuklu Devri Menzillerine Göre Anadolu Yolları ve Bu Yollar
Üzerinde Bulunan Selçuklu Hanları.....108
3. Haritada 2’de Yeralan Yapıların Listesi.....109
4. 13. – 15. yy Anadolu’sunda Başlıca Ticaret Yolları.....114
5. Anadolu’da Osmanlı Dönemi Yolları.....115
6. Osmanlı Dönemi Derbentleri.....116
7. Türkiyede Bulunan Han ve Kervansaraylar.....117

EK- C ÇİZİMLER

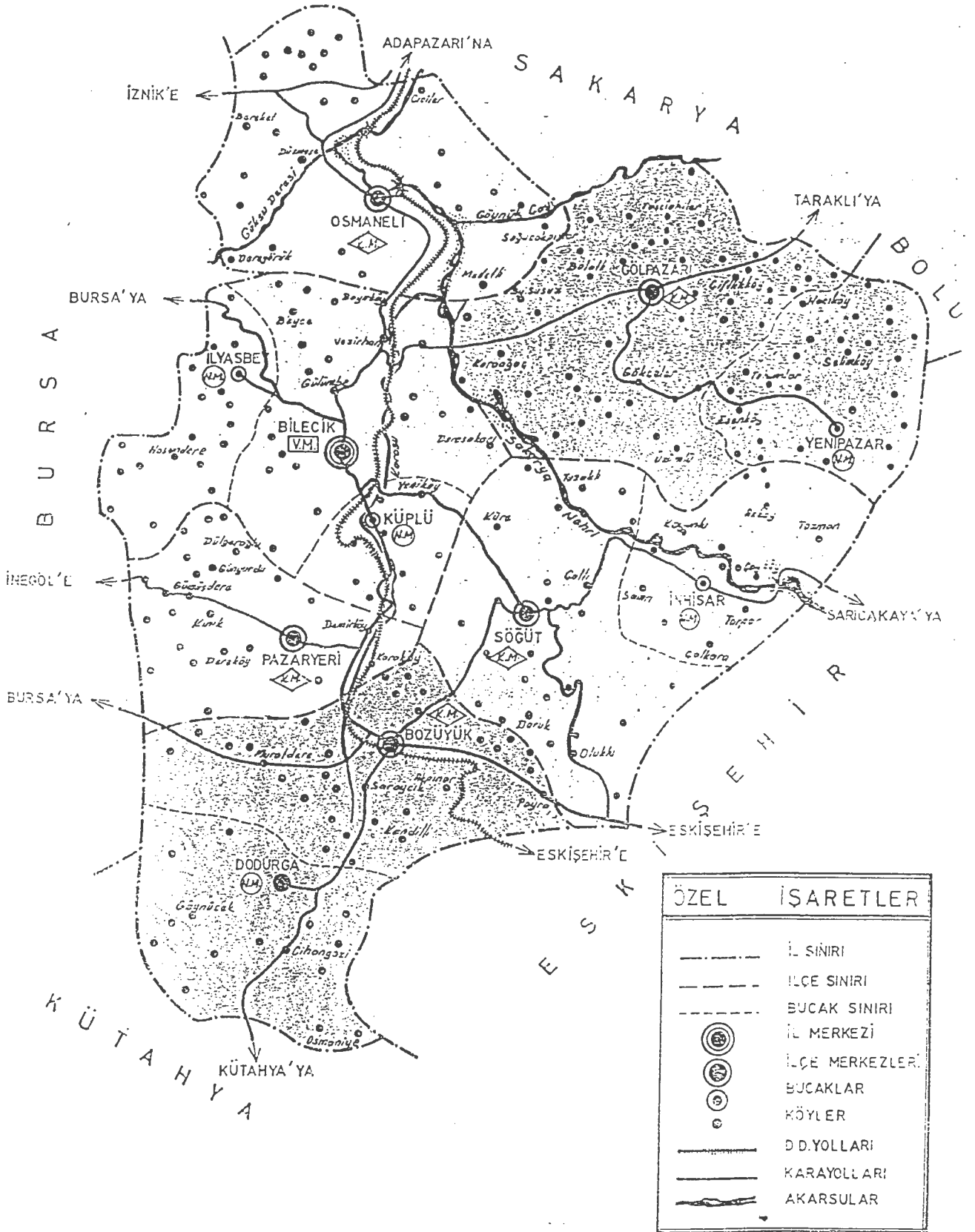
1- Bilecik Büyük Kervansaray Rölöve Planı.....	118
2- Bilecik Büyük Kervansaray a-a Kesiti.....	119
3- Bilecik Büyük Kervansaray b-b Kesiti.....	120
4- Vezirhan Rölöve Planı.....	121
5- Vezirhan Restitüsyon Planı.....	122
6- Gölpaazarı Taş Han Rölöve Planı.....	123
7- Taş Han Güney Cephe.....	124
8- Taş Han Doğu Cephe.....	125
9- Taş Han a-a Kesiti.....	126
10- Taş Han b-b Kesiti.....	127
11- Taş Han c-c Kesiti.....	128
12- Taş Han d-d Kesiti.....	129
13- Eski Pazar Mahallesi Çarşı Alanı Kazı Sonrası Vaziyet Planı.....	130

EK- D RESİMLER

1- Büyük Kervansaray, zemin döşemesi.....	131
2- Büyük Kervansaray, genel görünüm.....	131
3- Büyük Kervansaray, onarım sonrası genel görünüm.....	132
4- Çarşı alanı genel görünüm.....	132
5- Büyük Kervansaray, avludan genel görünüm.....	133
6- Büyük Kervansaray, avlunun güneyinden genel görünüm.....	133
7- Büyük Kervansaray, avlunun kuzeyinden genel görünüm.....	134
8- Büyük Kervansaray, avlunun kuzeyinde bulunan dikdörtgen mekan.....	135
9- Büyük Kervansaray, avlunun doğusundan genel görünüm.....	135
10- Büyük Kervansaray, avlunun güneydoğu köşesinden genel görünüm.....	136
11- Büyük Kervansaray, güney duvar.....	136
12- Vezirhan, genel görünüm.....	137
13- Vezirhan, giriş bölümüne bakış.....	137
14- Vezirhan, batı cephe genel görünüm.....	138
15- Vezirhan, batı cephe destek sistemi.....	138
16- Vezirhan, güney cephe genel görünüm.....	139
17- Vezirhan, doğu cephe genel görünüm.....	139
18- Vezirhan, kuzey cephe genel görünüm.....	140
19- Vezirhan, orta bölüm, güney duvar kapı açıklığı.....	140
20- Vezirhan, orta bölüm, güney duvar.....	141
21- Vezirhan, orta bölüm, doğu duvar.....	141
22- Vezirhan, orta bölüm, kuzey duvar.....	142
23- Vezirhan, güney mekan, seki kalıntısı.....	142
24- Vezirhan, güney mekan, batı duvar.....	143

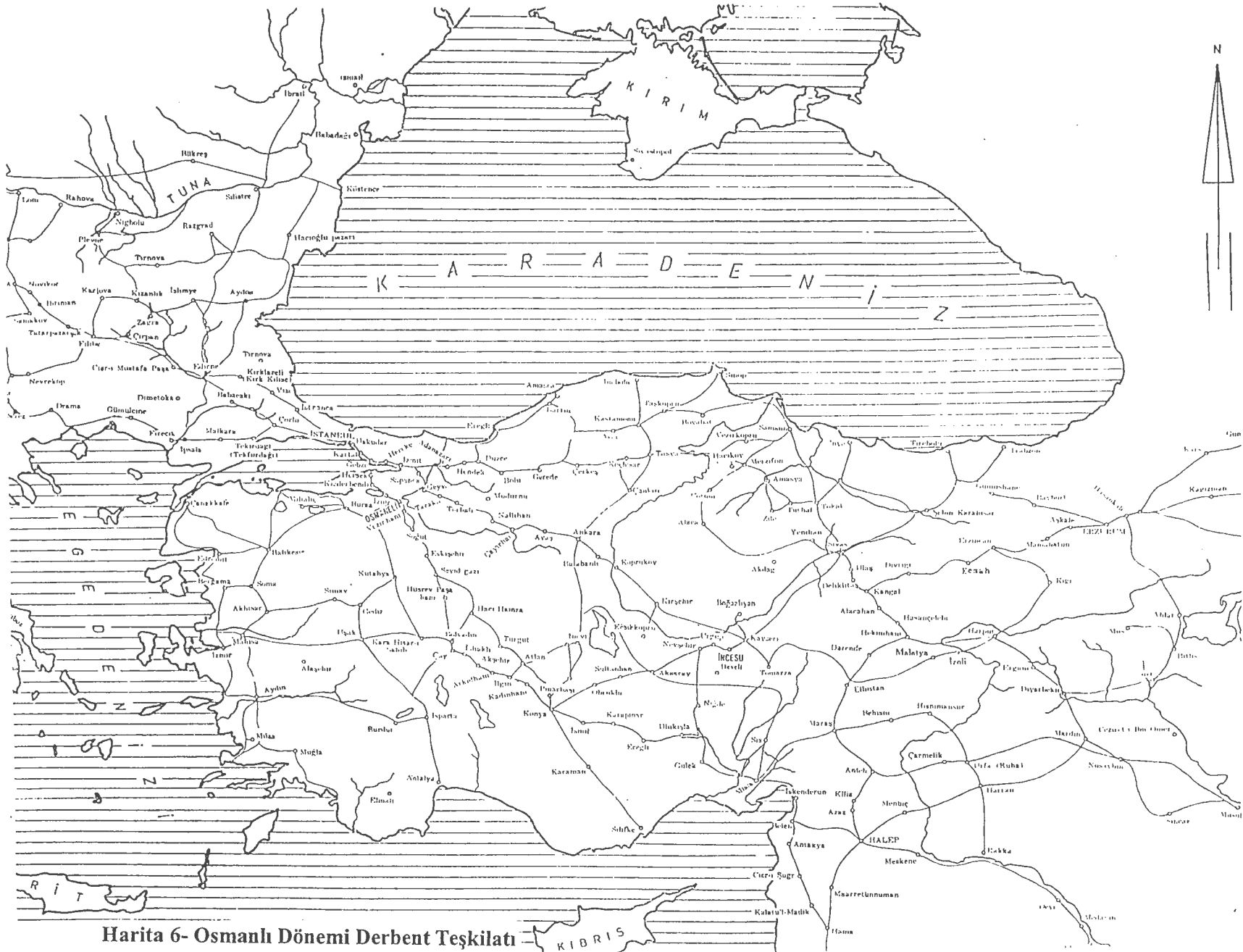
25- Vezirhan, güney mekan, batı duvarda bulunan ocak ve dolap nişleri.....	143
26- Vezirhan, güney mekan, güney duvar.....	144
27- Vezirhan, güney mekan, doğu duvar.....	144
28- Vezirhan, güney mekan, kuzey duvar.....	145
29- Vezirhan, güney mekanda bulunan devşirme malzemeler.....	145
30- Vezirhan, kuzey mekan, giriş kapısı.....	146
31- Vezirhan, kuzey mekan, doğu duvara bakış.....	146
32- Vezirhan, kuzey mekan, kuzey duvar.....	147
33- Vezirhan, kuzey mekan, batı duvara bakış.....	147
34- Vezirhan, kuzey mekan, güney duvar.....	148
35- Vezirhan, kuzey mekanda bulunan devşirme malzemeler.....	148
36- Vezirhan, duvar örgüsünden detay.....	149
37- Vezirhan, giriş kapısı, kemer örgüsü.....	149
38- Vezirhan, iç mekan duvar örgüsünden detay.....	150
39- Gölpazarı, Taş Han, genel görünüm.....	151
40- Taş Han, doğu cephe, genel görünüm.....	151
41- Taş Han, doğu cephe, pencere açıklığı.....	152
42- Taş Han, kuzey cephe, genel görünüm.....	153
43- Taş Han, batı cephe, genel görünüm.....	153
44- Taş Han, güney cephe, genel görünüm.....	154
45- Taş Han, giriş kapısı.....	155
46- Taş Han, kapı alınlığından detay.....	156
47- Taş Han, inşa kitabesi.....	156
48- Taş Han, güney cepheden detay.....	157
49- Taş Han, güney cephede bulunan devşirme malzeme.....	157
50- Taş Han, güney cephede bulunan devşirme malzeme.....	158
51- Taş Han, giriş bölümü kapısı.....	158
52- Taş Han, giriş bölümünün doğu duvarında bulunan ocak nişleri.....	159
53- Taş Han, giriş bölümünün batı duvarında bulunan ocak nişi.....	160
54- Taş Han, kuzey bölüme giriş açıklığı.....	161
55- Taş Han, kuzey bölüm genel görünüm.....	162
56- Taş Han, kuzey bölüm, paye ve destek kemerleri.....	163

57- Taş Han, kuzey bölüm, doğu duvarda bulunan pencere açıklığı.....	164
58- Taş Han, kuzey bölüm, kuzey duvarda bulunan kapılar.....	164
59- Taş Han, kuzey bölümde bulunan ahşap gergiler.....	165
60- Taş Han, tonoz örtüde görülen onarım izleri.....	165
61- Taş Han, kuzey cephe duvar örgüsü.....	166
62- Taş Han, tonoz ve kemer örgüsü.....	166
63- Taş Han, üstten görünüm.....	167
64- 16. yy'da Bozüyük ve Pazaryeri görünümü (Matrakçı Nasuh, 1555).....	168

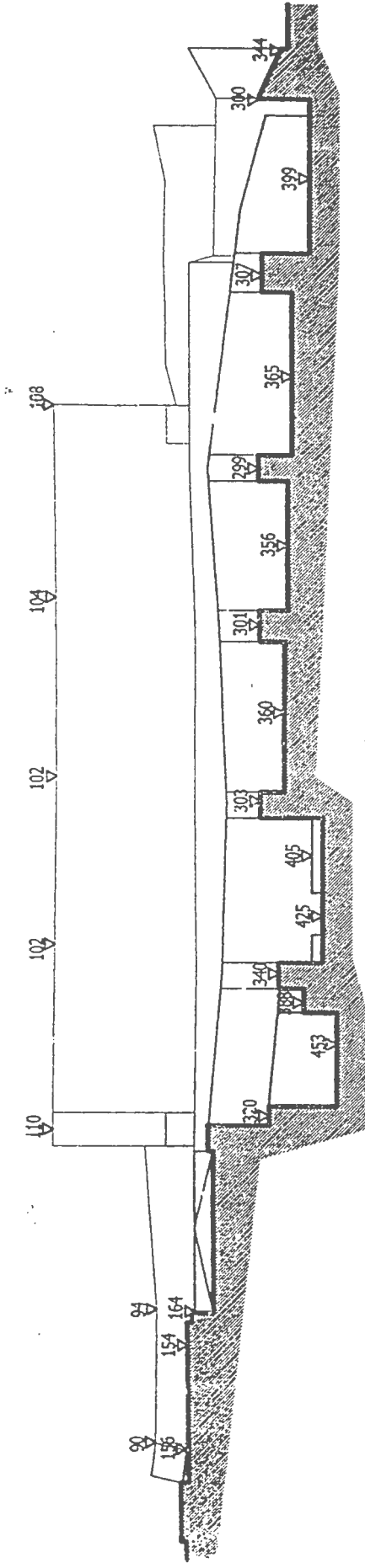

Harita 1- Bilecik İl Haritası
(Bilecik İl yıllığı 1989)

ÖLÇEK : 1/500.000

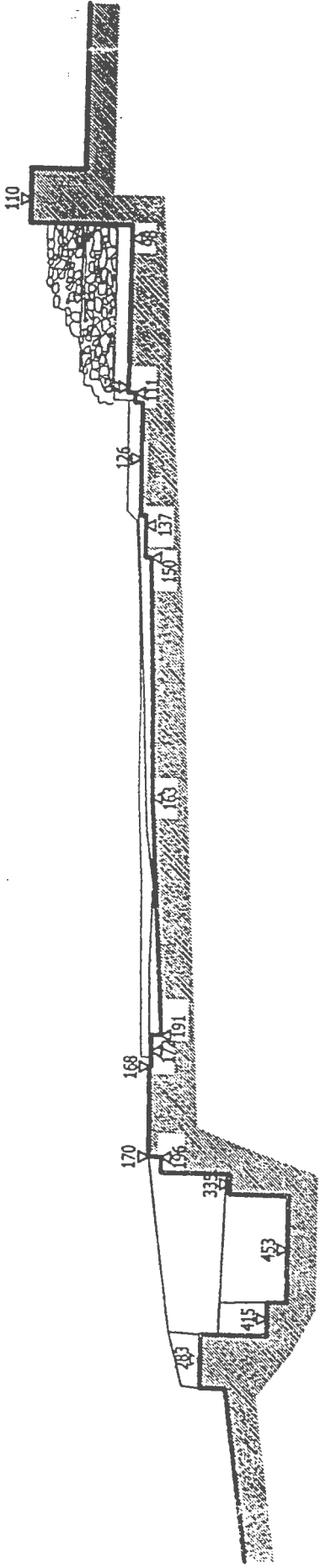

Harita 6- Osmanlı Dönemi Derbent Teşkilatı
 (Orhonlu, Cengiz. Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı,
 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1957)

A - A KESİTİ

Çizim:2 Büyük Kervansaray

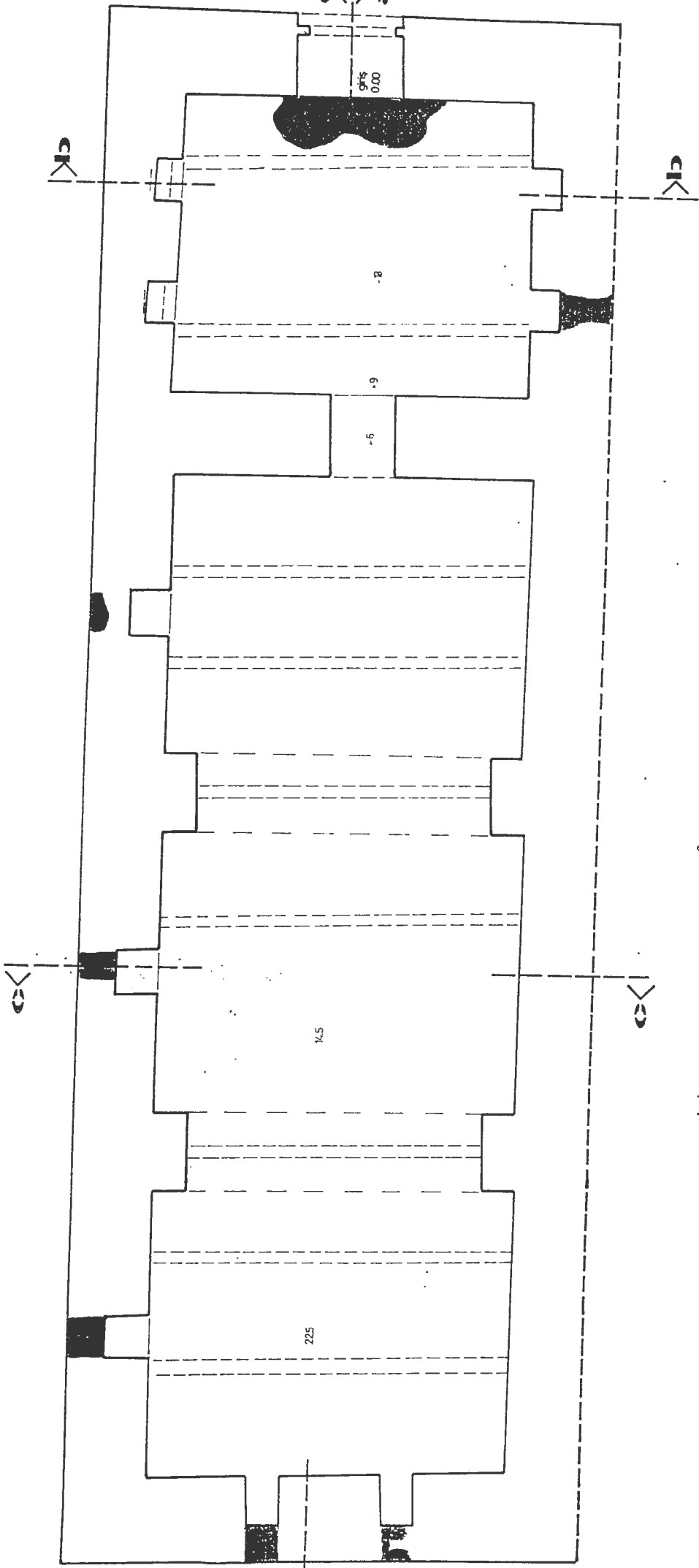

B - B KESİTİ

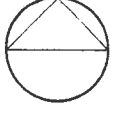
Çizim:3 Büyük Kervansaray

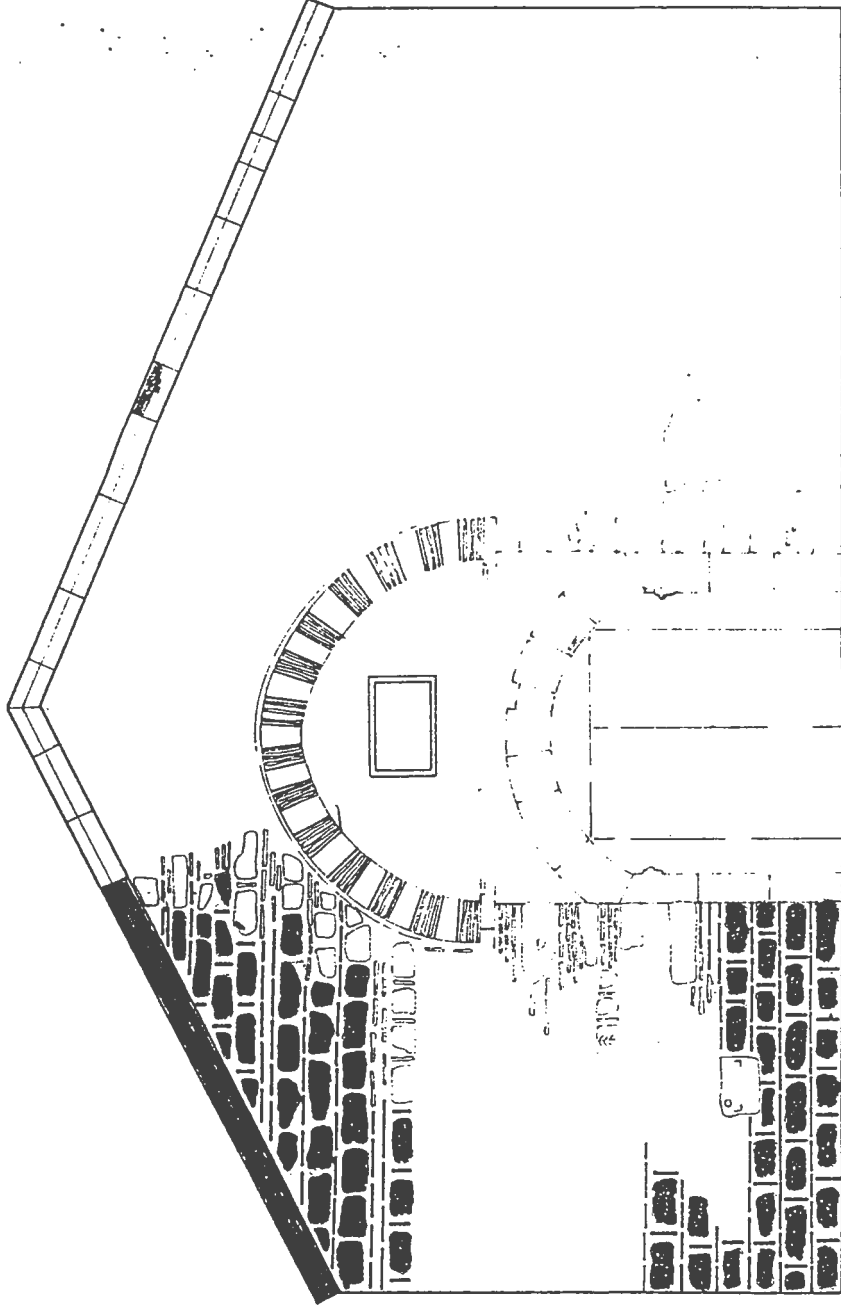
şöhrəzərrə fəşhən

plan

**ÇİZİM: Abdullah Deveci
Betül Yantmaz**

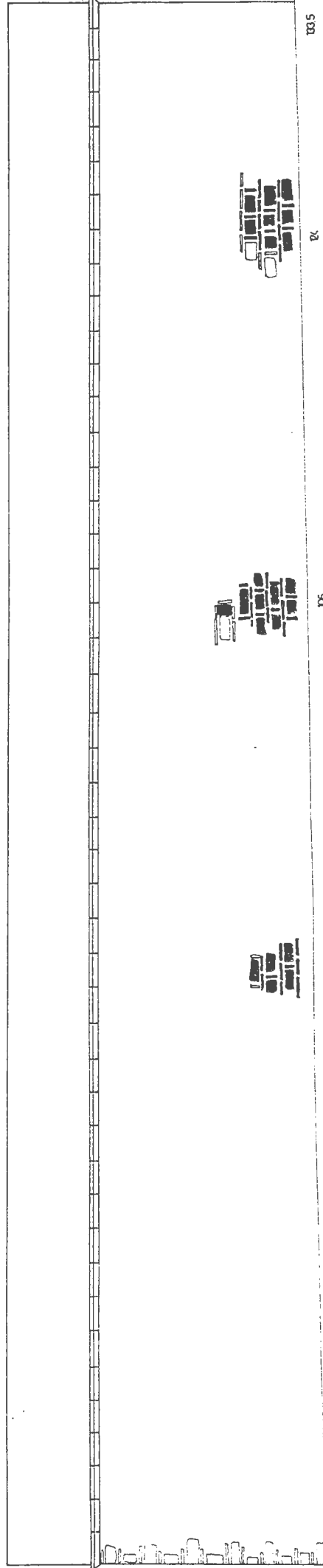

Çizim 7- Taş Han Güney Cephe

ÇİZİM: Abdullah Deveci
Betül Yanılmaz

gölpazarı taşhanı

23.5

86.5

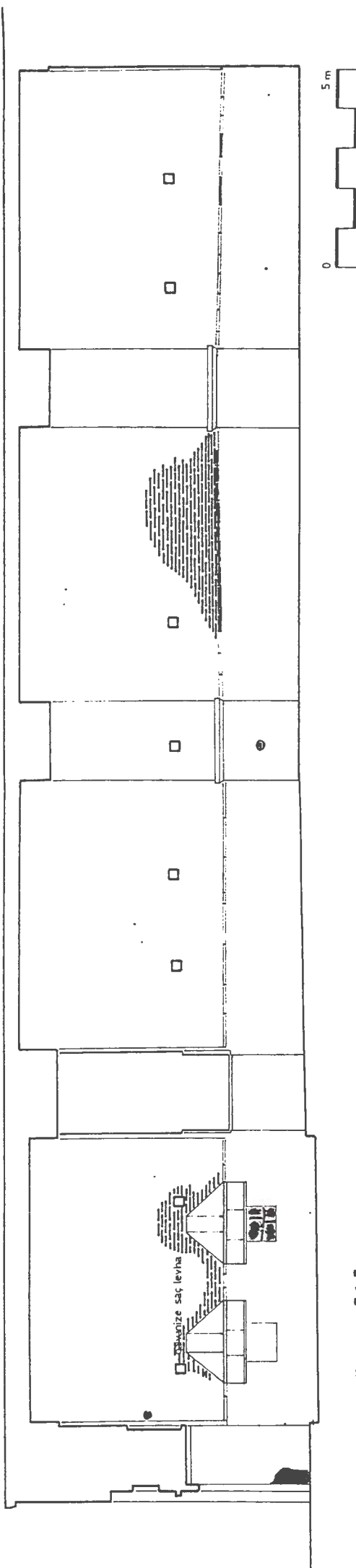
06

02

03.5

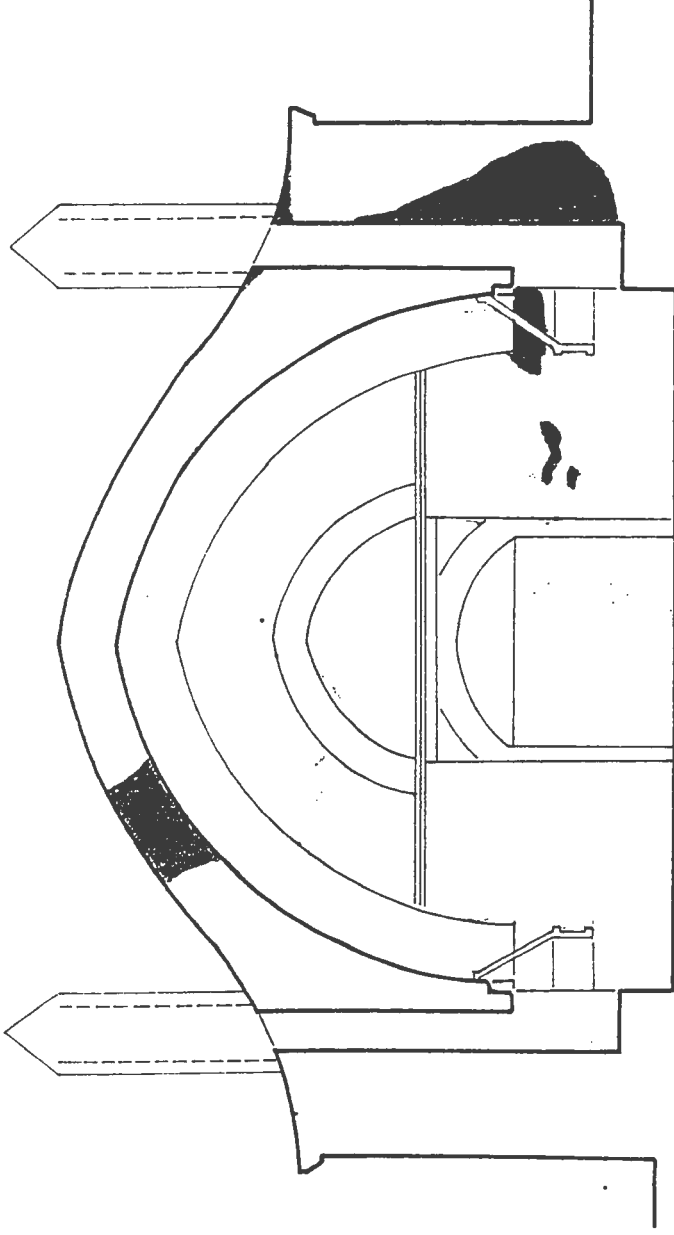
İbadi Cemevesi

0.00

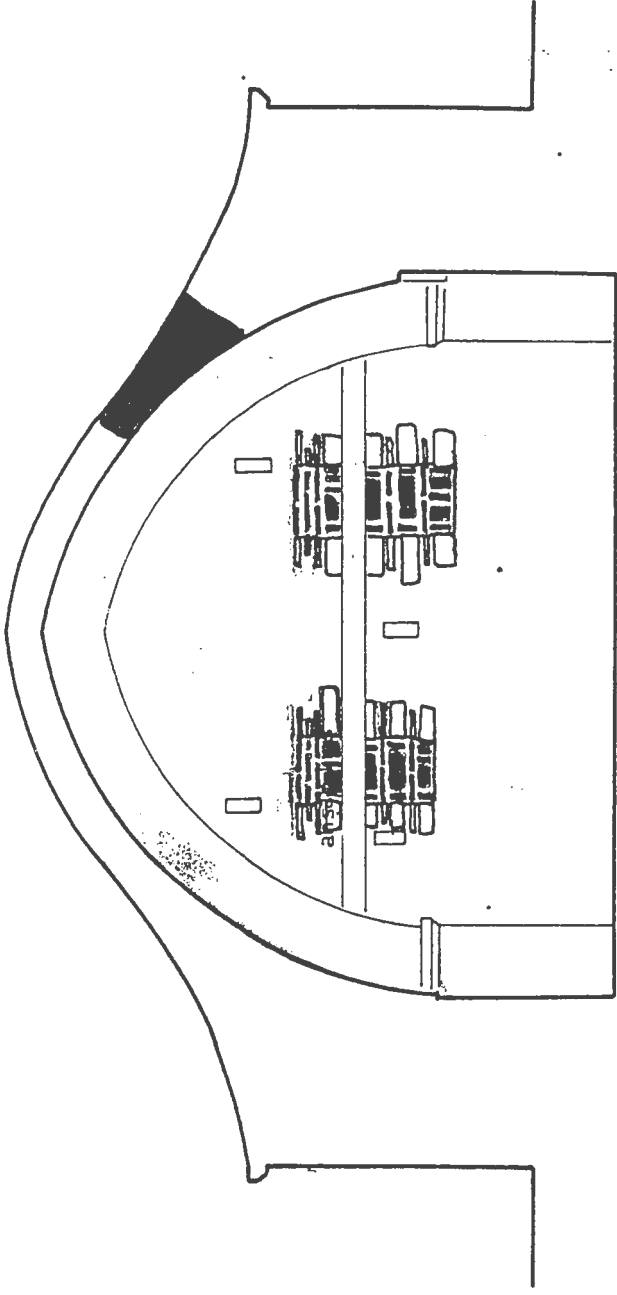
ana kesiti

ÇİZİM: Abdullah Deveci
Betül Yanılmaz

13-13 Kesiti

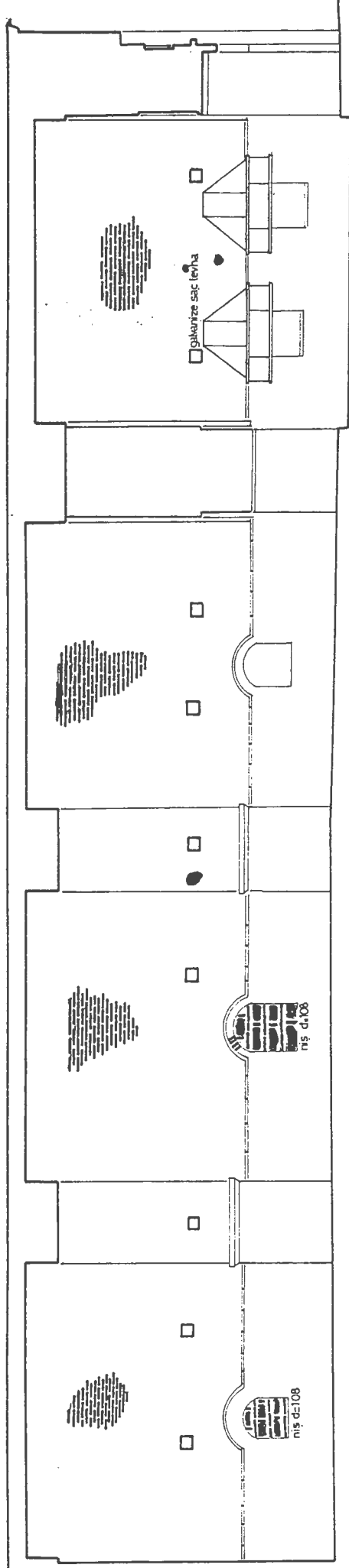
**ÇİZİM: Abdullah Deveci
Betül Yanılmaz**

Çizim Kesiti

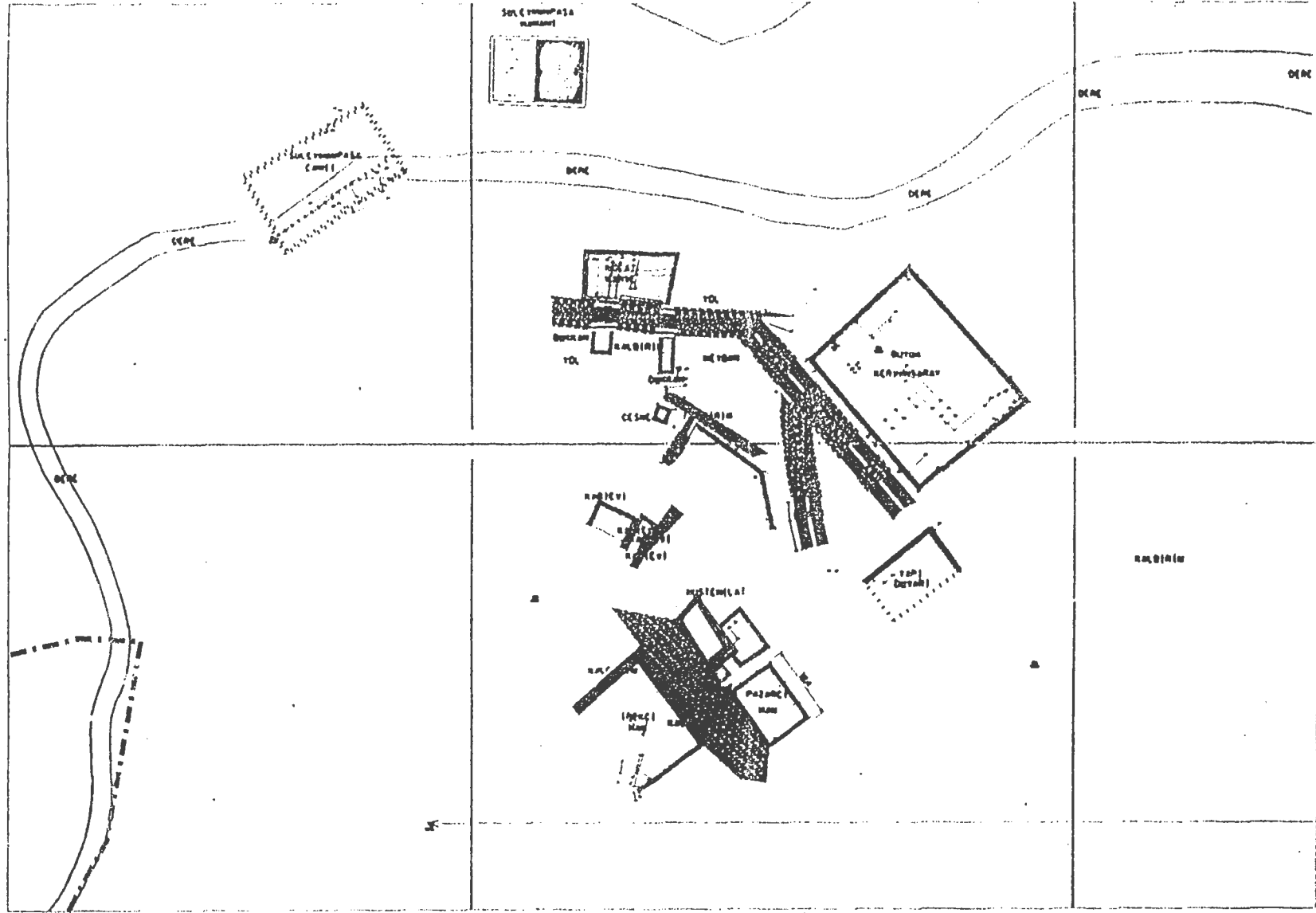
ÇİZİM: Abdullah Deveci
Betül Yanılmaz

gölpazarı taşhan

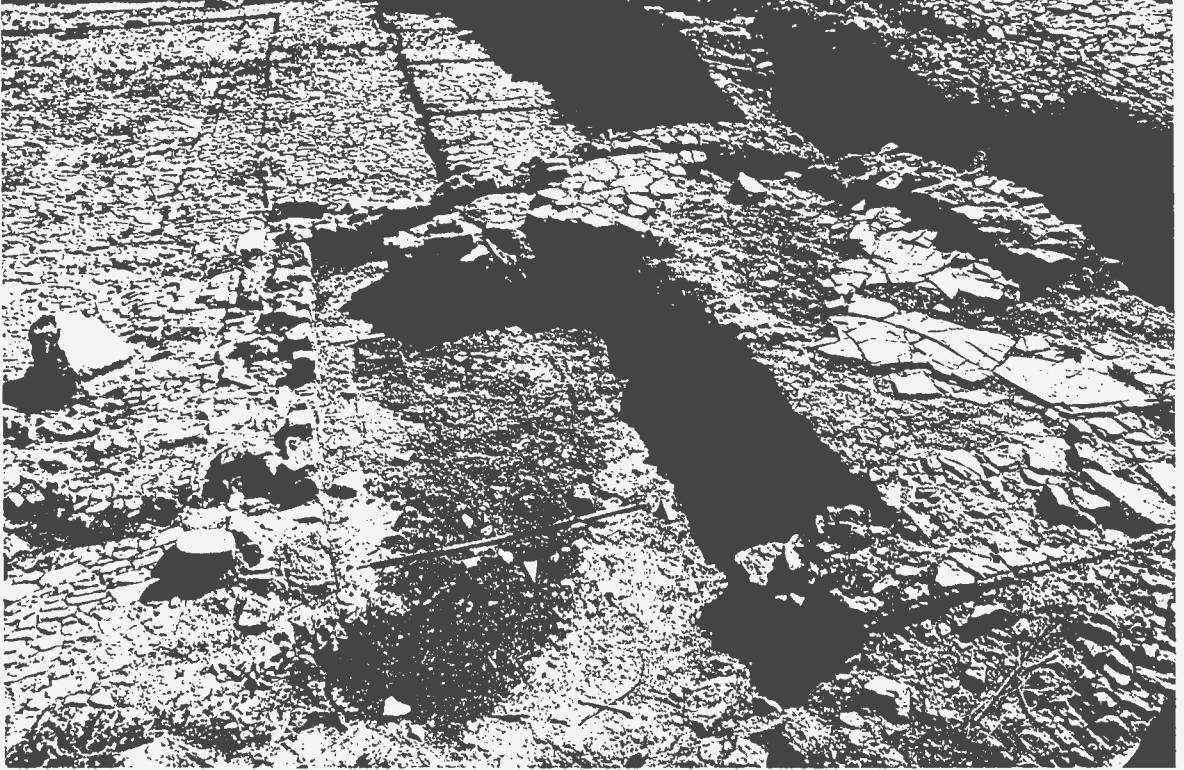
cl-cl kesiti

ÇİZİM: Abdullah Deveci
Betül Yanılmaz

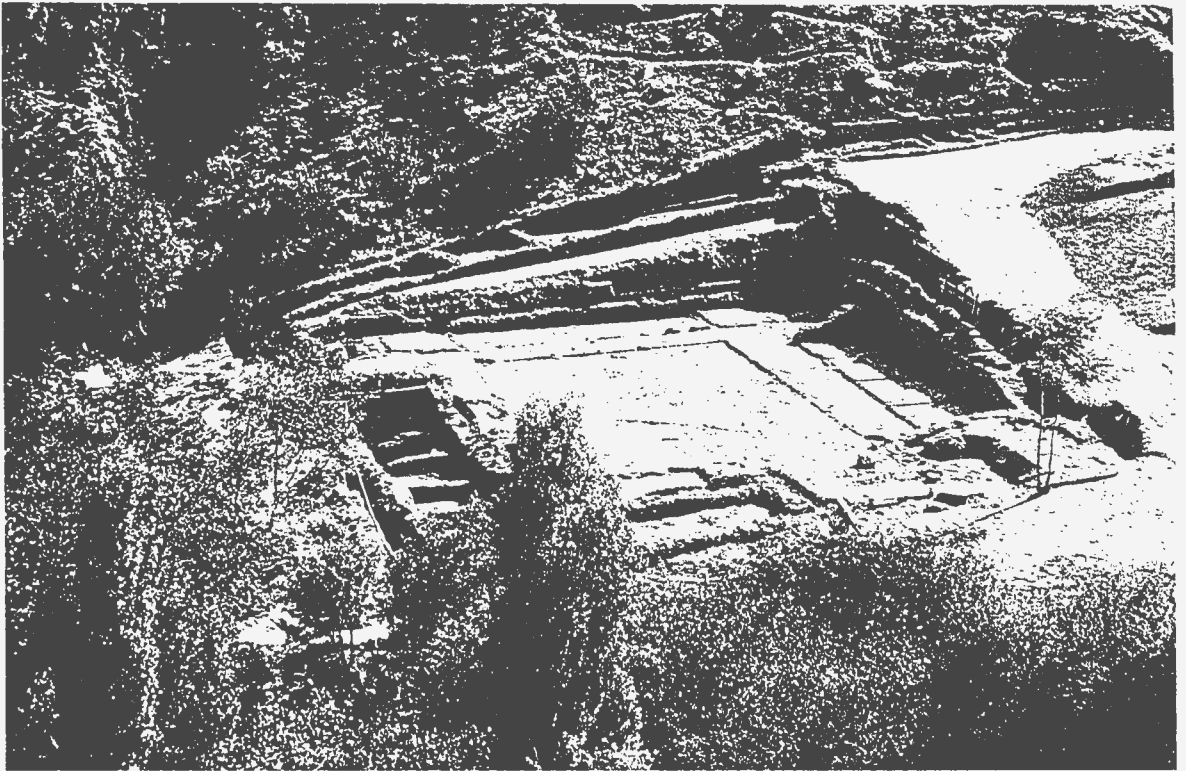

Çizim 13- Eski Pazar Mahallesi Çarşı Alanı Kazı Sonrası Vaziyet Planı

Çizen: Rıza YILMAZ (2002)

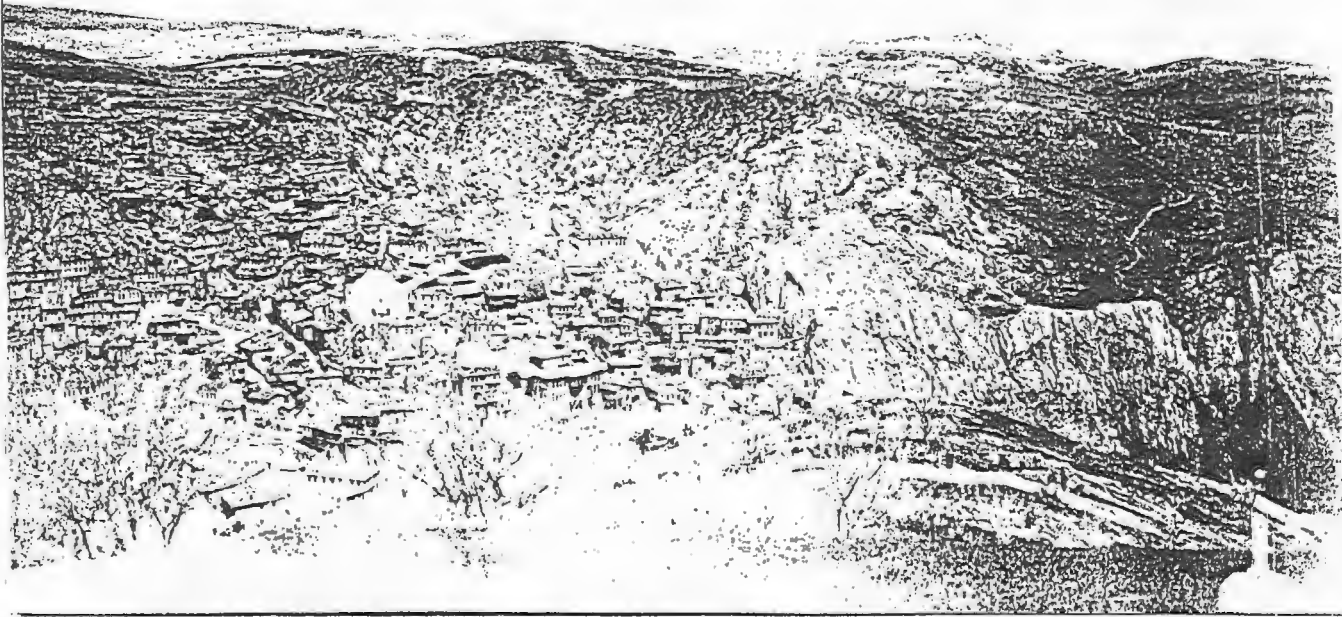
Resim:1 Büyük Kervansaray, zemin Döşemesi

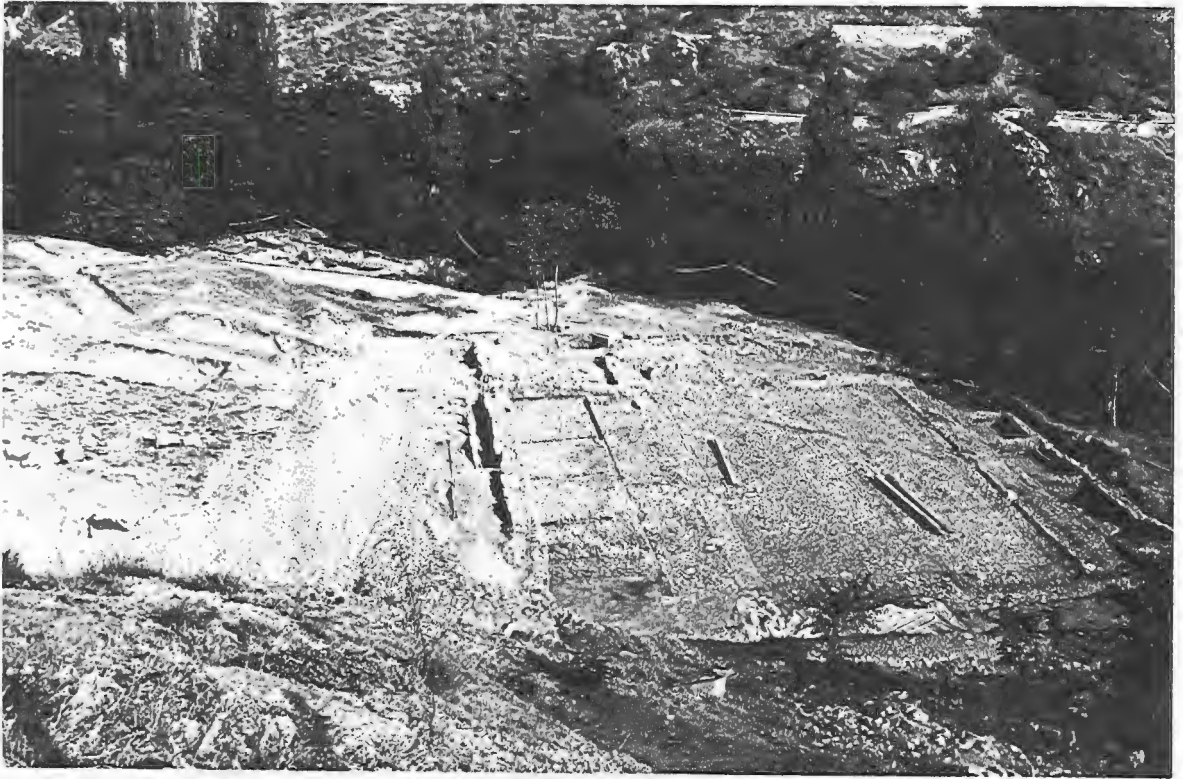
Resim:2 Büyük Kervansaray, genel görünüm

Resim:3 Büyük Kervansaray, onarım sonrası genel görünüm

Resim:4 Büyük Kervansaray, çarşı alanı genel görünüm

Resim:5 Büyük Kervansaray, avludan genel görünüm

Resim:6 Büyük Kervansaray, avlunun güneyinden genel görünüm

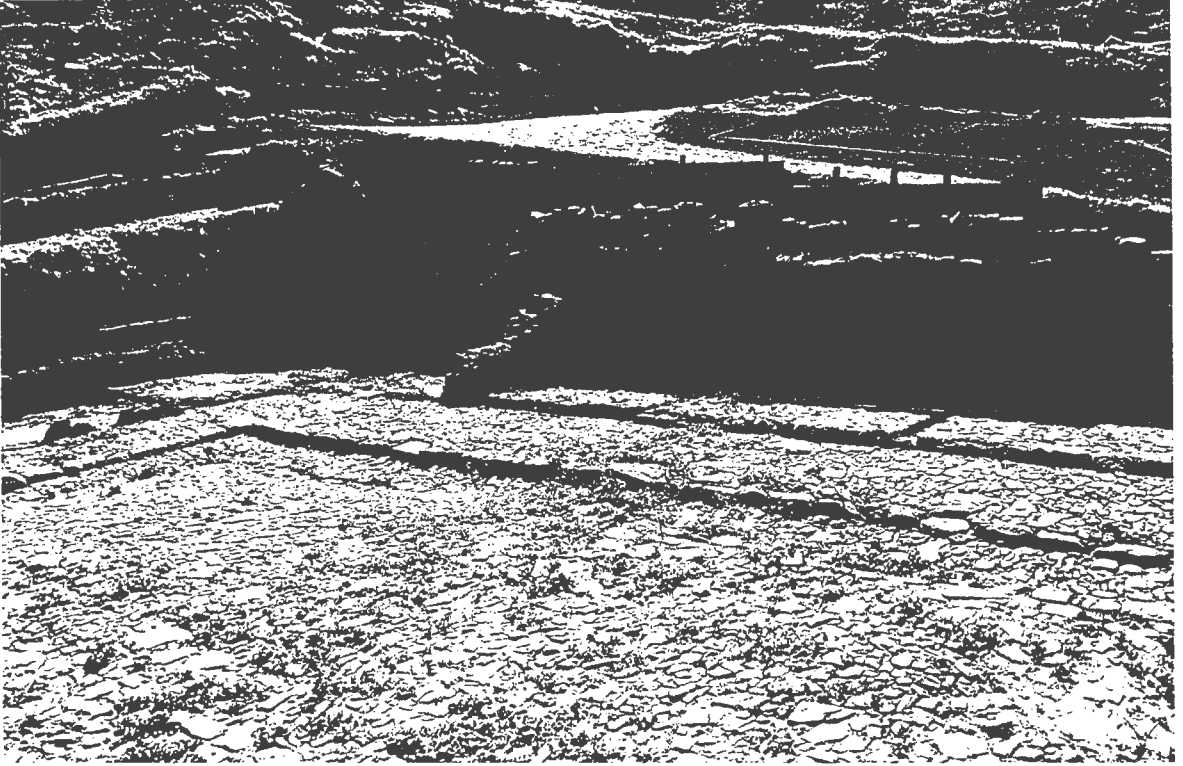
Resim:7 Büyük Kervansaray, avlunun kuzeyinden genel görünüm

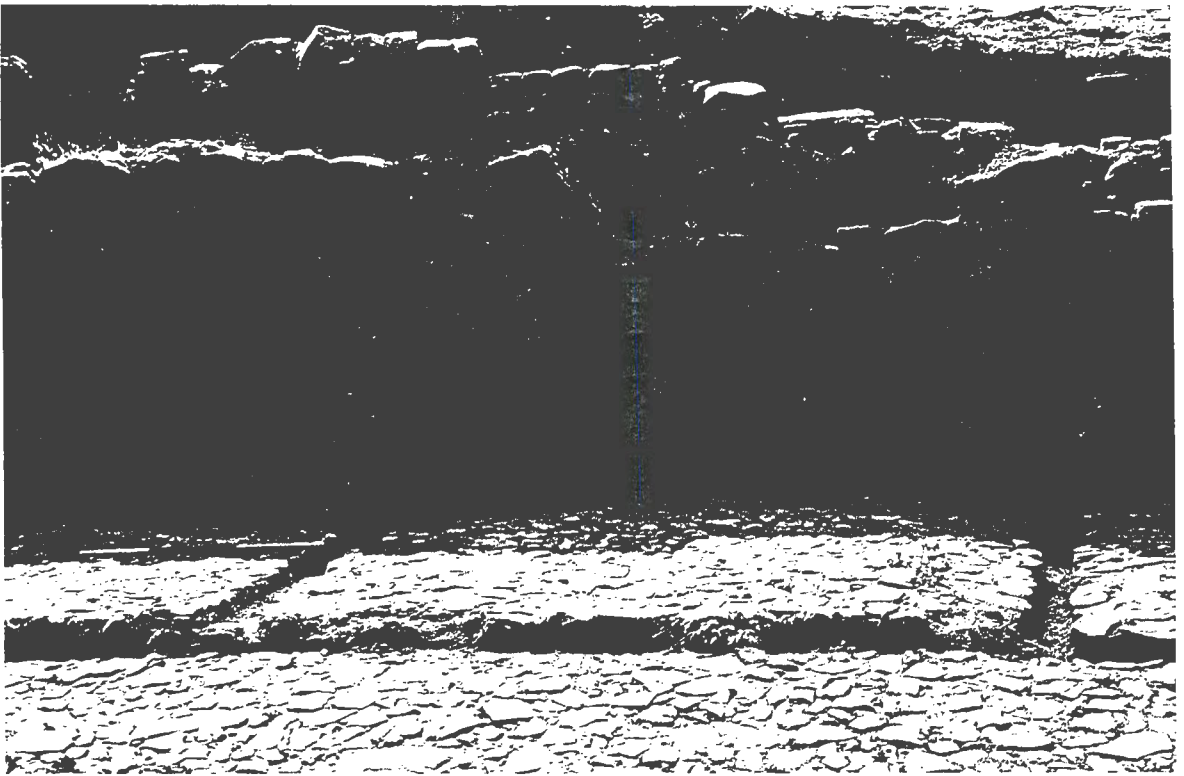
Resim:8 Büyük Kervansaray, avlunun kuzeyinde bulunan dikdörtgen mekan

Resim:9 Büyük Kervansaray, avlunun doğusundan genel görünüm

Resim:10 Büyük Kervansaray, avlunun güneydoğu köşesinden genel görünüm

Resim:11 Büyük Kervansaray, güney duvar

Resim:12 Vezirhan, genel görünüm

Resim:13 Vezirhan, giriş bölümüne bakış

Resim:14 Vezirhan, batı cephe genel görünüm

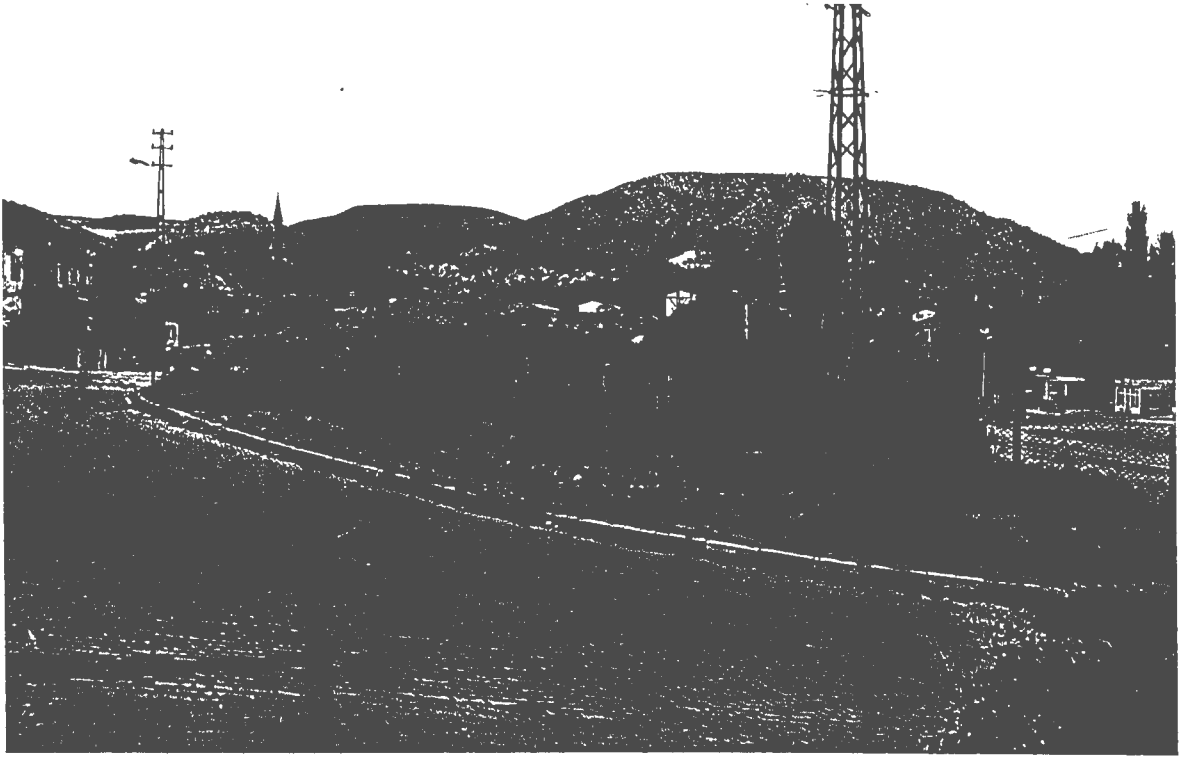
Resim:15 Vezirhan, batı cephe destek sistemi

Resim:16 Vezirhan, güney cephe genel görünüm

Resim:17 Vezirhan, doğu cephe genel görünüm

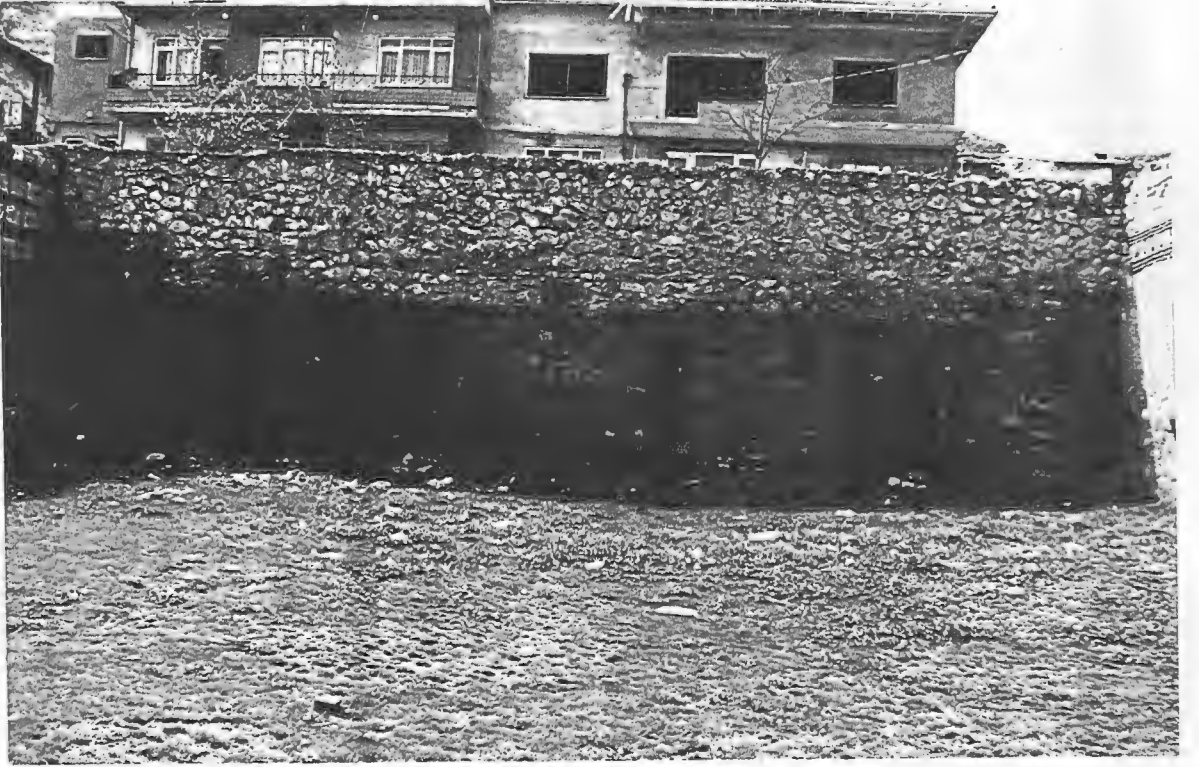
Resim:18 Vezirhan, kuzey cephe genel görünüm

Resim:19 Vezirhan, orta bölüm, güney duvar kapı açıklığı

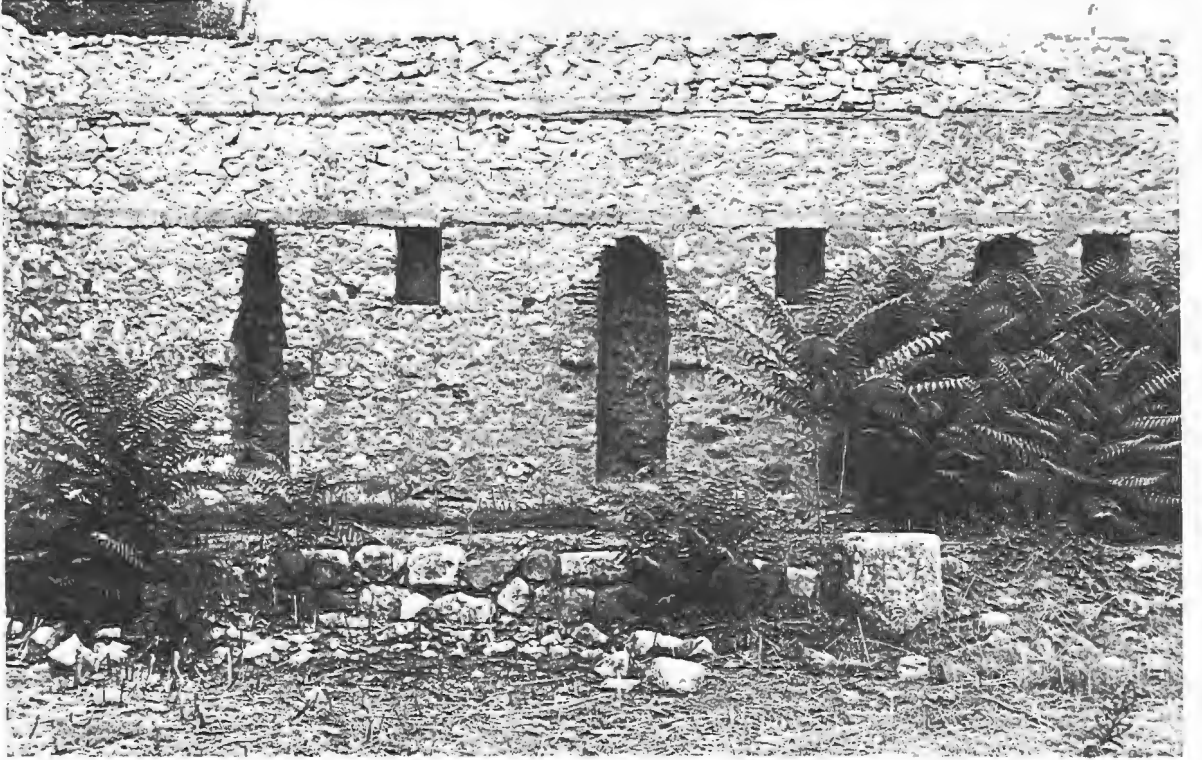
Resim:20 Vezirhan, orta bölüm, güney duvar

Resim:21 Vezirhan, orta bölüm, doğu duvar

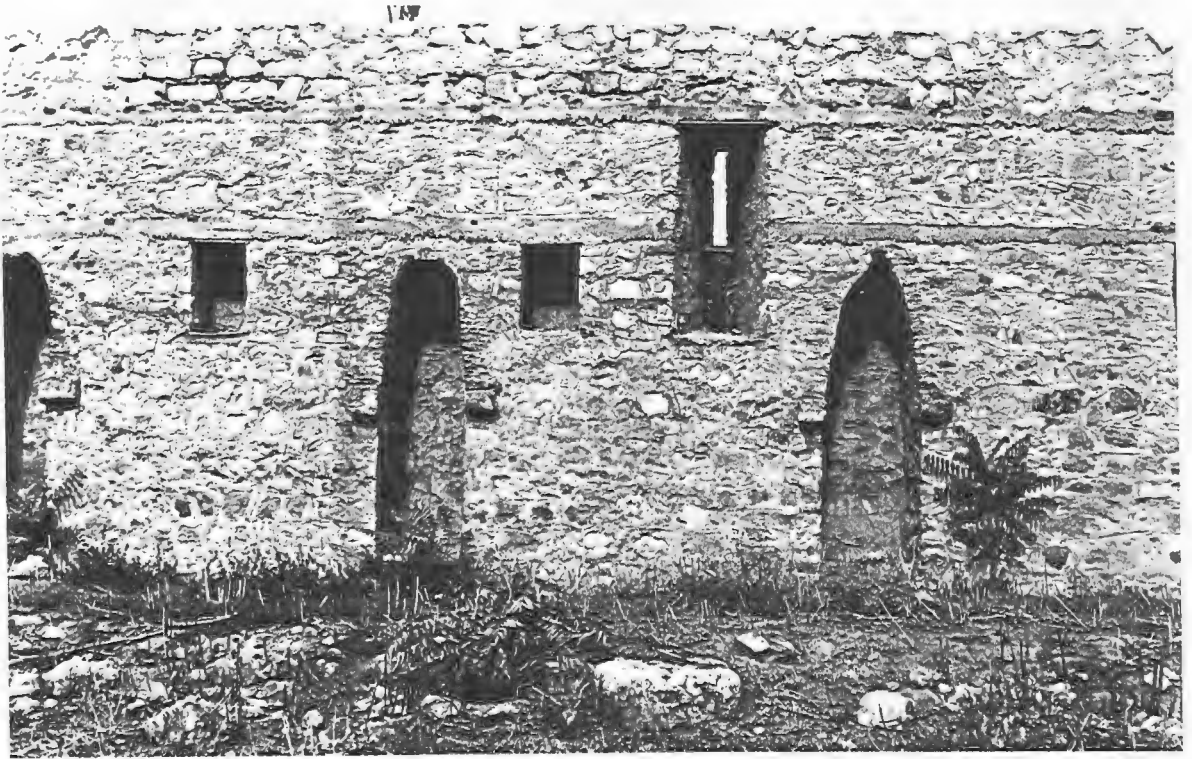
Resim:22 Vezirhan, orta bölüm, kuzey duvar

Resim:23 Vezirhan, güney mekan, seki kalıntısı

Resim:24 Vezirhan, güney mekan batı duvar

Resim:25 Vezirhan, güney mekan, batı duvarda bulunan ocak ve dolap nişleri

Resim:26 Vezirhan, güney mekan, güney duvar

Resim:27 Vezirhan, güney mekan doğu duvar

Resim:28 Vezirhan, güney mekan, kuzey duvar

Resim:29 Vezirhan, güney mekanda bulunan devşirme malzemeler

Resim:30 Vezirhan, kuzey mekan giriş kapısı

Resim:31 Vezirhan, kuzey mekan, doğu duvara bakış

Resim:32 Vezirhan, kuzey mekan, kuzey duvar

Resim:33 Vezirhan, kuzey mekan, batı duvara bakış

Resim:34 Vezirhan, kuzey mekan, güney duvar

Resim:35 Vezirhan, kuzey mekanda bulunan devşime malzemeler

Resim:36 Vezirhan, duvar örgüsünden detay

Resim:37 Vezirhan, giriş kapısı, kemer örgüsü

Resim:38 Vezirhan, iç mekan duvar örgüsünden detay

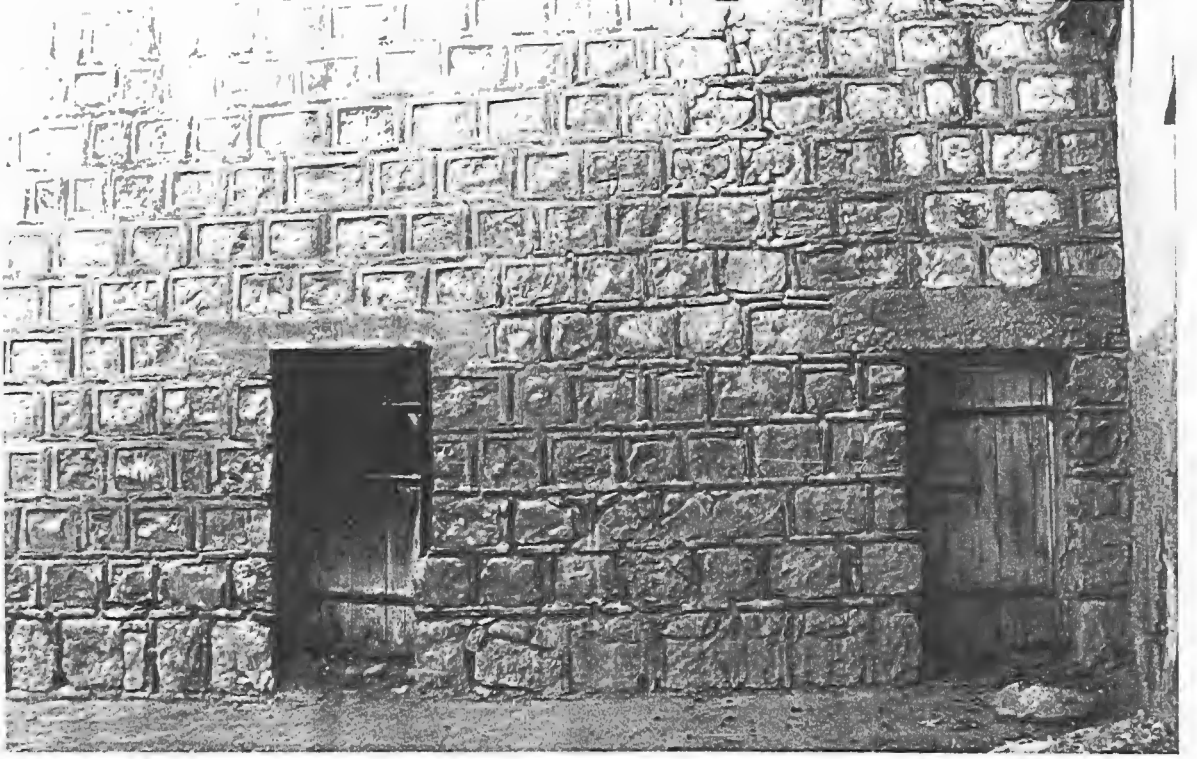
Resim:39 Gölpazarı, Taş Han, genel görünüm

Resim:40 Taş Han, doğu cephe genel görünüm

Resim:41 Taş Han, doğu cephe pencere açıklığı

Resim:42 Taş Han, kuzey cephe genel görünüm

Resim:43 Taş Han, batı cephe genel görünüm

Resim:44 Taş Han, güney cephe genel görünüm

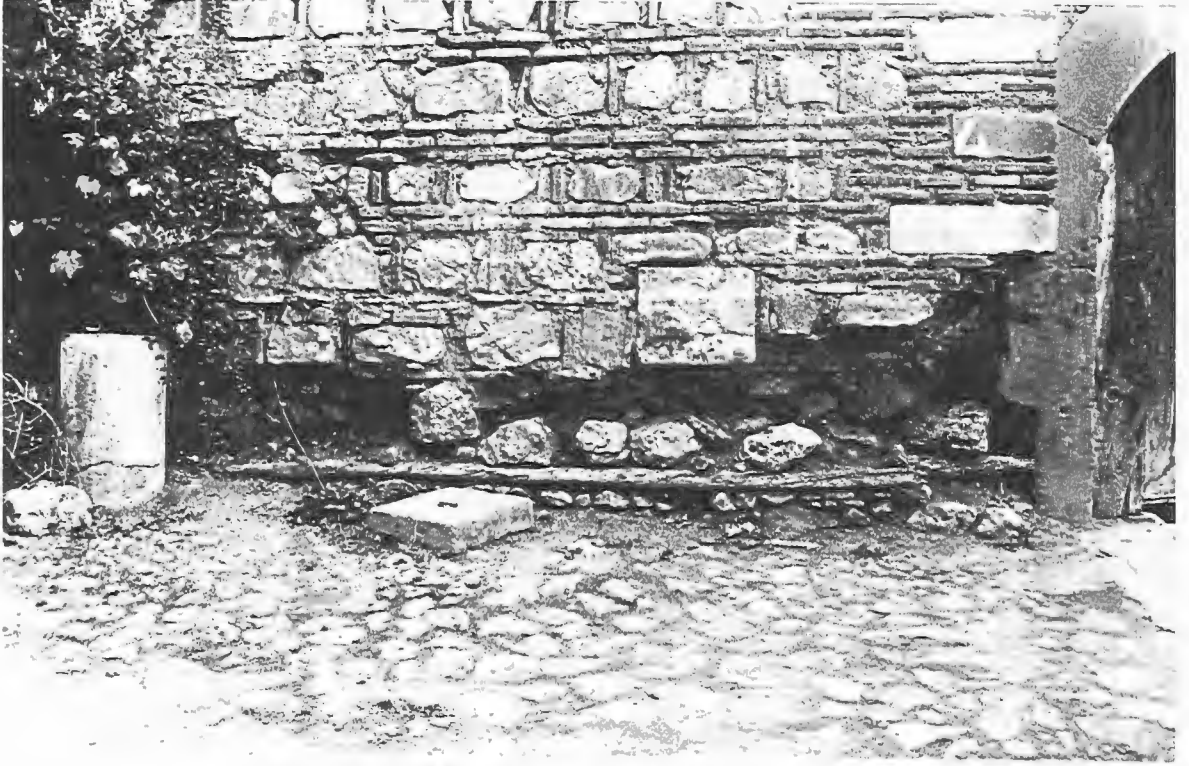
Resim:45 Taş Han, giriş kapısı

Resim:46 Taş Han, kapı ahnlığından detay

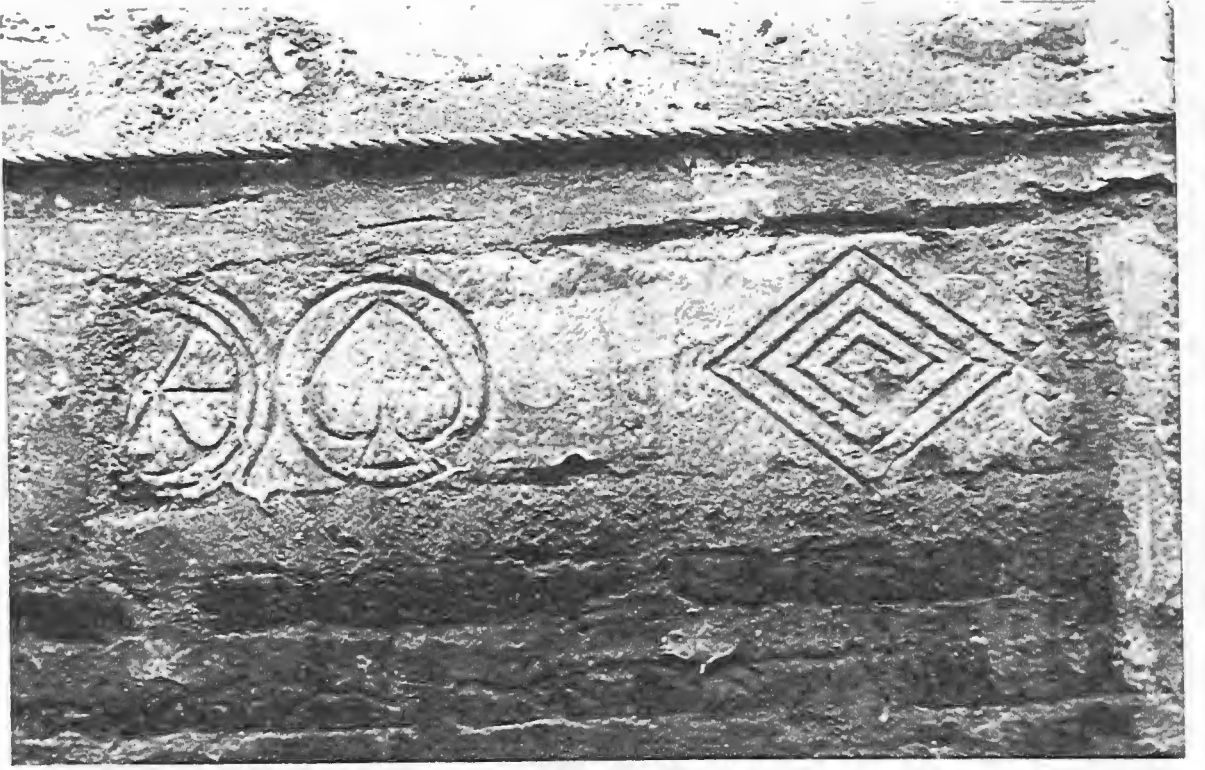
Resim:47 Taş Han, inşa kitabesi

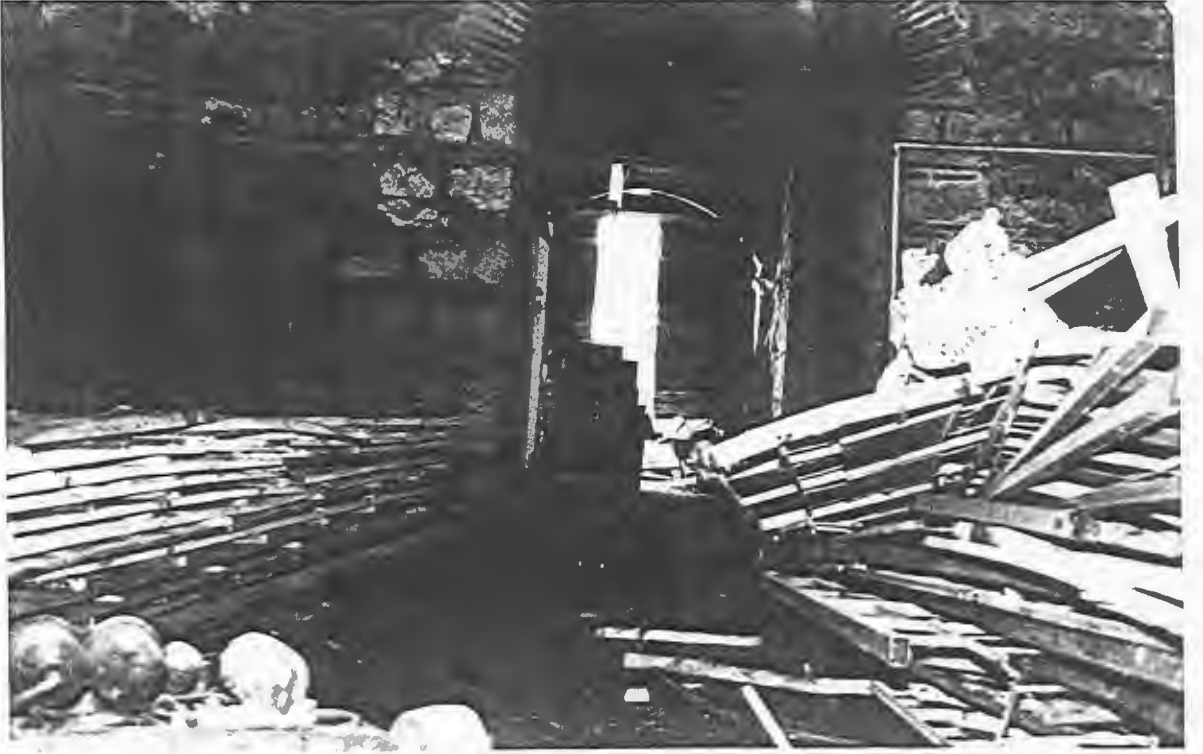
Resim:48 Taş Han, güney cepheden detay

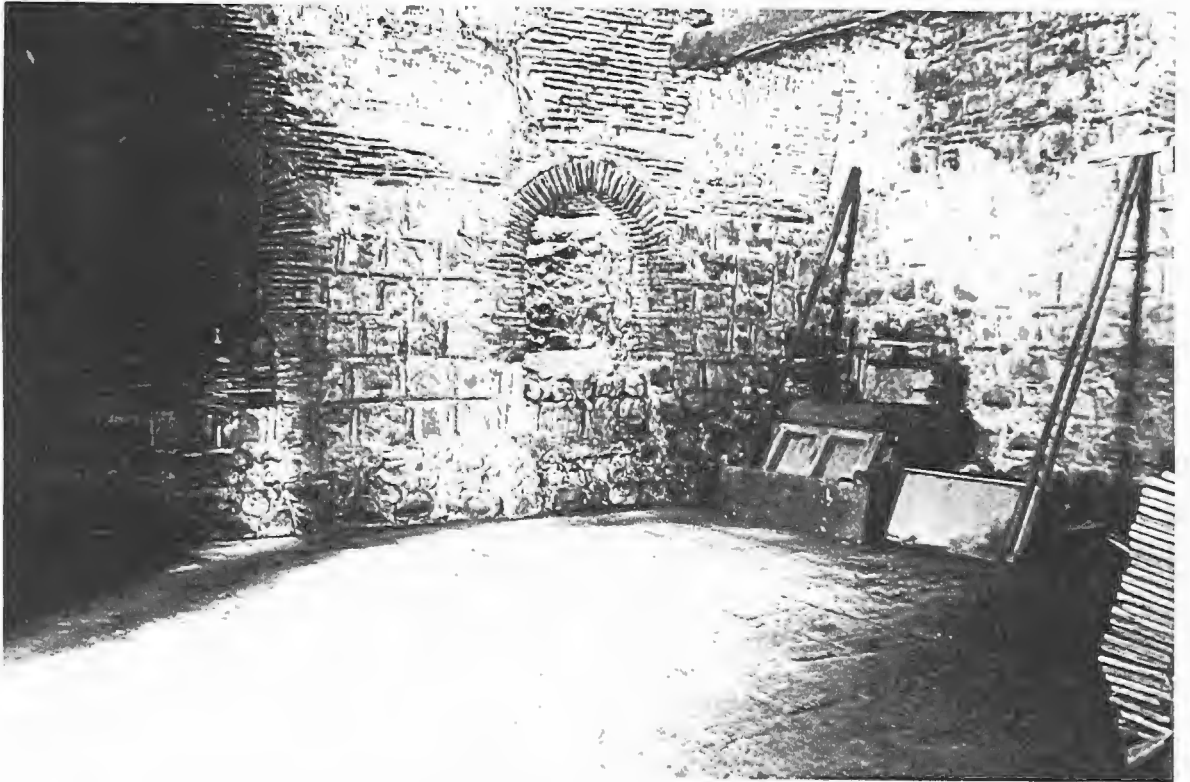
Resim:49 Taş Han, güneycepede bulunan devşirme malzeme

Resim:50 Taş Han, güneycepede bulunan devşirme malzeme

Resim:51 Taş Han, giriş bölümü kapısı

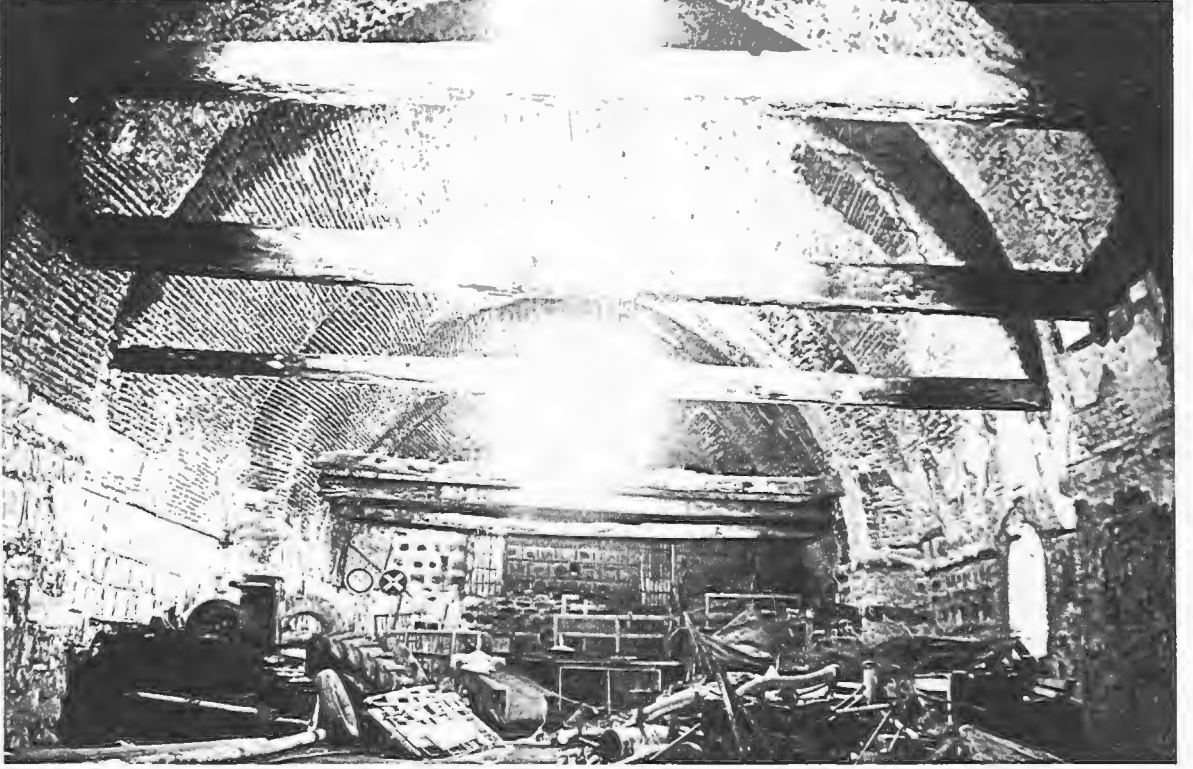
Resim:52 Taş Han, giriş bölümünün doğu duvarında bulunan ocak nişleri

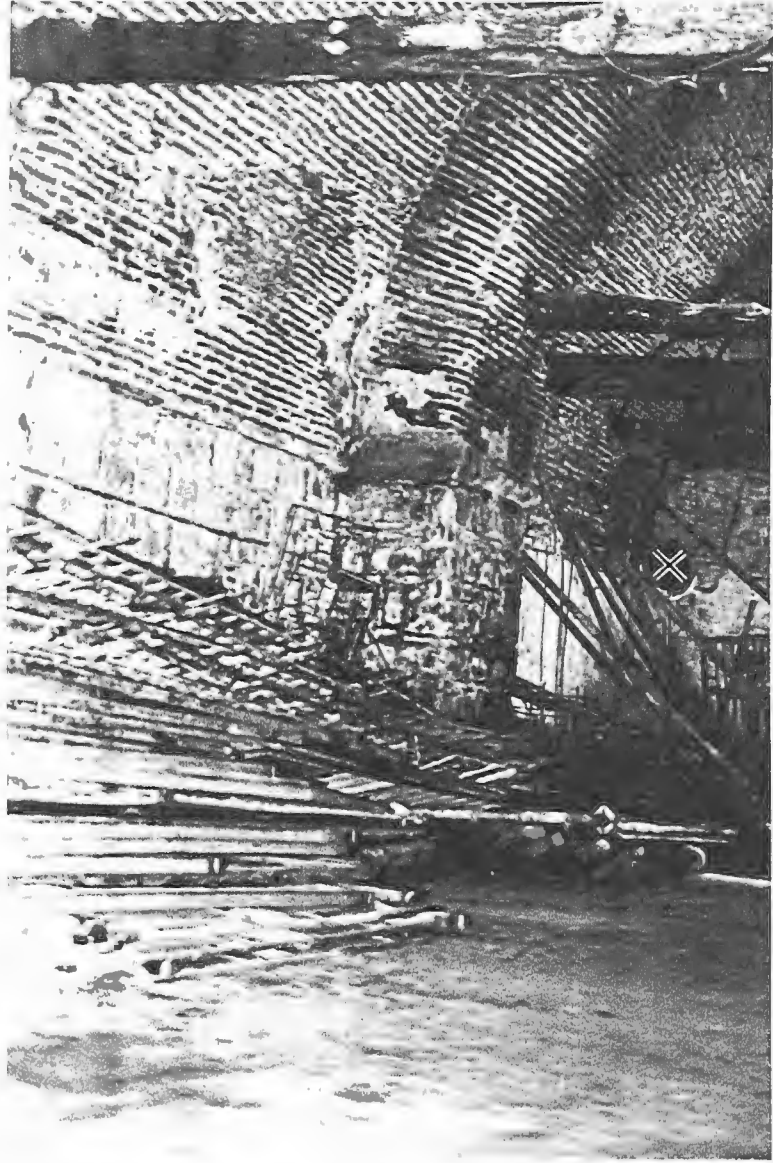
Resim:53 Taş Han, giriş bölümünün batı duvarında bulunan ocak nişi

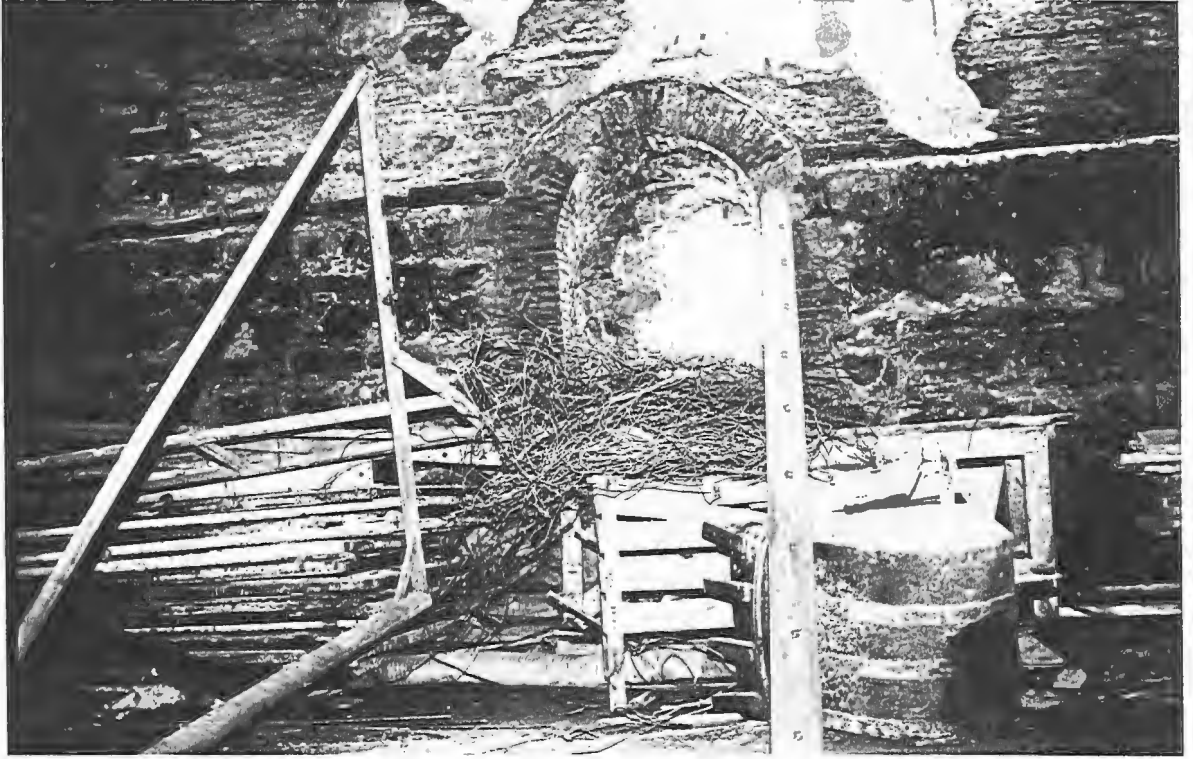
Resim:54 Taş Han, kuzey bölüme giriş açıklığı

Resim:55 Taş Han, kuzey bölüm genel görünüm

Resim:56 Taş Han, kuzey bölüm, paye ve destek kemerleri

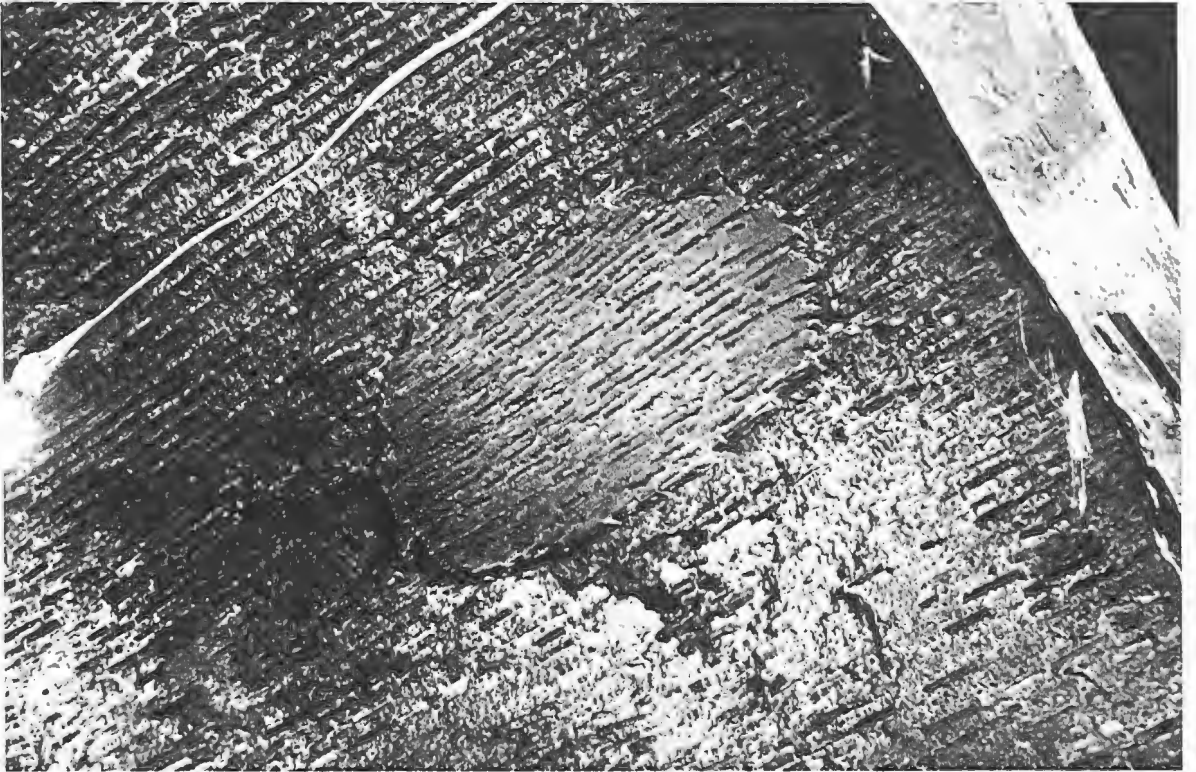
Resim:57 Taş Han, kuzey bölüm, doğu duvarda bulunan pencere açıklığı

Resim:58 Taş Han, kuzey bölüm, kuzey duvarda bulunan kapılar

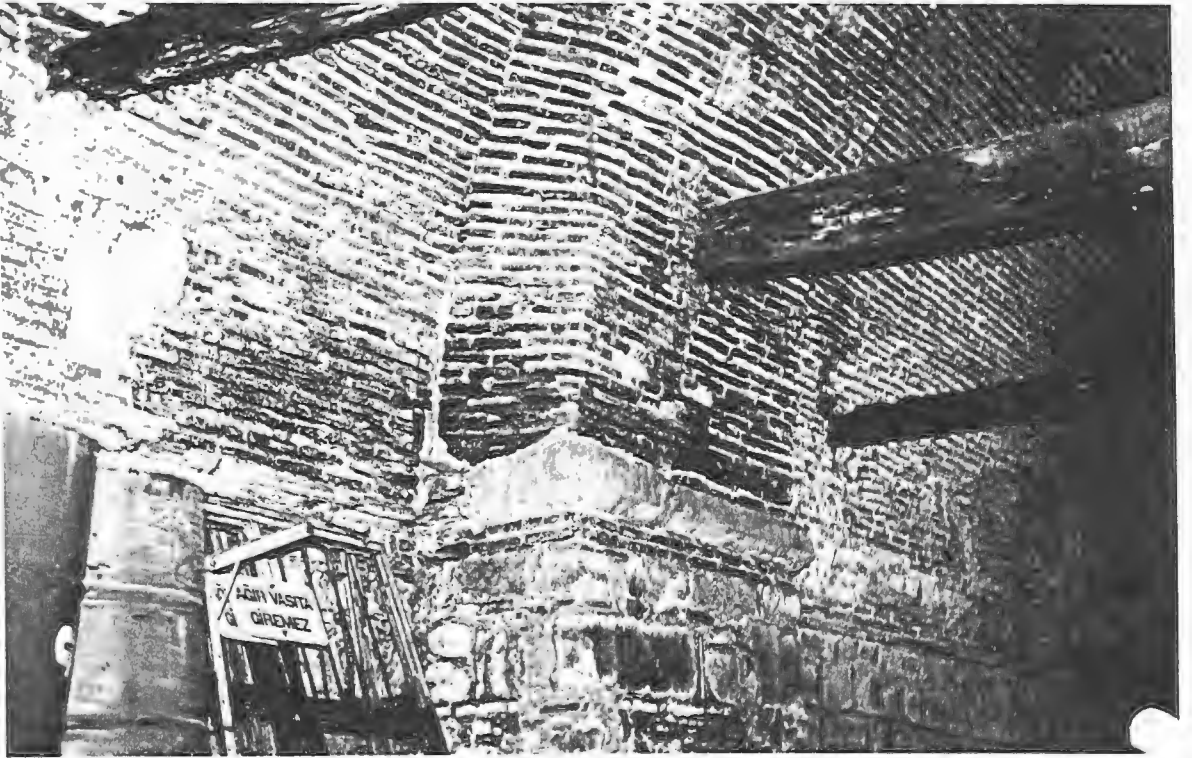
Resim:59 Taş Han, kuzey bölümde bulunan ahşap gergiler

Resim:60 Taş Han, tonoz örtüde görülen onarım izleri

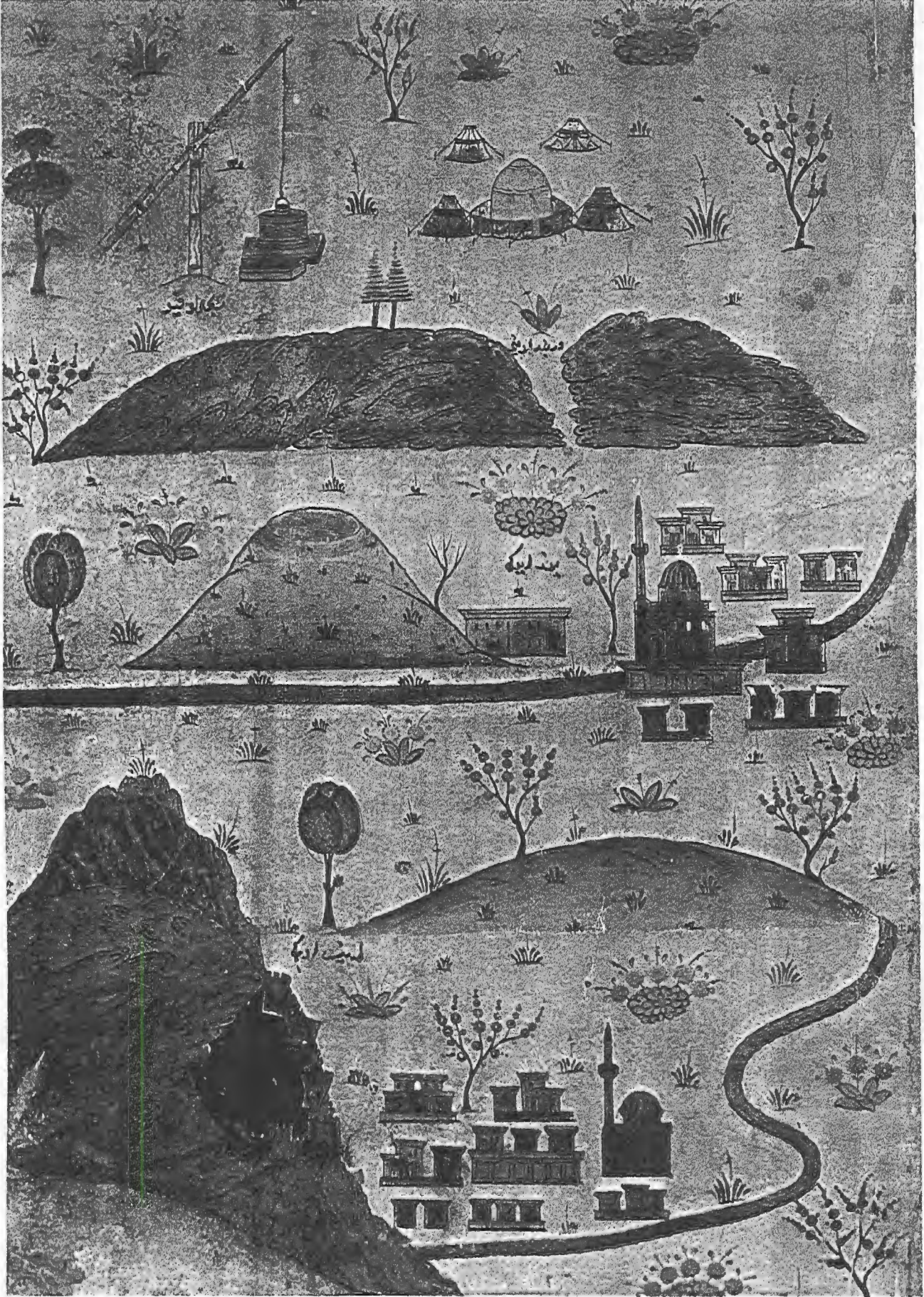
Resim:61 Taş Han, kuzey ephe duvar örgüsü

Resim:62 Taş Han, tonoz ve kemer örgüsü

Resim:63 Taş Han, üstten görünüm

16. yy'da Bozüyük ve Pazaryeri görünümü
(Matrakçı Nasuh, 1555)

KAYNAKÇA

↳ Akdağ, Mustafa.

Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi I-II, Cem Yayınevi, İstanbul 1995

Akazan, Feridun.

“Türk Han ve Kervansarayları”, **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, I**, İstanbul 1968

Akkok, Mustafa.

“İshaklı Kervansarayı”, **Türk Arkeoloji Dergisi**, C. XXI/2, Ankara 1974

↳ Altınsapan, Erol.

"Osmanlı Dönemi Bilecik Kenti 2002 Yılı Kazı Çalışmaları" VII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul, 7-9 Nisan 2003

—————

2002 Yılı Bilecik Osmanlı Dönemi Çarşı Alanı Kazısı, 25. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, Ankara, 26-31 Mayıs 2003

↳ Altınsapan, Erol ve Deveci Abdullah.

“Bilecik Orhangazi İmaretleri ve Osmanlı Dönemi Bilecik Kenti Sondaj ve Kazı Çalışmaları” VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildiriler, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2002

-
- "Bilecik'te Osmanlı Dönemi Yerleşimi ve Demografik Yapı", **Anadolu'da Tarikat Yapılarına Bakış (13. - 15. yy), Bilecik Orhan Gazi İmareti Kazı Sonuçları**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2003
- Altunan, Sema. "Osmanlı Devletinde Haberleşme Ağı; Menzilhaneler", **Osmanlı**, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002
- Arslan, H. Çetin. **Erken Osmanlı Döneminde Akıncı Beyleri ve Banilikleri**, Hacetepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995
- Aslanapa, Oktay. **Osmanlı Devri Mimarisi**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1986
-

 Türk Sanatı, Remzi Kitapevi, İstanbul 1993
- Atsız, Nihal. **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1992
- Ayverdi, E.Hakkı. **Osmanlı Mimarisinin İlk Devri**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1966

Baş, Ali.

Beylikler Dönemi Hanları, Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler. Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1989

"Konya - Hatunsaray - Seydişehir Kervanyolu Üzerine Düşünceler", **V. Milli Selçulu Kültür Ve Medeniyeti Seminer Bildirileri**, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırma Merkezi Yayınları, Konya 1995

"Beylikler Dönemi Hanları" **Türkler** C:8, Ankara-2002

Bayburtluoğlu, Zafer.

" Anadolu Selçuklu Devri Büyük Programlı Yapılarında Önyüz Düzeni", **Vakıflar Dergisi**, XI Ankara 1976

Cahen, Claudia.

Osmanlıdan Önce Anadolu **Türkler**, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1979

Cezar, Mustafa.

Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1977

Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi Milli Eğitim Basımevi İstanbul 1985

- Darkot, Besim. "Bilecik", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1949
- Demir, A. "Anadolu Selçuklu Hanları: Kızılören Hanı", **İlgi**, S.46, Ankara 1986
- Demirkent, Işın. "1101 Yıllı Haçlı Seferleri Ordularının Anadolu'da Takip Ettiği Yollar Hakkında", **Uluslararası Haçlı seferleri Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999
- Dernschwam, Hans. **İstanbul Ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, (Çev: Yaşar Önen) Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1992
- Doğru, Halime. **XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1995
- Durukan, Aynur. "Selçuklular Döneminde Ticaret Hayatı ve Antalya", **Antalya III. Selçuklu Semineri Bildirileri**, Antalya Valiliği Yayınları, İstanbul 1989
-
- "Niçin Kervansaray", **Vakıf ve Kültür**, 1/1 Ankara 1998
- Emecen, M. Feridun. "Bilecik", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.6, İstanbul 1992

- _____
- Erken, Sabih. **İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası**, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2001
- Ersoy, Bozkurt. **Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, C. II, Ankara 1977
- Ersoy, Bozkurt. “Osmanlı Öncesi Anadolu Kervan Yolları ve Üzerindeki Kervansaraylar”, **Kültür ve Sanat**, S. 25, İş Bankası Yayınları, Ankar 1995
- X _____
- “Diyarbakır Deliler Hanı”, **Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi**, S. 28, Ankara 1995
- _____
- “Anadolu Selçuklu Kervansarayları”, **Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi**, S. 31, Ankara 1996
- X Gökbilgin, M. Tayip. “Köprülüler”, **İslam Ansiklopedisi**, C.6, Maarif Basımevi, İstanbul 1955
- _____
- “Mihal - Oğulları”, **İslam Ansiklopedisi**, C.8, Maarif Basımevi, İstanbul 1960

Gültekin, R. Eser.

Ulukışla ve Öküz Mehmet Paşa Menzil Külliyesi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001

Güran, Ceyhan.

Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1978

Gürsoy, Ceyhan.

“Türkiye’nin Tarihi Yolları” **Türk Coğrafya Dergisi 50. Yıl Özel Sayısı**, S. 26, Ankara 1974

Güreşsever, (Cantay) Gönül.

Anadolu’da Osmanlı Devri Kervansaraylarının Gelişmesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk ve İslam Sanatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1974

“Türk Mimarisinde Kervansaraylar”, **Türkler**, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

"Osmanlı Dönemi Kervansarayları - Hanları", **Osmanlı**, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

Halaçoğlu, Yusuf.

“Osmanlı İmparatorluğunda Menzil Teşkilatı ve Yol Sistemi” **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 1982

-
- XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988
- Hasol, Doğan. **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, Yem Yayınları, Ankara 1993
- İbn-i Bibi. **Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi** (Çev: M.N. Gençosman) Ankara 1941
- İlter, İsmet. **Tarihi Türk Hanları**, Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1969
- Karl, Müller. **Die Karawaneai in Vorderen Orient**, Berlin 1920
- K. Erdmann. **Dos Anatolisch Kervansaray Das 13. Jahrhunderts**, Berlin 1961
- Köprülü, Fuat. "Ribat", **Vakıflar Dergisi**, C. II, Ankara 1942
- Kuban, Doğan. **Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları**, İstanbul 1965
- Kunduracı, Osman. "Kubadabad - Alanya arasındaki Selçuklu Kervan Yolu Üzerine Yeni Araştırmalar - I", **I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler**, C.2, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırma Merkezi Yayınları, Konya 2001

Kuniholm, Peter Ian.

Dendrocronologically Dated Ottoman Monuments, New York 2000

Miroğlu, İsmet.

“Osmanlı Yol Sistemine Dair” **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 15, İstanbul 1995

Müderisoğlu, Fatih.

“Osmanlı İmparatorluğu’nda Ulaşım ve Yol Şebekesi”, **Ortaçağ’da Anadolu Prof. Dr. Aynur Durukan’a Armağan**, Ankara 2002

Orhonlu, Cengiz.

Osmanlı İmparatorluğuunda Derbent Teşkilatı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Yayınları, İstanbul 1967

Özergin, M. Kemal.

Anadolu Selçukluları Zamanında Anadolu Yolları, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakóltesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1959

“Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları” **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Tarih Dergisi**, S. 19, İstanbul 1967

Özkaya, Y.

“XVIII. Yüzyılda Menzilhane Sorunu”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakóltesi Dergisi**, 28, ¼, Ankara 1977

- Öztürk, Said. **Tanzimat Döneminden Bir Anadolu Şehri Bilecik**, Kitapevi Yayınları, İstanbul 1996
- Parman, Ebru. **Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002
- Polat, M. Sadi. "Selçuklu Türkiyesinde Ticaret", **Türkler**, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002
- Ramsey, W.M. **Küçük Asya'nın Tarihi Coğrafyası**, (Çev. Mihri Pektaş), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960
- Selen, H. Sadi. **Ticaret Tarihi**, İnkılap Yayınları, İstanbul 1960
- Sevin, Veli. **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001
- Sevinç, Necdet. "Anadolu Türk Devletlerinde Ticari - İktisadi Faaliyetler ve Osmanlı Sanayii", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, C.2, S.9, Ankara 1980
- Sözen, Metin ve Tanyeli, Uğur. **Sanat Kavramlar ve Terimleri Sözlüğü**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1996

- Suner, H.Can. **Bozüyük Kasım Paşa Camii ve Külliyesi**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1964
- Suraiya, Faroqhi. **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1993
- Strabon. **Antik Anadolu Coğrafyası**, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000
- Şapolyo, Enver Behnar. **“Türk Kervansarayları” Önasya Mecmuası**, C.2, Ankara 1967
- Şentürk, M.Hüdaî. **“Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilatı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış”**, **Türkler**, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002
- Texier, Charles. **"Küçük Asya" Bithnia**, (Yay. Haz. Raif, Kaplanoğlu) Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul 1977
- Turan, Osman. **“Selçuklu Kervansarayları” Belleten X/39**, Ankara 1946
-
- “Celaledin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”**, **Belleten**, X-39, Ankara 1948

Selçuklular ve İslamiyet, Dergah
Yayınları, İstanbul 1977

Uzunçarşılı, İ.Hakkı.

Osmanlı Tarihi, C.1, Türk Tarih
Kurumu Yayınları, Ankara 1995

Osmanlı Tarihi, C.3, Türk Tarih
Kurumu Yayınları, Ankara 1995

Ünal, Hüseyin Rahmi.

“Osmanlı Öncesi Devirden Yayımlanmış
Birkaç Han Üzerine Bir İnceleme“
**Ankara Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Araştırma Dergisi A.
Gabriel Özel Sayısı**, Ankara 1978

Yalçın, Aydın.

Türkiye İktisat Tarihi, Ankara 1979

Yalçın, Osman.

Bilecik ve Marmara Bölgesi, Özyürek
Yayınevi, İstanbul 1984

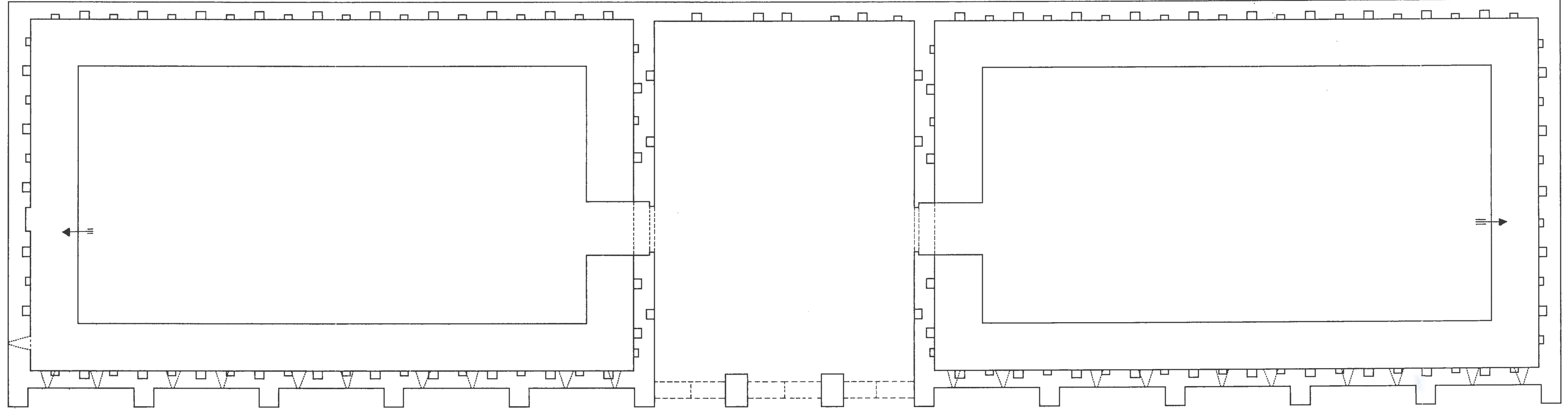
Yavuz, A.Tükel.

"Alara Han'ın Tanıtılması ve
Değerlendirilmesi", **Bellekten**, C.33,
S.132, Ankara 1969

"Anadolu'da Eş Odaklı Selçuklu
Hanları" **O.T.Ü. Mimarlık Fakültesi
Dergisi**, S.2, Ankara 1976

"Mirçinge Han ve Anadolu Selçuklu
Dönemi Eşodaklı Kervansarayları
Arasındaki Yeri", **O.D.T.Ü. Mimarlık
Fakültesi Dergisi**, C.11, S.1-2, Ankara
1991

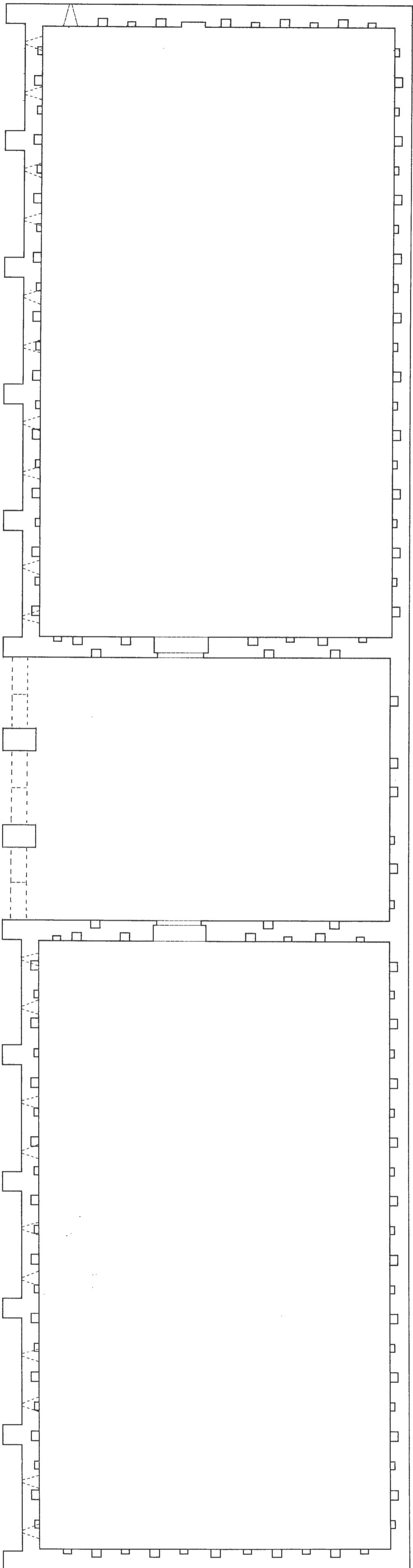
- _____
- “Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Mekan- İşlev İlişkisi İçinde Savunma ve Barınma”**IX. Vakıf Haftası Kitabı**, Ankara 1992
- _____
- “Anadolu Selçuklu Kervansarayları ve Vakıflar”, **XI. Vakıf Haftası Kitabı**, Ankara 1994
- _____
- “Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Tipolojisi” **IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya 1995
- _____
- “Anadolu Selçuklu Dönemi Hanları ve Posta-Menzil-Derbent Teşkilatları” **Doğan Kuban’a Armağan**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996
- Yerasimos, Stephane, **Les Voyageurs Dans L'empire Ottoman (XIV. - XVI. Siecles)**, Impermerie De Ls Societe Turque D'Histoire, Ankara 1991
- Heyd, W. **Yakın- Doğu Ticaret Tarihi** (Çev: E. Z. KARAL) Türk Tarih Kurumu Basım Evi Ankara-1975

VEZİRHAN (KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA KERVANSARAYI)
RESTİTÜSYON PLANI

RÖLÖVE: Yusuf DEMİRDAŞ, Mustafa GERENGİ, Ali GERENGİ
ÇİZİM: Ali GERENGİ

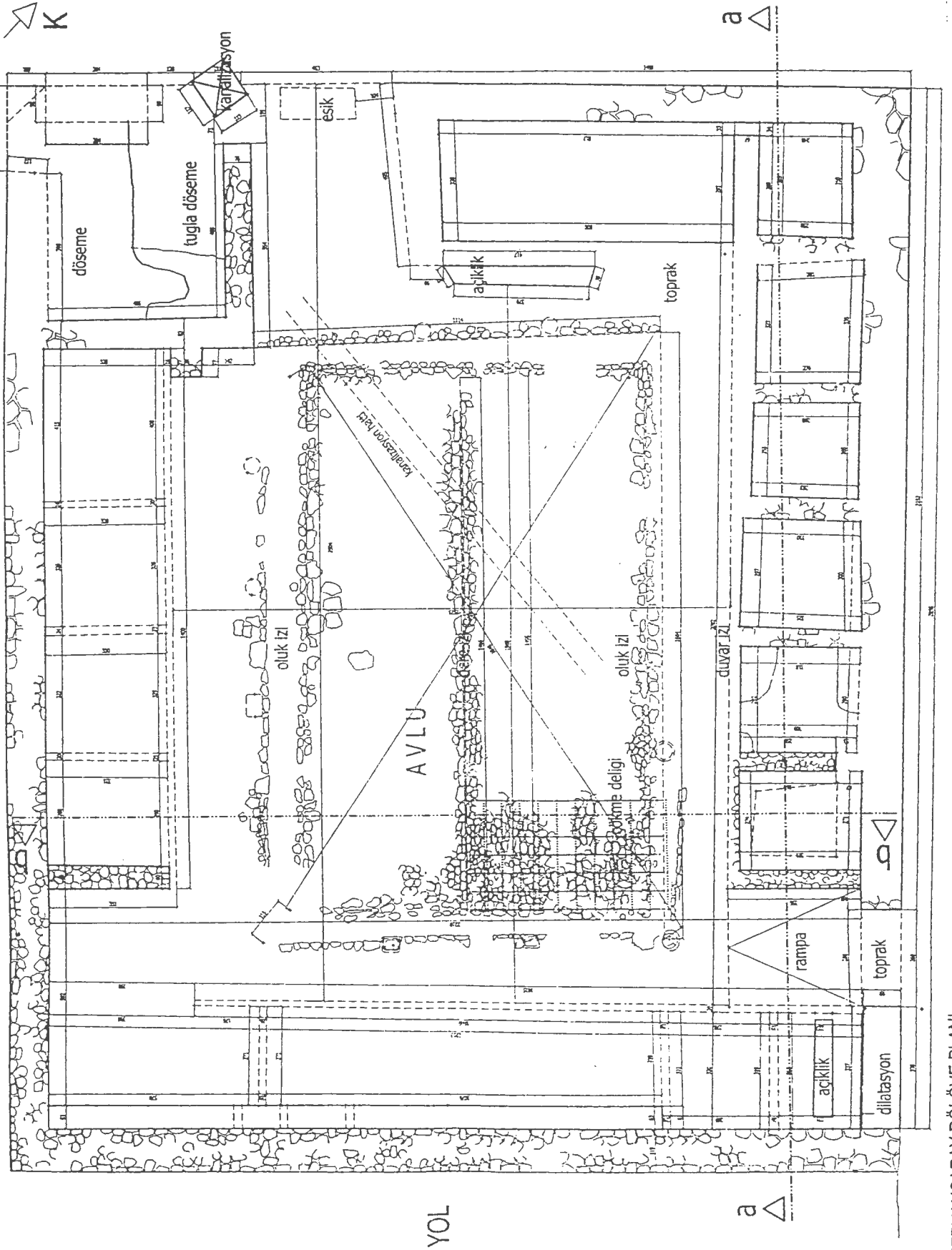

VEZİRHAN (KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA KERVANSARAYI)
RÖLÖVE PLANI

RÖLÖVE: YUNUS DEMİRDAŞ, MUSTAFA GERENGİ, AHİ GERENGİ
ÇİZİM: AHİ GERENGİ

YOL

YOL

Handwritten title in Ottoman Turkish script, likely identifying the document as a 'Cevdet Evkaf Defteri' (Cevdet Endowment Register).

Main body of handwritten text in Ottoman Turkish, detailing the history and conditions of the endowment. It mentions the founder, the purpose of the endowment, and the names of the trustees.

یالغ علیا

حضرت

Large block of handwritten text in Ottoman Turkish, continuing the details of the endowment. It includes names of individuals and descriptions of the property and its management.

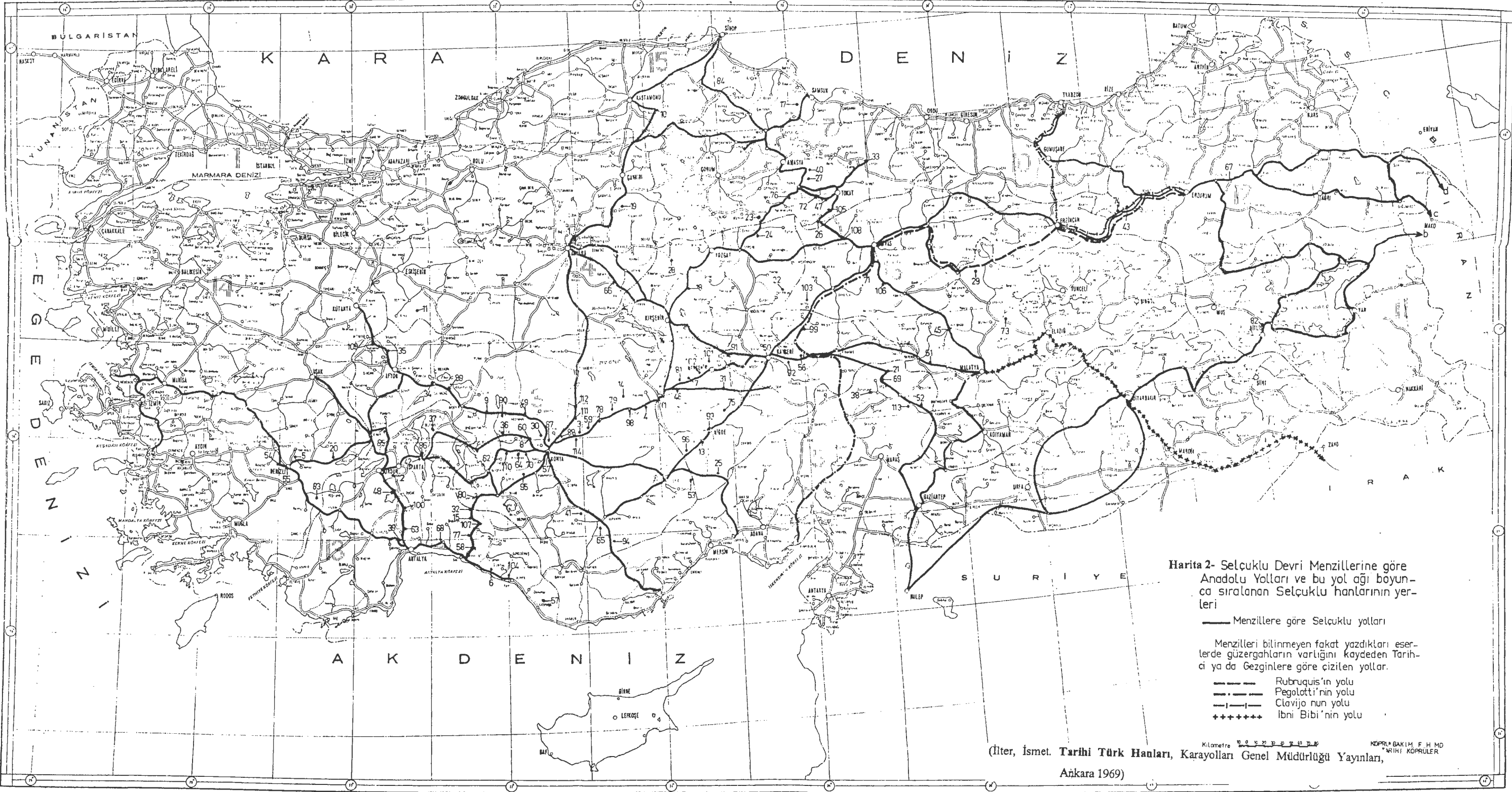
Handwritten notes or signatures in Ottoman Turkish script, possibly indicating the date or the role of the scribe.

Handwritten notes or signatures in Ottoman Turkish script.

Handwritten notes or signatures in Ottoman Turkish script.

Large block of handwritten text at the bottom of the page, including names and possibly a date or location.

Large block of handwritten text on the right side of the bottom section, likely a continuation of the main text or a separate note.

Harita 2- Selçuklu Devri Menzillerine göre Anadolu Yolları ve bu yol ağı boyunca sıralanan Selçuklu hanlarının yerleri

— Menzillere göre Selçuklu yolları

Menzilleri bilinmeyen fakat yazdıkları eserlerde güzergahların varlığını kaydeden Tarihçi ya da Gezgincilere göre çizilen yollar.

- Rubruquis'in yolu
- Pegolotti'nin yolu
- Clavijo nun yolu
- +++++ İbni Bibi'nin yolu

(İlter, İsmet. **Tarihi Türk Hanları, Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları,** Ankara 1969)

Kilometre 0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100
KOPRUKBAKIM F.H.MD
TARİHİ KÖPRÜLER

HARİTA..2'de.. YERALAN YAPILAR LİSTESİ

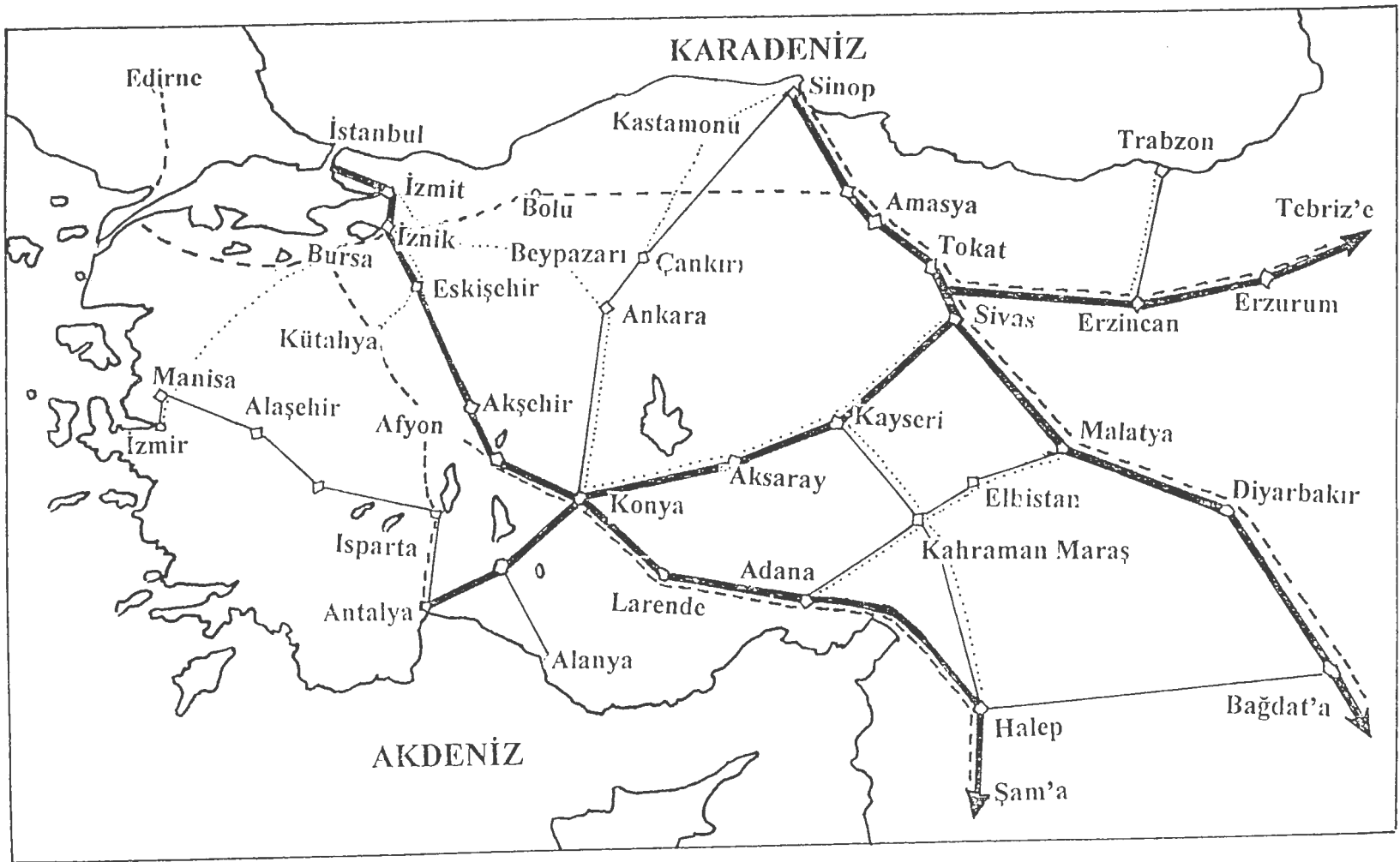
SIRA NO	YAPININ ADI	YERİ	TARİH
1	Okla Han	Konya	1156-1192
2	Altun-Apa Hanı	Konya-Beyşehir	1201-1202
3	Altun-Apa Hanı (Argıt Hanı)	Konya-Çay	1201-1202
4	Kızıl Ören Hanı (Kazlı Viran Hanı)	Konya-Beyşehir	1206
5	Kuru Çeşme Hanı	Konya-Beyşehir	1207-1210
6	Dokuzun Hanı (Dokuzun Debent Hanı, Şadiye)	Konya-Çay	1210
7	Evdır Han (Eski Han)	Antalya-Isparta	1210-1219
8	Alay Han (Alaiye, Alayn Han)	Kayseri-Aksaray	1219-1236
9	Eshabıkeş Hanı	Besni-Kayseri	1215-1216-1234
10	Seyfeddin Ferruh Hanı	Konya-Seydişehir	1215
11	Hekim Hanı (Taş Han)	Malatya-Sivas	1218 ve 1219-1236
12	Pınarbaşı Hanı	Eğridir-Denizli	1220
13	Ertokuş Hanı (Gelendost, Selçuk, Kudret Hanı)	Konya-Eğridir	1223
14	Kadın Hanı	Konya-Çay	1223
15	Ebul-Kasım Ahmet Hanı (Niksar Hanı)	Tokat /Niksar	1224
16	Muhliseddin Hanı	Tokat /Zile	1228
17	Sultan Hanı	Konya-Aksaray	1229
18	Çardak Hanı (Han Abad Hanı)	Eğridir-Denizli	1230
19	Alara Hanı	Antalya-Alanya	1232
20	Sultan Hanı	Sivas-Kayseri	1232-1236

21	Kara - Sunkur Hanı	Denizli	1235-1236
22	Sededdin Köpek Hanı (Zazadin Hanı)	Aksaray-Konya	1235-1236
23	Kırk Göz Hanı (Çubuk Han)	Antalya-Isparta	1236-1246
24	Şarapsa Hanı (Şeref Şah, Sarafşa, Akhan)	Antalya-Alanya	1236-1245
25	Gıyaseddin Keyhüsrev Hanı (Eğridir, Taş, Dünder Bey Medresesi Hanı)	Eğridir	1237-1238
26	Ezine Pazar Hanı (İne Pazarı, Çavuş Hanı)	Amasya-Tokat	1238-1246
27	İncir Hanı	Antalya-Isparta	1238-1239
28	Mahperi Hatun Hanı (Hatun, Ulu, Pazar hanı)	Amasya-Tokat	1238-1239
29	Çinçinli Sultan Hanı	Zile-Kırşehir	1239-1240
30	Hoca Mesut Kervansarayı (Ağzıkara Hanı)	Kayseri-Aksaray	1240
31	Karatay Hanı	Malatya-Kayseri	1240-1241
32	Susuz Han	Antalya-Isparta	1244-1246
33	Ruz-Apa Hanı (Orozlu, Horozlu, Ruzbe Hanı)	Konya-Çay	1246-1249
34	Kara-Sunkur Hanı (Yeni Han)	Denizli	1249-1250
35	Sahip Ata Hanı (İshaklı Hanı)	Konya-Çay	1249
36	Karatay Hanları	Konya	1253
37	Akhan (Bozhan)	Eğridir-Denizli	1253-1254
38	Pervane Süleyman Hanı (Durağan, Durak Hanı)	Boyabat-Vezirköprü	1266
39	Sahip Ata Hanı	Konya-Çay	1267-1268
40	Cacabey Hanı (Kesikköprü Hanı)	Kırşehir-Aksaray	1268
41	Ebül Mücahit Yusuf Hanı (Çay Han)	Çay	1278-1279
42	Dibli Han	Harput-Divriği	1292
43	Yeni Han (Yıldızeli Hanı)	Tokat-Sivas	1329-1330
44	Sarı Han	Niğde	1357
45	Akbaş Han (Dibidelik Han)	Aksaray-Konya	13.yy
46	Ak Han	Aksaray-Konya	13.yy
47	Çakallı Hanı (Çakal Han)	Samsun-Havza	13.yy

48	Çavlı Han	Besni-Kayseri	13.yy
49	Çekerek Suyu Hanı	Zile-Kırşehir	13.yy
50	Çiftlik Hanı (Yıldız, Artova, Temene Hanı)	Tokat-Sivas	13.yy
51	Dazyı Hanı	Amasya-Tokat	13.yy
52	Eğret Hanı	Çay-Kütahya	13.yy
53	Elikesik Han	Konya-Eğridir	13.yy
54	Köprü Köy Hanı (Çeşnigir Köprüsü Hanı)	Kırşehir-Ankara	13.yy
55	Mamahatun Kervansarayı (Tercan Hanı)	Erzurum-Sivas	13.yy
56	Misli Han	Ürgüp-Ereğli	13.yy
57	Obruk Hanı	Aksaray-Konya	13.yy
58	Öresin Hanı (Öresun, Delik Hanı)	Kayseri-Aksaray	13.yy
59	Pınar-Pazarı Hanı (Eğridir Hanı)	Eğridir-Denizli	13.yy
60	Sarı Han	Malatya-Kayseri	13.yy
61	Sartavul Hanı	Karaman-Silifke	13.yy
62	Tahtoba Hanı	Sivas-Tokat	13.yy
63	Hacıbekir Kervansarayı	Erzincan/Tercan	13.yy-14.yy
64	Papşin Hanı	Bitlis	13.yy-14.yy
65	Abacılar Hanı	Çankırı-Ankara	
66	Ağlasun Hanı	Antalya-Isparta	
67	Bardakçı Hanı	Çay-Bardakçı	
68	Bor Hanı	Ürgüp-Ereğli	
69	Böğet Hanı	Ankara-Konya	
70	Burma Han	Seydişehir-Alanya	
71	Çamalak Hanı	Zile-Kırşehir	
72	Çandır Hanı	Ankara	
73	Çayırşehir Hanı	Yozgat	
74	Çifte Han	Niğde	

75	Delicesuyu Hanı	Yozgat	
76	Dolay Han (Til Hanı)	Ürgüp-Ereğli	
77	Ebul-Hasan Hanı (Bulhasan Hanı)	Seydişehir-Alanya	
78	Gaferyat Hanı	Konya-Karaman	
79	İbiksa Hanı	Tokat-Sivas	
80	Kargı Hanı	Sivas-Kayseri	
81	Kalolar Hanı	Malatya-Kayseri	
82	Kemareddin Hanı (Derbent Ağzı Hanı)	Besni-Kayseri	
83	Kemareddin Hanı	Konya	
84	Kargı Hanı	Seydişehir-Alanya	
85	Katrancı Hanı	Konya-Aksaray	
86	Kılıç Arslan Hanı	Aksaray	
87	Kireli Han	Konya-Eğridir	
88	Köprü Suyu Hanı (Belkıs Hanı)	Antalya-Alanya	
89	Kuru Han	Besni-Kayseri	
90	Latif Hanı	Kayseri-Sivas	
91	Makıt Hanı	Elazığ	
92	Mut-Beli Hanı	Seydişehir-Alanya	
93	Ortapayam Hanı (Kireçli Han)	Seydişehir-Alanya	
94	Pazar Hanı	Antalya-Denizli	
95	Sarı Han	Malatya-Kayseri	
96	Sıraçakıl Hanı	Aksaray-Ereğli	
97	Silinti Han (Selinus Hanı)	Alanya-Anamur	
98	Sünnetli Hanı I	Kayseri-Aksaray	
99	Sünnetli Hanı II	Kayseri-Aksaray	
100	Şahruk Köprüsü Hanı	Sivas-Kayseri	
101	Tecer Hanı	Malatya-Sivas	

102	Tol Hanı	Seydişehir-Alanya	
103	Yunuslar Hanı	Konya-Beyşehir	
104	Zalmanda Hanı (Dinek Hanı)	Ankara-Konya	
105	Zıvarık Hanı (Züverek, Süverek Hanı)	Ankara-Konya	
106	Zilli Han (Kurtpi Hanı)	Besni-Kayseri	
107	Zincirli Han	Konya-Aksaray	
108	Atabey Hanı	Kastamonu	
109	Kavak Hanı (Başara Suyu, Yolcu Hanı)	Konya-Eğridir	
110	Kozak Hanı	Karaman-Silifke	
111	Köprü Köyü Hanı	Erzurum	
112	Yenice Köy Hanı	Çay-Kütahya	

————— 13. yy Ana Ticaret Yolları

————— 13. yy Ara Yollar

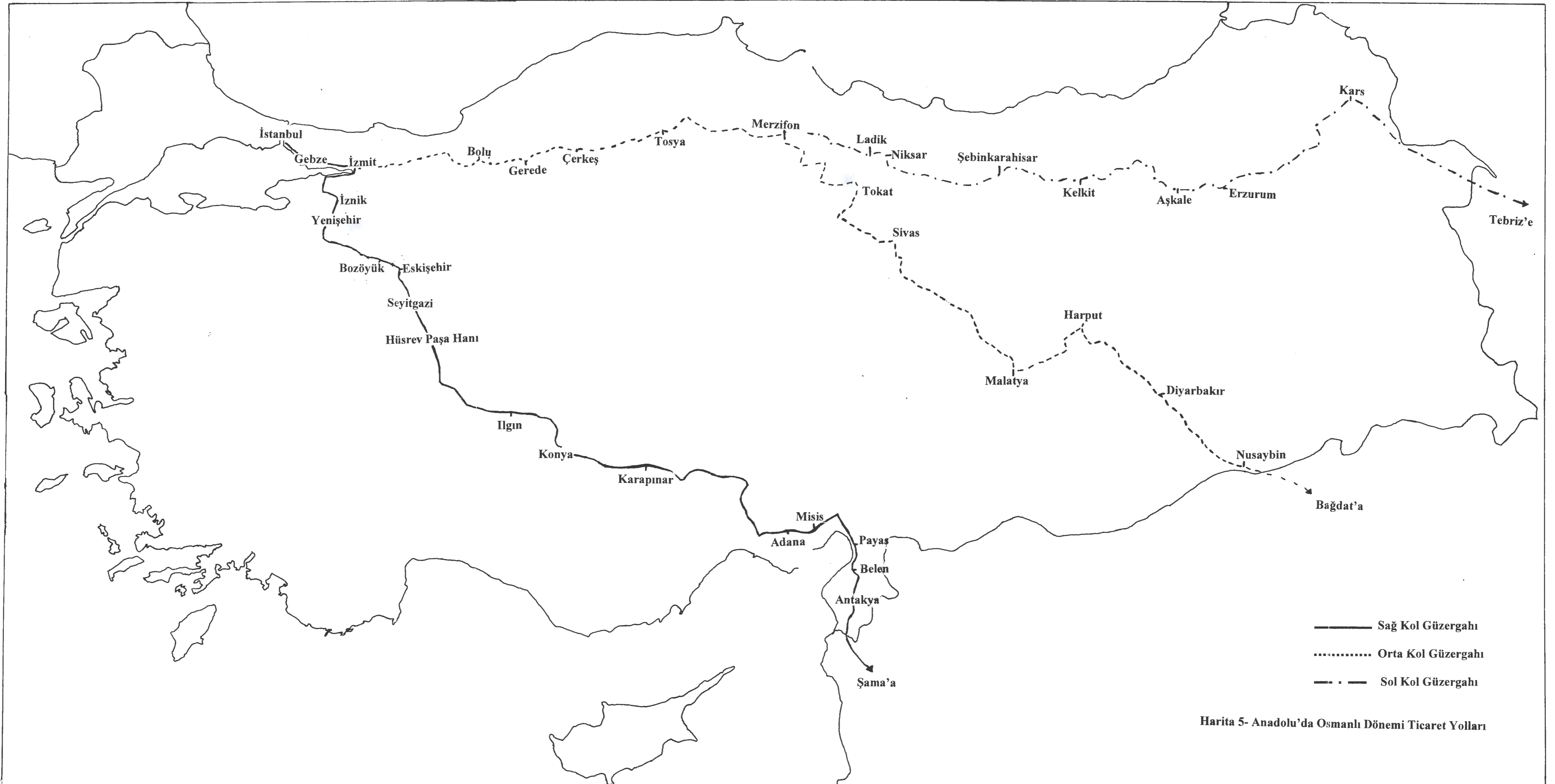
- - - - - 1453 Öncesi Ana Ticaret Yolları

..... 1453 Öncesi Ara Yollar

Harita 4- 13. ve 15. yy'da Anadolu'da Başlıca Ticaret Yolları

(Doğru, Halime. XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin

Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü, Anadolu Üniversitesi Yayınları,

Harita 5- Anadolu'da Osmanlı Dönemi Ticaret Yolları